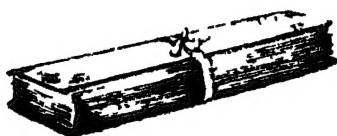

मःस्कृत भाषाप्रदीप वाक्यवर्ण

अध्यापक श्री ब्रह्मनीलाधर देवनाथ, एम. ए.
आदिजगन्नाथनारायण.

Approved by the D. P. I., Assam as a text book for Classes VII & VIII of High Schools. Vide Assam Gazette Notification.

SANSKRIT
BHASAPRADIP VYAKARAN
PARTS I & II

By
Prof. RAJANIKANTA DEVSARMA M.A.,
Sahitya-Puranasastri
Head of the Department of Sanskrit,
COTTON COLLEGE, GAUHATI

PRICE RS. 2-8-0

LAWYER'S BOOK STALL
PANBAZAR
GAUHATI

Published by
B. N. Dutta Baruah, B.L.
Advocate,
LAWYER'S BOOK STALL
Gauhati, Assam

First Edition : January, 1954
Second Edition : April, 1955
Third Edition : Nov., 1957

Printed by
K. C. Pal
NABAJIBAN PRESS
66, Grey Street, Calcutta-

নিবেদন

শিক্ষাবিভাগৰ নতুন পাঠ্যক্ৰম অহুসৰি হাইস্কুলৰ সপ্তম আৰু অষ্টম মানৰ উপযোগী কৰিবলৈ চেষ্টা কৰি এই সংস্কৃত ব্যাকৰণখনি প্ৰস্তুত কৰা হৈছে। সপ্তম আৰু অষ্টম মানৰ পাঠ্য পুথক কৰি কিতাপখন দুই ভাগত সম্পূৰ্ণ কৰা হৈছে।

নতুন শিক্ষাৰ্থীৰ মনত বাতে সংস্কৃত ব্যাকৰণ আৰু ভাষাৰ প্ৰতি ভয় এটাৰ সৃষ্টি নহ'ব তালৈ লক্ষ্য ৰাখি কিতাপখনিত আদিবপৰা অন্তলৈ সহজে গ্ৰহণ কৰিব পৰাকৈ কথাবোৰ সজোৱা হৈছে। গছ আৰু বৃক্ষ-বিধি পাঠ্যৰ অন্তৰ্গত আছে সাঁচা, কিন্তু ব্যতিক্ৰম আৰু প্ৰতিপ্ৰসবেৰে ভৰা গছ আৰু বৃক্ষ বিধানৰ আলোচনা নতুন শিক্ষাৰ্থীৰ গ্ৰহণীয় হ'ব নোৱাৰে বুলি বিশ্বাস কৰি কেৱল মূল নিয়ম কেইটাৰ প্ৰতিহে ছাত্ৰৰ দৃষ্টি আকৰ্ষণ কৰা হৈছে।

শব্দৰূপ শিকা কামটো ছাত্ৰৰ মনত বৰ নীৰস লাগে, আৰু অভিজ্ঞতাৰপৰা দেখা গৈছে যে বহুত ছাত্ৰৰ মন তাতেই টেঙাই যায়। এই অৱস্থাৰ কিঞ্চিৎ উন্নতিকল্পে আদিবপৰাই দুই চাৰিটাকৈ সৰল ধাতুৰূপো সন্নিবেশিত কৰি নতুন নতুন শব্দবোৰ শিকাৰ লগে লগে ছাত্ৰসকলে যেন তাৰ প্ৰয়োগো শিকিব পাৰে তাৰ বাবে আদৰ্শ আৰু অমুশীলনৰ জৰীয়তে চেষ্টা কৰা হৈছে। অমুশীলনবোৰ সজাওঁতে ছাত্ৰই যেন পিচলৈ আলোচিত হ'বলগীয়া কোনো কথাই আগতে পাই উজুটি খাই নপৰে তালৈ খুব সতৰ্ক দৃষ্টি ৰখা হৈছে।

প্ৰসিদ্ধ সংস্কৃত গ্ৰন্থবোৰৰপৰা সৰল আৰু চুটি চুটি বাক্য বা বাক্যাংশবোৰ অমুশীলনবোৰত তুলি দিয়া হৈছে—এই আশাতে যে, কোনো নিয়মৰ মাজেদি ভাষা শিকাতকৈ প্ৰয়োগৰ জৰীয়তে শিকা বেছি ফলপ্ৰসূত। সপ্তম মানৰ পাঠ্যৰ অমুশীলনবোৰত অন্তৰ্দ্ধ-শুদ্ধিৰ দিয়া হোৱা নাই; প্ৰথম শিকাকক এটা ভাষাৰ জ্ঞান দিবলৈ যাওঁতে তাৰ অন্তৰ্দ্ধ গঠনবোৰলৈ তেওঁলোকৰ দৃষ্টি আকৰ্ষণ নকৰাই ভাল যেন পাওঁ; কৰিলে তাৰ ফলত অনেক ক্ষেত্ৰত অন্তৰ্দ্ধটোৱে ছাত্ৰৰ মনত বৈ যায়।

ব্যাকৰণৰ সূত্ৰ প্ৰায় দিয়া হোৱা নাই, কিয়নো ব্যাকৰণৰ দুৱহ সূত্ৰৰ মেৰপাকত পৰি ন-শিকাকৰে ভাষা শিকা টান। কাৰক, বিভক্তি আৰু তদ্ধিত প্ৰকৰণত কেইটামান সূত্ৰৰ উল্লেখ কৰা হৈছে ; সেই সূত্ৰবোৰ সহজ আৰু তাৰ দ্বাৰা কথাবোৰ মনত ৰাখিবলৈ উজু হব যেন পাইহে দিয়া হৈছে। সূত্ৰ আৰু কৃৎ-তদ্ধিতাদি প্ৰত্যয়ৰ নামবোৰ পাণিনি-ব্যাকৰণপৰা দিয়া হৈছে ; কাৰণ পাণিনি ব্যাকৰণেই মূল, আৰু পিচলৈ যিসকলে সংস্কৃত সাহিত্য পঢ়িব এই জ্ঞান তেওঁলোকৰ উপকাৰত আহিব। য'ত পাণিনিৰ সূত্ৰ জটিল, তাত সূত্ৰই দিয়া হোৱা নাই। একাধিক ব্যাকৰণৰ সূত্ৰ সানমিহলি কৰিলে ছাত্ৰৰ মনত বিশৃঙ্খলা সৃষ্টি কৰাহে হ'ব যেন পাওঁ।

অসম শিক্ষাবিভাগৰ নিযুক্ত বিশেষজ্ঞসকলে এই গ্ৰন্থ পৰীক্ষা কৰি যিবোৰ ক্ৰটি-বিচ্যুতি আঙুলিয়াই দিছে সেইবোৰ যথাসাধ্য দূৰ কৰা হৈছে আৰু গ্ৰন্থৰ উন্নতিকল্পে ত্ৰৈপেতসকলে দিয়া পৰামৰ্শবোৰ গ্ৰহণ কৰিবলৈ পাই পৰম কৃতজ্ঞ বোধ কৰিছোঁ। গুৱাহাটীৰ প্ৰসিদ্ধ গ্ৰন্থ-প্ৰকাশক আৰু বিক্ৰেতা শ্ৰীযুক্ত বিচিত্ৰ নাৰায়ণ দত্ত বৰুৱা বি-এল, এড্‌ভোকেট ডাঙৰীয়াৰ ওচৰতো কৃতজ্ঞ থাকিলোঁ। ত্ৰৈপেতৰ সাহ, উৎসাহ আৰু সাহায্য নহলে, এই কিতাপ হয়তো প্ৰকাশ নাপালেহেঁতেন।

অৱশেষত, শিক্ষক মহোদয়সকলৰ ওচৰত এটি বিশেষ অনুৰোধ এই যে এই গ্ৰন্থৰ সহায়ত শিক্ষা দান কৰোঁতে ইয়াৰ যিবোৰ আঁসোৱাহ লক্ষ্য কৰে, সেইবোৰ অনুগ্ৰহ কৰি মোক জনাই বাপিত কৰে যেন। ইতি

বিনীত

গ্ৰন্থকাৰ

সূচীপত্ৰ

প্ৰথম ভাগ (সপ্তম মানব পাঠ্য)

বিষয়	পৃষ্ঠা
১। সংস্কৃত বৰ্ণমালা	১
২। বৰ্ণৰ উচ্চাৰণ স্থান	৩
৩। সংজ্ঞা আৰু পৰিভাষা প্ৰকৰণ	৫
৪। সন্ধি প্ৰকৰণ	৭
৫। গত্ববিধান	১৬
৬। যত্ববিধান	১৭
৭। স্তবস্তু প্ৰকৰণ	১৮
(ক) স্ববাস্তু শব্দ	২০
(খ) ব্যঞ্জনাস্তু শব্দ	৫০
(গ) সৰ্বনাম শব্দ	৬৫
(ঘ) সংখ্যাবাচক শব্দ	৭৭
৮। অব্যয় শব্দ	৭৯
৯। উদ্দেশ্য আৰু বিশেষ্য	৮১
(ক) কৰ্ত্তা আৰু ক্ৰিয়া	৮৩
(খ) বিশেষ্য আৰু বিশেষণ	৮৩
১০। তিঙন্ত প্ৰকৰণ	৮৫
(ক) বিতৰ্কিত আকৃতি	৮৬

বিষয়			পৃষ্ঠা
(খ) ত্বাদিগণীয় ধাতুরূপ	...	...	৮৮
(গ) তুদাদিগণীয় „	...	...	৯৩
(ঘ) দিবাদিগণীয় „	...	...	৯৭
(ঙ) চুবাদিগণীয় „	...	...	১০২
(চ) স্বাদিগণীয় „	...	...	১০৩
(ছ) তনাদিগণীয় „	...	...	১০৪
(জ) ক্র্যাদিগণীয় „	...	...	১০৫
(ঝ) কধাদিগণীয় „	...	...	১০৬
(ঞ) অদাদিগণীয় „	...	...	১০৬
•(ট) লট্ বিভক্তি	...	...	১০৯
১১। বাচ্য	...	...	১১৩
১২। কৃৎ প্রকরণ	...	...	১১৫
১৩। কাবক আর বিভক্তি	...	...	১২০

দ্বিতীয় ভাগ (অষ্টম মানব পাঠ্য)

১।	সন্ধি প্রকরণ	...	...	১২৯
	(ক) স্ববসন্ধি	...	...	১২৯
	(খ) ব্যঞ্জনসন্ধি	...	...	১৩১
২।	সুবস্তু-প্রকরণ	...	...	১৩৭
	(ক) ব্যঞ্জনাস্ত শব্দ	...	...	১৩৭
	(খ) সর্বনাম শব্দ	...	...	১৫৪
	(গ) সংখ্যাবাচক শব্দ	...	...	১৬১
	(ঘ) পূরণবাচক শব্দ	...	...	১৬৫
৩।	তিঙস্ত প্রকরণ	...	...	১৬৬
	(ক) স্বাদিগণীয় ধাতুকপ	...	...	১৬৬
	(খ) তনাদিগণীয় ”	...	...	১৬৭
	(গ) ক্র্যাদিগণীয় ”	...	...	১৭০
	(ঘ) কধাদিগণীয় ”	...	...	১৭৩
	(ঙ) অদাদিগণীয় ”	...	...	১৭৬
	(চ) হ্রাদিগণীয় ”	...	...	১৮৪
	(ছ) লিট্ বিভক্তি	...	...	১৮৯
৪।	অব্যয় শব্দ	...	...	১৯৪
৫।	ধাতু আক উপসর্গ	...	...	১৯৭
৬।	পৰ্য্যেপদ আক আত্মনেপদ	...	...	২০০
৭।	বাচ্য পৰিবৰ্ত্তন	...	...	২০৪
৮।	কৃৎ প্রকরণ	...	...	২০৭

বিষয়	পৃষ্ঠা
৯। কাৰক আৰু বিভক্তি প্ৰকৰণ	২২৫
(ক) কাৰক	২২৫
(খ) বিভক্তি	২৩০
১০। তদ্ধিত প্ৰকৰণ	২৪৩
(ক) তদ্ধিত প্ৰত্যয় আৰু বিশেষণৰ তাৰতম্য	২৪৬
১১। প্ৰকৃতি-প্ৰত্যয় নিৰ্ণয়	২৪৮
১২। অনুবাদ সম্বন্ধে কেইটামান সঙ্কেত	২৪৯
১৩। ণপৰাধি	২৫১
(ক) গিজন্ত ধাতু	২৫১
(খ) দ্বিকৰ্মক ধাতু	২৫৩
(গ) সমাস	২৫৪

সংস্কৃত ভাষাপ্ৰদীপ ব্যাকৰণ

প্ৰথম ভাগ

[৭ম মানৱ পাঠ্য]

সংস্কৃত বৰ্ণমালা

অসমীয়াৰ দৰে সংস্কৃত ভাষাতো বৰ্ণ দুই প্ৰকাৰৰ—স্বৰ আৰু
ব্যঞ্জন ।

স্বৰবৰ্ণ

যিবোৰ বৰ্ণ আন বৰ্ণৰ আশ্ৰয় নোলোৱাকৈ উচ্চাৰণ কৰিব পাৰি
সেইবোৰক স্বৰবৰ্ণ বোলে । সংস্কৃত ব্যাকৰণত স্বৰবৰ্ণক অচ্ৰ্ণ
বোলে । অ, ই, উ, ঋ, ৯, আ, ঈ, ঊ, ঋ, এ, ঐ, ও, ঔ—সৰ্বমুঠ
এই তেৰটা স্বৰবৰ্ণ । ইয়াৰে প্ৰথম পাঁচোটা হ্ৰস্বস্বৰ আৰু শেষৰ
আঠোটা দীৰ্ঘস্বৰ ।

ব্যঞ্জনবৰ্ণ

স্বৰবৰ্ণৰ সহায় নহলে যিবোৰ বৰ্ণ উচ্চাৰণ কৰিব নোৱাৰি সেইবোৰক ব্যঞ্জনবৰ্ণ বোলে। ব্যঞ্জনবৰ্ণৰ আন এটা নাম হল। ক, খ, গ, ঘ, ঙ, চ, ছ, জ, ঝ, ঞ, ট, ঠ, ড, ঢ, ণ, ত, থ, দ, ধ, ন, প, ফ, ব, ভ, ম, য, ৰ, ল, ৱ, শ, ষ, স, হ, ং, ঃ এই পয়ত্ৰিশটা ব্যঞ্জন বা হলবৰ্ণ। আমি যেতিয়া ‘ক’ এই ব্যঞ্জনবৰ্ণটো উচ্চাৰণ কৰোঁ, তেতিয়া ‘ক’ৰ লগতে ‘অ’ও উচ্চাৰণ কৰোঁ। স্বৰবৰ্ণ লগত নথকা ব্যঞ্জনবৰ্ণ লিখিব লাগিলে তলত এটা (হ্ৰস্ব) চিন দিয়া হয় ; যেনে—ক্, খ্, গ্ ইত্যাদি।

ওপৰৰ ব্যঞ্জনবৰ্ণবিলাকৰ মাজত ‘ক’ৰপৰা ‘ম’লৈকে এই পঁচিশটাক স্পৰ্শবৰ্ণ বোলে। স্পৰ্শবৰ্ণ বোলাৰ কাৰণ হৈছে, এই বৰ্ণবোৰ উচ্চাৰণ হওঁতে জিভাৰ কোনো এটা অংশ স্পৰ্শ কৰে। পঁচিশটা স্পৰ্শবৰ্ণ আকৌ পাঁচোটা বৰ্গ বা শ্ৰেণীত বিভক্ত হয় :—

ক, খ, গ, ঘ, ঙ—ক-বৰ্গ

চ, ছ, জ, ঝ, ঞ—চ-বৰ্গ

ট, ঠ, ড, ঢ, ণ—ট-বৰ্গ

ত, থ, দ, ধ, ন—ত-বৰ্গ

প, ফ, ব, ভ, ম—প-বৰ্গ

য ৰ ল ৱ—এই চাৰিটাক অন্তঃস্বৰ বোলে। অন্তঃস্ব অৰ্থাৎ মাজত থকা। ইহঁত স্পৰ্শ আৰু উষ্মবৰ্ণৰ মাজত আছে।

শ ষ স হ—এই চাৰিটাক উষ্মবৰ্ণ বোলে। উষ্ম শব্দৰ অৰ্থ

গৰম বা বাষ্প। এই চাৰিটা উচ্চাৰণ হওঁতে বেছিকৈ মুখৰ বাষ্প ওলায়।

ং (অনুস্বৰ) আৰু : (বিসৰ্গ)—এই দুই বৰ্ণক অযোগবাহ বৰ্ণ বোলে।

সংস্কৃত ভাষাত ড, ঢ—এই আখৰ দুটা যদি দুটা স্বৰবৰ্ণৰ মাজত ব্যৱহাৰ হয় তেতিয়া ইহঁতৰ উচ্চাৰণ ক্ৰমে ‘ব’, আৰু “ই”ৰ দৰে হয়; দাড়িম্ব, ইড়া, দঢ়, সোঢ় ইত্যাদি। অসমীয়াত ড আৰু ঢৰ তলত বিন্দু দি এই উচ্চাৰণ বুজোৱা হয়।

বৰ্ণৰ উচ্চাৰণ-স্থান

১। অ আ ক খ গ ঘ ঙ—ইহঁতৰ উচ্চাৰণ ঠাই কণ্ঠ; সেই কাৰণে এই কেইটাক কণ্ঠ্যবৰ্ণ বোলে।

২। ই ঈ চ ছ জ ঝ ঞ য় শ্—ইহঁতৰ উচ্চাৰণৰ ঠাই তালু; সেই কাৰণে এই কেইটাক তালব্যবৰ্ণ বোলা হয়।

৩। ঋ ঌ ঔ ঠ্ ঠ্ ড্ ঢ্ ণ্ ৰ্ য্—ইহঁতৰ উচ্চাৰণৰ ঠাই মুখ। অৰ্থাৎ তালুৰ ওপৰ ভাগ; সেই কাৰণে এই কেইটাক মুখ্যবৰ্ণ বোলে।

৪। ন ত থ্ দ্ ধ্ ণ্ ল্ স্—ইহঁতৰ উচ্চাৰণৰ ঠাই দন্ত (অৰ্থাৎ ওপৰ পাৰি দাঁতৰ আলু); সেই কাৰণে এই কেইটাক দন্ত্যবৰ্ণ বোলে।

৫। উ উ প্ ফ্ ভ্ ম্—ইহঁতৰ উচ্চাৰণৰ ঠাই ওষ্ঠ (ওঠ) ; সেই কাৰণে ইহঁতক ওষ্ঠ্যবৰ্ণ বোলে।

৬। এ ঐ—এই দুটা বৰ্ণৰ উচ্চাৰণৰ ঠাই কণ্ঠ আৰু তালু ; সেই কাৰণে ইহঁতক কণ্ঠতালব্যবৰ্ণ বোলে।

৭। ও ঔ—এই দুটা বৰ্ণৰ উচ্চাৰণৰ ঠাই কণ্ঠ আৰু ওষ্ঠ ; সেই কাৰণে ইহঁতক কণ্ঠোষ্ঠ্যবৰ্ণ বোলে।

৮। ৰ্—ইয়াৰ উচ্চাৰণৰ ঠাই দন্ত আৰু ওষ্ঠ ; সেই কাৰণে ইয়াক দন্তোষ্ঠ্যবৰ্ণ বোলে।

৯। ং—ইয়াৰ উচ্চাৰণৰ ঠাই মুখ আৰু নাসিকা (নাক) ; সেই কাৰণে ইয়াক অনুনাসিকবৰ্ণ বোলে।

১০। ঃ—ইয়াৰ উচ্চাৰণৰ নিৰ্দিষ্ট ঠাই নাই। যি বৰ্ণৰ পাচত ব্যৱহাৰ হয় তাৰ উচ্চাৰণৰ ঠায়ে বিসৰ্গৰো উচ্চাৰণৰ ঠাই। যাক আশ্ৰয় কৰি উচ্চাৰিত হয় তাৰে স্থান লয় কাৰণে বিসৰ্গক আশ্ৰয়-স্থানভাগী বোলে।

১১। ঙ্ ঞ্ ণ্ ন্ ম্—এই পাঁচোটা বৰ্ণৰ কণ্ঠ্য, তালব্য আদি উচ্চাৰণৰ উপৰিও, নাকৰ সহায়তো উচ্চাৰণ হয়। সেইকাৰণে ইহঁতক অনুনাসিকবৰ্ণও বোলে।

অনুশীলন

১। বৰ্ণ কেই প্রকাৰ ? স্বৰবৰ্ণ আৰু ব্যঞ্জন বৰ্ণৰ লক্ষণ আৰু পৰস্পৰ প্ৰভেদ কি ?

২। ঃ (বিসৰ্গ) আৰু ং (অনুস্বাৰ) স্বৰ নে ব্যঞ্জন ? যুক্তি দেখুৱাই উত্তৰ দিয়া।

সংজ্ঞা আৰু পৰিভাষা প্ৰকৰণ

- ৩। উন্ন বৰ্ণ কি কি, আৰু সিহঁতক উন্ন বৰ্ণ বোলাৰ কাৰণ কি ?
- ৪। বৰ্গীয় বৰ্ণৰ আৰু এটা নাম কি ? সেই নাম হোৱাৰ কাৰণ কি ?
- ৫। তলৰ বৰ্ণবোৰৰ উচ্চাৰণৰ ঠাই নিৰ্ণয় কৰা :—

ই, প, য়, স, ট, ছ, দ্।

সংজ্ঞা আৰু পৰিভাষা প্ৰকৰণ

প্ৰকৃতি—যিবিলাকে ক্ৰিয়া, বস্তু বা বস্তুৰ বিশেষণক বুজায় তাৰ নাম প্ৰকৃতি। প্ৰকৃতি দুই প্ৰকাৰ—ধাতু আৰু প্ৰাতিপদিক।

ধাতু—যিয়ে ক্ৰিয়া বুজায় তাক ধাতু বোলে ; যেনে—ভু, কু, গম্, ঞ্চ ইত্যাদি।

প্ৰাতিপদিক—যাৰ অৰ্থ আছে, কিন্তু ধাতু বা প্ৰত্যয়ক নুবুজায়, তাক প্ৰাতিপদিক বোলে। বস্তু আৰু তাৰ বিশেষণেই প্ৰাতিপদিক ; যেনে—গৃহ, বৃক্ষ, শীত, উষ্ণ ইত্যাদি।

প্ৰত্যয়—ধাতু আৰু প্ৰাতিপদিকৰ অন্তত যিবিলাকৰ যোগ হয় তাক প্ৰত্যয় বোলে।

বিভক্তি—তি তস্ অন্তি, আদি যিবোৰে ধাতুৰ অন্তত যোগ হৈ ক্ৰিয়াপদ কৰে আৰু সু ও জস্ আদি যিবোৰে প্ৰাতিপদিকৰ পাচত যোগ হৈ স্তবস্তু পদ কৰে সেইবোৰক বিভক্তি বোলে। ইও এবিধ প্ৰত্যয়।

সুপ্—সু ও জস্ আদি প্ৰাতিপদিকৰ পাচত ব্যৱহাৰ হোৱা বিভক্তিবোৰৰ নাম সুপ্।

তিঙ্—তি তস্ অস্তি আদি ধাতুৰ পাচত ব্যৱহাৰ হোৱা বিভক্তিবোৰৰ নাম তিঙ্।

পদ—বিভক্তি যোগ হোৱাৰ পাচত প্ৰাতিপদিক আৰু ধাতুৱে পদ নাম পায়; যেনে—নৰ এটা প্ৰাতিপদিক, কিন্তু নৰঃ এটা পদ। সেইদৰে, ভূ এটা ধাতু, কিন্তু ভৱতি এটা পদ।

সংস্কৃতত পদ পাঁচ বিধ—বিশেষ্য, বিশেষণ, সৰ্ব্বনাম, অব্যয় আৰু ক্ৰিয়া।

কুৎ—ধাতুৰ নিজ অৰ্থত তব্য, অনীয়, ল্যপ্ আদি যিবোৰ তাৰ শেষত যোগ হৈ নতুন প্ৰাতিপদিক ৰচিত হয়—সেইবোৰ কুৎ-প্ৰত্যয়।

তদ্ধিত—প্ৰাতিপদিকৰ শেষত যোগ হোৱা প্ৰত্যয়বোৰৰ নাম তদ্ধিত।

গুণ—ই ঈৰ ঠাইত এ, উ ঊৰ ঠাইত ও, ঋ ঌৰ ঠাইত অৰ্ আৰু ঞৰ ঠাইত অল্ হোৱাকৈ স্বৰৰ গুণ হোৱা বোলে।

বৃদ্ধি—অৰ ঠাইত আ, ই ঈৰ ঠাইত ঐ, উ ঊৰ ঠাইত ঔ, আৰু ঋ ঌৰ ঠাইত আৰ্ হোৱাকৈ স্বৰৰ বৃদ্ধি হোৱা বোলে।

অনুশীলন

- ১। পদ কাক বোলে আৰু কেই প্ৰকাৰ ?
- ২। ধাতু আৰু প্ৰাতিপদিকৰ প্ৰভেদ কি ? উদাহৰণ দি বুজাই লিখ।
- ৩। গুণ আৰু বৃদ্ধি কাক বোলে ?

সন্ধি-প্ৰকৰণ

সন্ধি—দুটা বৰ্ণ বৰ ওচৰা-ওচৰিকৈ উচ্চাৰিত হ'লে দুয়োটাৰ মাজত একপ্ৰকাৰ মিল হয়; এই মিলনকে সন্ধি বোলে। সন্ধি দুই প্ৰকাৰঃ—**স্বৰসন্ধি** আৰু **ব্যঞ্জনসন্ধি**। এটা স্বৰবৰ্ণৰ লগত আন এটা স্বৰবৰ্ণৰ যি মিলন সেয়ে স্বৰসন্ধি। আকৌ, এটা ব্যঞ্জনবৰ্ণৰ লগত আন এটা ব্যঞ্জনবৰ্ণৰ, নাইবা এটা ব্যঞ্জনবৰ্ণৰ লগত এটা স্বৰবৰ্ণৰ যি মিলন সেয়ে ব্যঞ্জনসন্ধি।

স্বৰসন্ধি

১। অকাৰৰ পাচত অকাৰ নাইবা আকাৰ থাকিলে দুইটাই মিলি আকাৰ হয়। আকাৰ আগৰ আখৰৰ লগত যোগ হয়; যেনে—

অ-অ—আ

অ-আ—আ

দেৱ-অঙ্গনা—দেৱাঙ্গনা

বহু-আকৰঃ—বহুআকৰঃ

পৰ-অন্নম্—পৰান্নম্

কুশ-আসনম্—কুশাসনম্।

২। আকাৰৰ পাচত অকাৰ নাইবা আকাৰ থাকিলে দুইটাই মিলি আকাৰ হয়; আকাৰ আগৰ আখৰৰ লগত যোগ হয়; যেনে—

আ-অ—আ

আ-আ—আ

মহা-অদ্ভুতম্—মহাঅদ্ভুতম্

ৰিণ্ডা-আলয়ঃ—ৰিণ্ডাআলয়ঃ

গুহা-অন্তঃ—গুহান্তঃ

ক্ষুধা-আতুৰঃ—ক্ষুধাতুৰঃ

---

* কাৰো কাৰো মতে বিসৰ্গসন্ধি বুলি তৃতীয় প্ৰকাৰ সন্ধিও হয়। কিন্তু বিসৰ্গও এটা ব্যঞ্জনবৰ্ণই। গতিকে বিসৰ্গসন্ধিও ব্যঞ্জনসন্ধিৰে অন্তৰ্গত।

৩। যদি ইকাৰৰ পাচত ই বা ঈ থাকে দুইটাই মিলি ঈকাৰ হয় ; ঈকাৰ আগৰ আখৰৰ লগত যোগ হয় ; যেনে—

ই-ই—ঈ

ই-ঈ—ঈ

গিৰি-ইন্দ্রঃ—গিৰীন্দ্রঃ

প্ৰতি-ঈক্ষা—প্ৰতীক্ষা

অভি-ইষ্টম্—অভীষ্টম্

ক্ষিতি-ঈশ্বৰঃ—ক্ষিতীশ্বৰঃ

৪। যদি ঈকাৰৰ পাচত ই বা ঈ থাকে দুইটাই মিলি ঈকাৰ হয় ; ঈকাৰ আগৰ আখৰৰ লগত যোগ হয় ; যেনে—

ঈ-ই—ঈ

ঈ-ঈ—ঈ

মহতী-ইচ্ছা—মহতীচ্ছা

পৃথিবী-ঈশ্বৰঃ—পৃথিবীশ্বৰঃ

দেৱী-ইয়ম্—দেৱীয়ম্

মহী-ঈশঃ—মহীশঃ

৫। যদি উকাৰৰ পাচত উ বা ঊ থাকে দুইটাই মিলি উকাৰ হয় ; উকাৰ আগৰ আখৰৰ লগত যোগ হয় . যেনে—

উ-উ—উ

উ-উ—উ

কটু-উক্তিঃ—কটুক্তিঃ

পৃথু-উকঃ—পৃথুকঃ

গুরু-উচ্ছিষ্টম্—গুরুচ্ছিষ্টম্

লঘু-উৰ্মি—লঘুৰ্মিঃ

৬। যদি উকাৰৰ পাচত উ বা ঊ থাকে দুইটাই মিলি উকাৰ হয় আৰু উকাৰ আগৰ আখৰৰ লগত যোগ হয় ; যেনে—

উ-উ—উ

উ-উ—উ

বধূ-উচ্চাৰণম্—বধূচ্চাৰণম্

ভূ-উৰ্দ্ধম্—ভূৰ্দ্ধম্

৭। ঋকাৰৰ পাচত ঋকাৰ থাকিলে দুইটাই মিলি ঋকাৰ হয় আৰু ঋকাৰ আগৰ আখৰত যোগ হয় ; যেনে—

ঋ-ঋ—ঋ

পিতৃ-ঋণম্—পিতৃণম্

ভ্ৰাতৃ-ঋদ্ধিঃ—ভ্ৰাতৃদ্ধিঃ

৮। অকাৰৰ পাচত ই বা ঈ থাকিলে, দুইটাই মিলি একাৰ হয় আৰু একাৰ আগৰ আখৰত যোগ হয় ; যেনে—

অ-ই—এ	অ-ঈ—এ
নব-ইন্দ্রঃ—নবেন্দ্রঃ	দেৱ-ঈশ্বৰঃ—দেৱেশ্বৰঃ
তৰ-ইদম্—তৰেদম্	গণ-ঈশঃ—গণেশঃ

৯। আকাৰৰ পাচত ই বা ঈ থাকিলে দুইটাই মিলি একাৰ হয় আৰু এই একাৰ আগৰ আখৰত যোগ হয় ; যেনে—

আ-ই—এ	আ-ঈ—এ
মহা-ইন্দ্রঃ—মহেন্দ্রঃ	উমা-ঈশঃ—উমেশঃ
শুভা-ইচ্ছা—শুভেচ্ছা	মহা-ঈশ্বৰঃ—মহেশ্বৰঃ

১০। অকাৰৰ পাচত উ বা ঊ থাকিলে দুইটাই মিলি ওকাৰ হয় আৰু ওকাৰ আগৰ আখৰত যোগ হয় ; যেনে—

অ-উ—ও	অ-ঊ—ও
চন্দ্র-উদয়ঃ—চন্দ্রোদয়ঃ	এক-ঊনৱিংশতিঃ—একোনৱিংশতিঃ
শীত-উষ্ণম্—শীতোষ্ণম্	তৰ-উকঃ—তৰোকঃ

১১। আকাৰৰ পাচত উ বা ঊ থাকিলে দুইটাই মিলি ওকাৰ হয় ; ওকাৰ আগৰ আখৰত যোগ হয় ; যেনে—

আ-উ—ও	আ-ঊ—ও
এষা-উপমা—এষোপমা	বজ্জা-উকঃ—বজ্জোকঃ
মহা-উৎসৱঃ—মহোৎসৱঃ	মহা-উৰ্মিঃ—মহোৰ্মিঃ

১২। অকাৰ নাইবা আকাৰৰ পাচত ঋ থাকিলে দুইটাই মিলি অৰ্হ হয় ; অ আগৰ আখৰত যোগ হয়, ব্ বেফ হৈ পাচৰ আখৰৰ ওপৰত বহে ; যেনে—

অ-ঋ—অৰ্হ	আ-ঋ—অৰ্হ
ব্ৰহ্ম-ঋতুঃ—ব্ৰহ্মতুঃ	মহা-ঋষিঃ—মহৰ্ষিঃ
পুৰুষ-ঋষতঃ—পুৰুষৰ্ষতঃ	শুভা-ঋদ্ধিঃ—শুভৰ্দ্ধিঃ

১৩। অকাৰৰ পাচত এ বা ঐ থাকিলে দুইটাই মিলি ঐকাৰ হয় আৰু ঐকাৰ আগৰ আখৰত যোগ হয় ; যেনে—

অ-এ—ঐ	আ-ঐ—ঐ
তৰ-এৱ—তৱৈৱ	মত-ঐক্যম্—মতৈক্যম্
এক-একম্—একৈকম্	তৱ-ঐশ্বৰ্য্যম্—তৱৈশ্বৰ্য্যম্

১৪। আকাৰৰ পাচত এ বা ঐ থাকিলে দুইটাই মিলি ঐকাৰ হয় আৰু ঐকাৰ আগৰ আখৰত যোগ হয় ; যেনে—

আ-এ—ঐ	আ-ঐ—ঐ
সদা-এৱ—সদৈৱ	মহা-ঐক্যম্—মহৈক্যম্
কথা-এবা—কথৈবা	

১৫। অকাৰৰ পাচত ও বা ঔ থাকিলে দুইটাই মিলি ঔকাৰ হয় আৰু ঔকাৰ আগৰ আখৰত যোগ হয় ; যেনে—

অ-ও—ঔ	অ-ঔ—ঔ
সিদ্ধ-ওদনন—সিদ্ধৌদননম্	চিদ্ৰ-ঔদাৰ্য্যম্—চিদ্ৰৌদাৰ্য্যম্
দন্ত্য-ওষ্ঠ্যাঃ—দন্ত্যৌষ্ঠ্যাঃ	মম-ঔদাসীন্তম্—মমৌদাসীন্তম্

১৬। আকাৰৰ পাচত ও বা ঔ থাকিলে ছুইটাই মিলি ঔ হয় আৰু ঔকাৰ আগৰ আখৰত যোগ হয় ; যেনে—

আ-ঔ—ঔ	আ-ঔ—ঔ
মহা-ওজঃ—মহৌজঃ	মহা-ঔষধম্—মহৌষধম্
শৰ্কৰা-ওদনম্—শৰ্কৰৌদনম্	গজা-ঔষঃ (বানপানী)—গজৌষঃ

১৭। আন স্বৰবৰ্ণ পাচত থাকিলে ই আৰু ঈৰ ঠাইত য হয় ; য্, য-কাৰ হৈ আগৰ আখৰত যোগ হয় ; যেনে—

ই—	ঈ—
অতি-অদ্ভুতম্—অত্যদ্ভুতম্	নদী-অধু—নদ্যধু
প্ৰতি-আশা—প্ৰত্যাশা	ভগিনী-আদৰঃ—ভগিনীদৰঃ
অতি-উদয়ঃ—অভ্যুদয়ঃ	দেৱী-উৱাচ—দেবুৱাচ
স্নি-এতি—স্ন্যেতি	কুমাৰী-এষা—কুমার্যেষা

১৮। আন স্বৰবৰ্ণ পাচত থাকিলে উ আৰু ঊৰ ঠাইত ৰ হয় ; ৰ্, ৰ-কাৰ হৈ আগৰ আখৰত যোগ হয় ; যেনে—

উ—	ঊ—
স্ব-অচ্ছম্—স্বচ্ছম্	ৰধু-আলাপঃ—বধুলাপঃ
স্বাধ্ব-আত্ৰম্—স্বাধ্বাত্ৰম্	সৰযু-ঔষঃ—সৰযৌষঃ
মধু-ইদম্—মধ্বিদম্	
অম্ব-এষণম্—অম্বেষণম্	

১৯। আন স্বৰবৰ্ণ পাচত থাকিলে ঋৰ ঠাইত ৰ্ হয় ; ৰ্, ৰ্-কাৰ হৈ আগৰ আখৰত যোগ হয় ; যেনে—

পিতৃ-অৰ্চনা—পিত্ৰাৰ্চনা	নেতৃ-উপদেশঃ—নেত্ৰপদেশঃ
মাতৃ-আদৰঃ—মাত্ৰাদৰঃ	দ্বহিতৃ-ঐশ্বৰ্য্যম্—দ্বহিত্ৰৈশ্বৰ্য্যম্

- ২০। স্বৰবৰ্ণ পাচত থাকিলে এৰ ঠাইত অয়্ হয় ; যেনে—
 নে-অনম্ (ন্-অয়্-অনম্)—নয়নম্
 শে-ইতম্ (শ্-অয়্-ইতম্)—শয়িতম্
- ২১। স্বৰবৰ্ণ পাচত থাকিলে ঐৰ ঠাইত আয়্ হয় ; যেনে—
 নৈ-অকঃ—(ন্-আয়্-অকঃ)—নায়কঃ
 গৈ-ইকা—(গ্-আয়্-ইকা)—গায়িকা
- ২২। স্বৰবৰ্ণ পাচত থাকিলে ওৰ ঠাইত অৰ্ হয় ; যেনে—
 পো-অনঃ—(প্-অৰ্-অনঃ) পরনঃ
 পো-ইত্ৰম্—(প্-অৰ্-ইত্ৰম্)—পরিভ্ৰম্
- ২৩। স্বৰবৰ্ণ পাচত থাকিলে ঔৰ ঠাইত আৰ্ হয় ; যেনে—
 পৌ-অকঃ—(প্-আৰ্-অকঃ)—পায়কঃ
 নৌ-ইকঃ—(ন্-আৰ্-ইকঃ)—নায়িকঃ
 ভৌ-উকঃ—(ভ্-আৰ্-উকঃ)—ভায়িকঃ

অনুশীলন

- ১। সন্ধি কাক বোলে আৰু কেই প্রকাৰ ?
- ২। সন্ধি কৰা—
 গঙ্গা—উৰ্মিঃ ; তৰুণী—ইয়ম্ ; দধি—ওদনম্ ; ভ্রাতৃ—অৰ্ঘঃ ;
 কস্ত—এতৎ ।
- ৩। সন্ধি ভাঙা—
 মূৰাৰিঃ ; কেয়ম্ ; বিন্দুদয়ঃ ; দেৱৰ্ষিঃ ; অশ্বয়ঃ ; পিজালয়ঃ ; পায়কঃ ;
 শয়নম্ ; মহৌষধিঃ ।

ব্যঞ্জনসন্ধি

১। স্বৰবৰ্ণৰ পাচত ছ থাকিলে তাৰ আগত চ্ যোগ হয়—

পৰ-ছিদ্রম্—পৰচ্ছিদ্রম্   তৰু-ছায়া—তৰুচ্ছায়া

২। চ্ বা ছ পাচত থাকিলে ত্ আৰু দ্ ব ঠাইত চ্ হয় ;

তৎ-চৰণম্—তচ্চৰণম্   বিপদ-চয়ঃ—বিপচ্চয়ঃ
উৎ-ছেদঃ—উচ্ছেদঃ   তদৃ-ছদ্রম্—তদৃচ্ছদ্রম্

৩। পদাস্ত ন্ৰ পাচত চ্ বা ছ থাকিলে ন্ৰ ঠাইত অনুস্বাৰ, আৰু চ্ আৰু ছৰ ঠাইত ক্ৰমে শ্চ্ আৰু শ্ছ্ হয় ; যেনে—

হসন্-চলতি—হসংচলতি   মহান্-ছেদঃ—মহাংশ্ছেদঃ

৪। পদাস্ত ন্ৰ পাচত ত্ বা থ্ থাকিলে ন্ৰ ঠাইত অনুস্বাৰ, আৰু ত্ আৰু থ্ৰ ঠাইত ক্ৰমে স্ত্ আৰু স্ত্ৰ্ হয় ; যেনে—

পতন্-তৰুঃ—পতংস্তৰুঃ   পঠন্-থকাৰম্—পঠংস্থকাৰম্

৫। পদাস্ত ন্ৰ পাচত ট্ বা ঠ্ থাকিলে ন্ৰ ঠাইত অনুস্বাৰ, ট্ৰ ঠাইত ঠ্ৰ্ আৰু ঠ্ৰ্ৰ ঠাইত ঠ্ৰ্ৰ্ হয় ; যেনে—

উৎপতন্-টিট্ৰিতঃ—উৎপতংটিট্ৰিতঃ   চলন্-ঠকুবঃ—চলংঠকুবঃ

৬। হ্রস্ব স্বৰৰ পাচত থকা পদাস্ত ন্ৰ পাচত স্বৰবৰ্ণ থাকিলে ন্ৰ ঠাইত ন্ন হয় ; যেনে—

কুৰ্ণন্-অপি—কুৰ্ণন্নপি   জীৰন্-এৰ—জীৰন্নৈৰ

কিন্তু ন্ দীৰ্ঘস্বৰৰ পাচত থাকিলে ন্ন নহয় ; যেনে—

নবান্-আগতান্—নবানাগতান্   ঋষীন্-অৰ্চয়—ঋষীনর্চয়

৭। অন্তঃস্থ বৰ্ণ (য্ ব্ ল্ র্) আৰু উদ্ব্যবৰ্ণ (শ্ ষ্ স্ হ্) পাচত থাকিলে পদাস্ত ন্ৰ ঠাইত অনুস্বাৰ হয় ; যেনে—

ৱনম্-যাতি—ৱনংযাতি   শুকম্-সেৱতে—শুকংসেৱতে
মৃগম্-হন্তি—মৃগংহন্তি   স্নখম্-লভতে—স্নখংলভতে

৮। পদৰ অন্তত থকা ম্ৰ পাচত স্পৰ্শবৰ্ণ থাকিলে ম্ৰ ঠাইত অনুস্বাৰ হয়, অথবা যি বৰ্গৰ বৰ্ণ পাচত থাকে সেই বৰ্গৰ পঞ্চম বৰ্ণ হয় ; যেনে—

গৃহ্ম-গচ্ছ—গৃহংগচ্ছ, গৃহঙ্গচ্ছ
জলম্-পির—জলংপির, জলম্পির
চিবম্-জীর—চিবংজীর, চিবঞ্জীর

৯। চ্ বা ছ পাচত থাকিলে বিসৰ্গৰ ঠাইত শ্ হয় ; যেনে—

পূৰ্ণঃ-চন্দ্রঃ—পূৰ্ণশ্চন্দ্রঃ   তৰোঃ-ছায়া—তৰোশ্ছায়া
ছঃ-চিন্তা—ছশ্চিন্তা   নিঃ-ছিদ্রম্—নিশ্ছিদ্রম্

১০। ত্ বা থ্ পাচত থাকিলে বিসৰ্গৰ ঠাইত স্ হয় ; যেনে—

কালঃ-তমালঃ—কালন্তমালঃ   ভ্রাতৃঃ-তন্যঃ—ভ্রাতৃস্তনয়ঃ

১১। যদি অকাৰৰ পাচত বিসৰ্গ থাকে, আৰু তাৰ পাচত আকৌ অকাৰ থাকে, তেনেহলে পূৰ্বৰ অকাৰ আৰু বিসৰ্গ মিলি ওকাৰ হয় ; ওকাৰ পূৰ্ববৰ্ণত যোগ হয়। পাচৰ অকাৰ লোপ হয় আৰু তাৰ লুপ্ত হ-চিন যোগ হয় ; যেনে—

উদিতঃ-অৰ্কঃ—উদিতোৰ্কঃ   বালকঃ-অয়ম্—বালকোহয়ম্

১২। যদি অকাৰৰ পাচত বিসৰ্গ থাকে আৰু তাৰ পাচত বৰ্গৰ তৃতীয়, চতুৰ্থ, পঞ্চম বৰ্ণ বা য্ ব্ ল্ র্ হ্ থাকে, তেন্তে অকাৰ আৰু বিসৰ্গ মিলি ওকাৰ হয় ; ওকাৰ আগৰ আখৰত যোগ হয় ; যেনে—

শ্রামঃ-ঘনঃ—শ্রামোঘনঃ   নিজঃ-দেশঃ—নিজোদেশঃ
ভগ্নঃ-ডিম্ব—ভগ্নোডিম্বঃ   তুষ্টঃ-যমঃ—তুষ্টোযমঃ

১৩। অকাৰত বাদে আন স্বৰবৰ্ণ পাচত থাকিলে, অকাৰৰ পাচত থকা বিসৰ্গৰ লোপ হয় ; তেতিয়া পুনৰ সন্ধি নহয় ; যেনে—

নৰঃ-আয়াতি—নৰআয়াতি

শাস্তঃ-ঋষিঃ—শাস্তঋষিঃ

কঃ-ইহ—কইহ

ইতঃ-এহি—ইতএহি

১৪। অকাৰত বাদে যি কোনো স্বৰ বা ব্যঞ্জনবৰ্ণ পাচত থাকিলে, সঃ, এষঃ—এই দুই পদৰ বিসৰ্গৰ লোপ হয় ; যেনে—

সঃ-আহ—সআহ

এষঃ-হসতি—এষহসতি

১৫। স্বৰবৰ্ণ, বৰ্গৰ তৃতীয়, চতুৰ্থ, পঞ্চম বৰ্ণ নাইবা য্ ব্ ল্ র্ হ্ পাচত থাকিলে আকাৰৰ পাচত থকা বিসৰ্গৰ লোপ হয় ; যেনে—

ভীতাঃ-অবলাঃ—ভীতাবলাঃ

স্বাধীনাঃ-দেশাঃ—স্বাধীনাদেশাঃ

রত্নাঃ-গজাঃ—রত্নাগজাঃ

মন্তাঃ-ময়ূবাঃ—মন্তাময়ূবাঃ

মুক্তাঃ-রিহগা—মুক্তারিহগাঃ

শুভ্ৰাঃ-হংসাঃ—শুভ্ৰাহংসাঃ

১৬। স্বৰবৰ্ণ, বৰ্গৰ তৃতীয়, চতুৰ্থ, পঞ্চম বৰ্ণ আৰু য্ ব্ ল্ র্ হ্ পাচত থাকিলে অ আ ভিন্ন স্বৰবৰ্ণৰ পাচত থকা বিসৰ্গৰ ঠাইত ব্ হয় ; যেনে—

ভক্তিঃ-অচলা—ভক্তিৰচলা

ৰিপোঃ-জয়ঃ—ৰিপোৰ্জয়ঃ

শুৰোঃ-আদেশঃ—শুৰোবদেশঃ

ঋষেঃ-দয়া—ঋষেদয়া

ভানুঃ-উদেতি—ভানুকদেতি

দুঃ-যোগঃ—দুৰ্যোগঃ

অনুশীলন

১। সন্ধি কৰা—ইক্ষু-ছায়া ; প্ৰতিপৎ-চন্দ্ৰঃ ; গৃহম্-যাতি ; র দ্বঃ-হস্তী ; বুদ্ধিঃ-যশ্চ ; মুখাঃ-হৰিণাঃ ; নৃত্যন্-চকোৰঃ ।

২। সন্ধি ভাঙা—চত্বাবশ্ছাত্ৰাঃ ; স পৃচ্ছতি ; বৰিৰ্ভাতি ; খগোযাতি ; কশ্চিৎ ; কল্পম্ ; হসন্নপি ।

গত্ববিধান

[ন্-ৰ ঠাইত ণ্ হোৱাই গত্ব]

১। ঞ্, ঞ্ৰ ব্, ষ্—একেটা পদতে থকা এই চাৰিবৰ্ণৰ পাচত দন্ত্য ন্ থাকিলে তাৰ ঠাইত মূৰ্ধন্ত্ৰ ণ্ হয়—

নৃণাম্, শৃণোতি, দাতৃণাম্, ভ্রাতৃণান্, জীৰ্ণম্, চূৰ্ণম্, তৃষ্ণা, পুষ্পাতি।

২। একেটা পদতে ঞ্ ঞ্ৰ ব্ বা ষ্ৰ পাচত যদি ন্ থাকে আৰু মাজত স্বৰবৰ্ণ, ক-বৰ্ণ, প-বৰ্ণ, য্ৰ্, হ্ আৰু অন্বস্বাৰ এই বৰ্ণবিলাকৰ এটা বা একাধিক ব্যৱধান থাকে, তথাপি গত্ব হয়—

নৰেণ, যুগাণাম্, বৃহণম্, ঘোষণা, কৰ্ষকাণাম্; কিন্তু—তৰ্জনম্, বৃদ্ধেন, জ্যেষ্ঠেন।

৩। ন্ যদি পদৰ অন্ত্যবৰ্ণ হয়, আগত ঞ্ ঞ্ৰ ব্ বা ষ্ থাকিলেও গত্ব নহয় :—নবান্, পিতৃন্, বৃক্ষান্।

৪। ঞ্ ঞ্ৰ ব্ বা ষ্ৰ পাচত ন্ থাকিলেও একেটা পদতে নহলে গত্ব নহয়—

ছূৰ্ণীতিঃ, ভ্রাতৃণাম্, বৃষনেত্ৰম্।

৫। কিছুমান শব্দত স্বভাৱতে গ হয়; যেনে—

অণুঃ; গণঃ; গুণঃ; পাণিঃ; মণিঃ; ৰাণী; ৰেণী; ৰণিক্;
পুণ্যম্; কল্যাণম্; লৱণম্; চাণক্যঃ ইত্যাদি।

যত্ন বিধান

[স্ ব ঠাইত ব্ হোৱাই যত্ন]

১। অ আৰু আৰ বাহিৰে বাকী স্বৰবৰ্ণ, ক্ আৰু ব্ ব পাচত থকা প্ৰত্যয়ৰ স্ ব্ হয়—

মুনিষু, নদীষু, নৰেষু, দিক্ষু, গোষু, চতুষু, গীষু।

২। অনুস্বাৰ আৰু বিসৰ্গ মাজত ব্যৱধান থাকিলেও যত্ন হয়—
ধনুংষি, আশীঃষু, হৰিঃষু।

৩। কিছুমান শব্দত স্বভাৱতে ব্ হয় ; যেনে—

ইষুঃ ; ঋষিঃ ; ভাষা ; ঔষধম্ ; মেঘঃ ; মৃষিকঃ ইত্যাদি

অনুশীলন

১। গছ আৰু যত্নবিধিৰ সাধাৰণ নিয়ম কি ? উদাহৰণ দি বুজাই দিয়া।

২। তলত দিয়া শব্দ বিলাকত গ্ আৰু ব্ হোৱাৰ কাৰণ নিৰূপণ কৰা—

গৃহাণ ; প্ৰণামঃ ; সাধুষু ; ধনুঃষু ; ৰিষ্ণুঃ ; ৰাক্ষু।

সুবন্ত প্ৰকৰণ

সূপ্ বিভক্তি

অসমীয়াত যেনেকৈ এ, অক্, বে আদি বিভক্তি নলগালে শব্দ বাক্যত ব্যৱহাৰ কৰিব নোৱাৰি, সংস্কৃততো তেনেকৈ প্ৰাতিপদিকৰ পাচত কিছুমান বিভক্তি নলগালে তাক বাক্যত ব্যৱহাৰ কৰিব নোৱাৰি। প্ৰাতিপদিকৰ পাচত ব্যৱহাৰ হোৱা বিভক্তি সাত প্ৰকাৰ—প্ৰথম, দ্বিতীয়া, তৃতীয়া, চতুৰ্থী, পঞ্চমী, ষষ্ঠী আৰু সপ্তমী। প্ৰত্যেক বিভক্তিৰে তিনিটাকৈ বচন আছে—একবচন, দ্বিবচন আৰু বহুবচন। অসমীয়াত অৱগ্ৰে বচন মাত্ৰ ছুটাহে। একবচনৰ বিভক্তি যোগ হলে এটা বস্তু বুজায়, দ্বিবচনৰ বিভক্তি যোগ হলে দুটা বুজায় আৰু বহুবচনৰ বিভক্তি যোগ হলে দুটাৰ ওপৰৰ যি কোনো সংখ্যাকে বুজাব পাৰে। প্ৰত্যেক বিভক্তিৰ বচন ভেদে বিভক্তিৰ মুঠ আকৃতি একৈশটা হয়—

বিভক্তিৰ আকৃতি

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথম	সু	ঔ	জস্
দ্বিতীয়া	অন্	ঔ	শস্
তৃতীয়া	টা	ভ্যাম্	ভিস্
চতুৰ্থী	ঙে	ভ্যাম্	ভ্যস্

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
পঞ্চমী	ঙসি	ভ্যাম্	ভ্যস্
ষষ্ঠী	ঙস্	ঙস্	আম্
সপ্তমী	ঙি	ঙস্	সুপ্

ওপৰত দিয়া বিভক্তিৰ প্ৰথমৰ একবচন সু আৰু সপ্তমীৰ বহুবচন সুপ্ৰ প্ লৈ সুপ্ নাম কৰা হৈছে; সুপ্ বুলিলে এই একৈশ প্ৰকাৰ বিভক্তিক বুজায়; কিন্তু প্ৰাতিপদিকৰ পাচত ব্যৱহাৰ হলে বিভক্তিৰ তলত দিয়া ৰূপ হে যোগ হয়—

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথমা	:	ঔ	অঃ
দ্বিতীয়া	অম্	ঔ	অঃ
তৃতীয়া	আ	ভ্যাম্	ভিঃ
চতুৰ্থা	এ	ভ্যাম্	ভ্যঃ
পঞ্চমী	অঃ	ভ্যাম্	ভ্যঃ
ষষ্ঠী	অঃ	ঙঃ	আম্
সপ্তমী	ই	ঙঃ	সু

কেতিয়াবা আকৌ এই চিনবোৰৰ পৰিবৰ্তন হয়; যেনে— দ্বিতীয়াৰ বহুবচনৰ বিভক্তিৰ চিন অঃ; কিন্তু নৰ শব্দৰ দ্বিতীয়াৰ বহুবচনত ৰূপ হয় নৰান্। এনেবোৰ গঢ়মিল প্ৰয়োগৰপৰাই বুজি লব লাগিব।

সম্বোধনত প্ৰথমা বিভক্তিয়ে হয়; কেৱল একবচনত কেতিয়াবা অলপ ভিন ৰূপ হয়।

অকাৰান্ত শব্দ

পুংলিঙ্গ অকাৰান্ত শব্দ—গজ (হাতী)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্রথম	গজঃ	গজৌ	গজাঃ
দ্বিতীয়া	গজম্	গজৌ	গজান্
তৃতীয়া	গজেন	গজাভ্যাম্	গজৈঃ
চতুর্থী	গজায়	গজাভ্যাম্	গজেভ্যঃ
পঞ্চমী	গজাং	গজাভ্যাম্	গজেভ্যঃ
ষষ্ঠী	গজস্ত	গজয়ো	গজানাম্
সপ্তমী	গজে	গজয়োঃ	গজেযু
সম্বোধন	গজ		

প্রায়বোৰ পুংলিঙ্গ অকাৰান্ত শব্দৰে গজ শব্দৰ দৰে ৰূপ হয় ; উদাহৰণ :—
 অজ—(ছাগলী) ; অশ্ব—(ঘোৰা) ; কাক—(কাউৰী) ; কুকুৰ—(কুকুৰ) ;
 কুঞ্জৰ—(হাতী) ; খগ—(চৰাই) ; গৰ্দ্ভ—(গাধ) ; ঘন—(মেঘ) ; চল—
 (জোন) ; নব—(মাহুহ) ; জম্বুক—(শিয়াল) ; তড়াগ—(হুদ) ; দানৱ—
 (অশুৰ) ; ধীৱৰ—(জালোৱা) ; নৃপ—(ৰজা) ; পৰ্বত ; মেঘ ; ৰজক—
 (ঘোৰা) ; লোভ ; ৰসন্ত ; ৰিহগ—(চৰাই) ; সমুদ্ৰ ; সৰ্প, ইত্যাদি ।

অনুশীলন

সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা :—

দুটা কাউৰীয়ে ; মেঘৰ ঘোৰা ; হুদবোৰত ; ৰজালৈ ; অশুৰহঁতৰ ; জালোৱা
 হুজুৰ পৰা ।

By two dogs. In the lake. On the mountains. From the
 washerman. To the sea.

তিঙ্ বিভক্তি

ধাতুৰ পাচত তি তস্ অস্তি আদি যিবোৰ চিন যোগ হৈ ক্ৰিয়াপদ গঠন কৰে তাৰে নাম তিঙ্ বা ক্ৰিয়াবিভক্তি। লট্, লোট্, লঙ্, বিধিলিঙ্, লৃট্, ইত্যাদি দহ প্ৰকাৰ ক্ৰিয়াবিভক্তি আছে। প্ৰত্যেক বিভক্তিয়ে দুটা ভাগ আছে; এটা ভাগক পৰস্মৈপদ আৰু আনটোক আত্মনেপদ বোলে।

প্ৰত্যেক ক্ৰিয়াবিভক্তিয়ে প্ৰথম, মধ্যম আৰু উত্তম এই তিনি পুৰুষত ভিন ভিন আকৃতি হয়। প্ৰত্যেক পুৰুষৰে আকৌ তিনি বচনৰ ভিন ভিন ৰূপ আছে।

লট্—প্ৰথম পুৰুষ

পৰস্মৈপদ

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
	তি	তস্	অস্তি
ত (পোহৰ দিয়া)	ভাতি	ভাতঃ	ভাস্তি
যা (যোৱা)	যাতি	যাতঃ	যাস্তি
পা (ৰক্ষা কৰা)	পাতি	পাতঃ	পাস্তি
লিখ্ (লিখা)	লিখতি	লিখতঃ	লিখন্তি
পঠ্ (পঢ়া)	পঠতি	পঠতঃ	পঠন্তি
হস্ (হাঁহা)	হসতি	হসতঃ	হসন্তি
খাদ্ (খোৱা)	খাদতি	খাদতঃ	খাদন্তি
ক্ৰীড়্ (খেলা)	ক্ৰীড়তি	ক্ৰীড়তঃ	ক্ৰীড়ন্তি
ক্ৰন্দ্ (কন্দা)	ক্ৰন্দতি	ক্ৰন্দতঃ	ক্ৰন্দন্তি

প্ৰয়োগ :—মানুহজন গৈছে—নবঃ গচ্ছতি ।

ছাত্ৰ দুজনে পঢ়িছে—ছাত্ৰৌ পঠতঃ ।

ল'ৰাবোৰে খেলিছে—বালকাঃ ক্ৰীড়ন্তি ।

ঈশ্বৰে বক্ষা কৰে—ঈশ্বৰঃ পাতি ।

১। অসমীয়াৰ স্বৰূপ বৰ্ত্তমান আৰু নিত্য বৰ্ত্তমান—দুয়োটাৰে অৰ্থত সংস্কৃতত লট বিভক্তি হয় ।

২। যিয়ে কোনো ক্ৰিয়া সম্পাদন কৰে তাক কৰ্ত্তা বোলে ; কৰ্ত্তাত প্ৰথমা বিভক্তি হয় ; কৰ্ত্তাৰ যি বচন আৰু পুৰুষ, ক্ৰিয়াৰো সেই বচন আৰু পুৰুষ হয় ।

আকাৰান্ত ক্ৰীলিঙ্গ শব্দ নাই ।

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা—

ল'ৰাজনে পঢ়িছে । বজাই বক্ষা কৰে । জালোৱাই ত গৈছে । ল'ৰাটোৱে কান্দে । কুকুৰ দুটাই খায় ।

The moon shines. The boys read. The two washermen laugh.

২। খালি ঠাইবোৰ পূৰণ কৰা—

—————ধাৰন্তি (দৌৰে) । —————হসন্তঃ । ছাত্ৰৌ————— ॥

গজাঃ————— । পঠন্তি । —————

ক্লীবলিঙ্গ অকাৰান্ত শব্দ—ফল

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথম	ফলম্	ফলে	ফলানি
দ্বিতীয়া	ফলম্	ফলে	ফলানি

বাকীবোৰ বিভক্তিত ফল শব্দৰ ৰূপ পুংলিঙ্গ গজ শব্দৰ দৰে।

ৱন—হাবি	দিন—	কমল—পল্লব
ধন—টকা-পইচা	কুল—পাঁৰ	কলত্ৰ—তিৰোতা
ভূগ—খেৰ, বন	গৃহ—ঘৰ	পুস্তক—কিতাপ
মূল—ঘাইশিপা	সুখ—	ইন্দ্ৰিয়—
পুষ্প—ফুল	নেত্ৰ—চকু	কাৰণ—
শীল—স্বভাৱ	মিত্ৰ—বন্ধু	অমৃত—
হত্ৰ—ছাতি	মুখ—	হৃদয়—অন্তৰ

ইত্যাদি প্ৰায়বোৰ ক্লীবলিঙ্গ অকাৰান্ত শব্দৰ ৰূপ ফল শব্দৰ দৰে।

ক্ৰিয়া

লট্—প্ৰথম পুৰুষ (পৰস্মৈপদ)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
	তি	তস্	অস্তি
পা—পিৰ্ (পি খোৱা)	পিৱতি	পিৱতঃ	পিৱন্তি
দৃশ্—দৃশ্ (চোৱা)	দৃশতি	দৃশতঃ	দৃশন্তি
গম্—গচ্ছ (যোৱা)	গচ্ছতি	গচ্ছতঃ	গচ্ছন্তি
স্থ—তিষ্ঠ (থকা)	তিষ্ঠতি	তিষ্ঠতঃ	তিষ্ঠন্তি

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্রচ্ছ—পৃচ্ছ (সোধা)	পৃচ্ছতি	পৃচ্ছতঃ	পৃচ্ছন্তি
নী—নয়্ (নিয়া)	নয়তি	নয়তঃ	নয়ন্তি
আ-নী—আনয়্ (অনা)	আনয়তি	আনয়তঃ	আনয়ন্তি

প্রয়োগ :—

ল'বা ছুজনে কিতাপ পঢ়িছে—বালকো পুস্তকং পঠতঃ ।

ৰাম ঘৰলৈ গৈছে—ৰামঃ গৃহং গচ্ছতি ।

গোপালে বন্ধু ছুজনক স্মৃধিছে—গোপালঃ মিত্রে পৃচ্ছতি ।

নানুহবোৰে ফলবোৰ আনে—নবাঃ ফলানি আনয়ন্তি ।

কৰ্ত্তাই ক্ৰিয়াৰ সহায়ত যাক প্রধানকৈ পাবলৈ ইচ্ছা কৰে
সেয়ে কৰ্ম । কৰ্মত দ্বিতীয়া বিভক্তি হয় ।

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা :—

ল'বাটোৱে ফুলবোৰ আনিছে । দেৱতাসকলে অমৃত খাইছে । চৰাই-
বোৰে ফল খায় । ৰাম বনলৈ গৈছে । ছাগলীয়ে ঘাঁহ (ভূণ) খায় ।

God protects men. The boys see the flowers. The monkey
eats the fruits. Ram brings the books. The gods drink nectar.

২। শূন্স ঠাই পূৰোৱা—

ঈশ্বৰঃ——সৃজতি (সৃষ্টি কৰা) । বানৰঃ——পশুতি ।

ৰামঃ——আনয়তি । জম্বুকোঁ——খাদতঃ । বালকাঃ——পিবন্তি ।

পুংলিঙ্গ আকাৰান্ত শব্দ—গোপা (গবখীয়া)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথম	গোপা৷	গোপৌ	গোপাঃ
দ্বিতীয়া	গোপাম্	গোপৌ	গোপা৷
তৃতীয়া	গোপা	গোপাভ্যাম্	গোপাভিঃ
চতুৰ্থী	গোপে	গোপাভ্যাম্	গোপাভ্যঃ
পঞ্চমী	গোপঃ	গোপাভ্যাম্	গোপাভ্যঃ
ষষ্ঠী	গোপঃ	গোপোঃ	গোপাম্
সপ্তমী	গোপি	গোপোঃ	গোপাস্থ
সম্বোধ	গোপাঃ		

বিশ্বপা—(বিশ্বপালক, চন্দ্ৰ, সূৰ্য্য, অগ্নি), সোমপা (সোমবস পানকাৰী), উপধা—(শেষবটোৰ আগৰ), মধুপা—(মৌমাখি)
আদি শব্দৰ এনেকুৱা ৰূপ ।

স্ত্ৰীলিঙ্গ আকাৰান্ত শব্দ—লতা

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথম	লতা	লতে	লতাঃ
দ্বিতীয়া	লতাম্	লতে	লতাঃ
তৃতীয়া	লতয়া	লতাভ্যাম্	লতাভিঃ
চতুৰ্থী	লতায়ৈ	লতাভ্যাম্	লতাভ্যঃ
পঞ্চমী	লতয়াঃ	লতাভ্যাম্	লতাভ্যঃ

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
যষ্ঠী	লতায়োঃ	লতয়োঃ	লতানাম্
সপ্তমী	লতায়াম্	লতয়োঃ	লতাস্মু
সম্বোধ	লতে		

ৰিছা, ভাষা, ক্ষুধা, শোভা, তাঁৰা, প্ৰজা, বালা, ৰনিতা, ললনা, অঙ্গনা (তিৰোতা), কৰিতা, ৰসুধা (পৃথিবী), দেৱতা, চিন্তা, পূজা, মালা, মুক্তা, প্ৰভা, ক্ৰীড়া (খেলা)—ইত্যাদি প্ৰায়বোৰ স্ত্ৰীলিঙ্গ আকাৰান্ত শব্দৰ ৰূপ লতা শব্দৰ দৰে। অম্মা (মাতৃ) শব্দৰ সম্বোধনৰ একবচনত অম্ম ৰূপ হয়; বাকীবোৰ বিভক্তিত লতা শব্দৰ দৰে।

স্ত্ৰীলিঙ্গ আকাৰান্ত শব্দ নাই।

ক্ৰিয়াপদ

লট্ বিভক্তি—প্ৰথম পুৰুষ (আত্মনেপদ)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
	তে	আতে	অন্তে
ৰম্—(আনন্দ কৰা)	ৰমতে	ৰমতে	ৰমন্তে
সেৰ্—(সেৱা কৰা)	সেৱতে	সেৱেতে	সেৱন্তে
লভ্—(পোৱা)	লভতে	লভেতে	লভন্তে
ভাষ্—(কোৱা)	ভাষতে	ভাষেতে	ভাষন্তে
বন্দ্—(প্ৰণাম কৰা)	বন্দতে	বন্দেতে	বন্দন্তে

প্ৰয়োগ :—

মালাৰে ছোৱালীজনী শোভা পাইছে—মালায়া শোভতে বালা।

হুখেৰে বিত্তা লাভ কৰিছে—হুঃখেন লভতে বিত্তাম্ ।
 তিবোতাজনীয়ে মুখেৰে কথা কৈছে—মুখেন ভাষতে অঙ্গনা ।
 চন্দ্র জেউতিৰে শোভা পাইছে—বিশ্বপাঃ প্ৰভয়া শোভতে ।
 ক্ৰিয়া সম্পাদন কৰাত কৰ্ত্তাৰ যিটো মুখ্য সহায়, সেয়ে কৰণ ।
 কৰণত তৃতীয়া বিভক্তি হয় ।

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰ—

তিবোতাজনীয়ে চকু ছটাৰে চাইছে । আকাশ তৰাবোৰেৰে শোভা পাইছে ।
 হাতেৰে দেৱতাক প্ৰণাম কৰিছে । তিবোতাজনীয়ে জুইৰে (পাৰক) ভাত
 বান্ধিছে (পচতি) । ছোৱালীবোৰে মালাৰে বং কৰিছে (ক্ৰীড়ন্তি) ।

The king protects his subjects. The girl looks beautiful
 with the pearls. The woman bows down to the gods. The
 bees (মধুপা) are drinking honey. The girls delight in play.

২। তলত দিয়া পদবোৰ খটুৱাই একোটি চুটি বাক্য বচনা কৰা—

প্ৰজাঃ, লতাম্, বিন্ধ্যা, বনিতাম্ ।

পুংলিঙ্গ ইকাৰান্ত শব্দ—কৰি

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথম	কৰিঃ	কৰী	কৰয়ঃ
দ্বিতীয়া	কৰীম্	কৰী	কৰীন্
তৃতীয়া	কৰিনা	কৰিভ্যাম্	কৰিভিঃ
চতুৰ্থী	কৰয়ে	কৰিভ্যাম্	কৰিভ্যঃ

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
পঞ্চমী	করে:	করিভ্যাম্	করিভাঃ
ষষ্ঠী	করে:	কর্যোঃ	করীনাম্
সপ্তমী	করৌ	কর্যোঃ	করিষু
সম্বোধ	করে		

ঋষি, অগ্নি, মুনি, মণি, গিৰি, অহি (সাপ), বরি (সূৰ্য্য),
কপি (বানৰ), অৰি (শত্ৰু), রিধি (ব্ৰহ্মা, নিয়ম), অদ্রি
(পৰ্বত), অতিথি, সাৰথি, জলধি (সাগৰ)—ইত্যাদি সকলো
পুংলিঙ্গ ইকাবাস্ত শব্দৰ এনেকুৱা ৰূপ ।

কিন্তু সখি আৰু পতি শব্দৰ ভিন ৰূপ হয় ।

সখি

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্রথম	সখা	সখায়ৌ	সখায়ঃ
দ্বিতীয়া	সখায়ম্	সখায়ৌ	সখীন্
তৃতীয়া	সখ্যা	সখিভ্যাম্	সখিভিঃ
চতুর্থী	সখ্যে	সখিভ্যাম্	সখিভ্যঃ
পঞ্চমী	সখ্যুঃ	সখিভ্যাম্	সখিভ্যঃ
ষষ্ঠী	সখ্যুঃ	সখ্যোঃ	সখীনাম্
সপ্তমী	সখ্যৌ	সখ্যোঃ	সখিষু
সম্বোধ	সখে		

পতি (স্বামী)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্রথমা	পতিঃ	পতী	পতয়ঃ
দ্বিতীয়া	পতীম্	পতী	পতীন্
তৃতীয়া	পত্যা	পতিভ্যাম্	পতিভিঃ
চতুর্থী	পত্যে	পতিভ্যাম্	পতিভ্যঃ
পঞ্চমী	পত্যাঃ	পতিভ্যাম্	পতিভ্যঃ
ষষ্ঠী	পত্যাঃ	পত্যোঃ	পতীনাম্
সপ্তমী	পত্যো	পত্যোঃ	পতিষু
সম্বোধ	পতে		

কিন্তু পতি শব্দ যদি সমাসৰ শেষ পদ হয়, তেতিয়া তাৰ ৰূপ কৰি শব্দৰ দৰে ; যেনে—নৃপতিনা, ভূপতয়ে, নৰপতেঃ ইত্যাদি।

ক্ৰিয়াপদ

লট্

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
	তি	তস্	অন্তি
দা—যচ্ছ্ (দিয়া)	যচ্ছতি	যচ্ছতঃ	যচ্ছন্তি

প্রয়োগ :—

সখিয়ে অতিথিক ভাত দিয়ে—সখা অতিথয়ে অন্নং যচ্ছতি।

মানুহবোৰে ঋষিসকলক ফল দিছে—নবাঃ ঋষিভ্যঃ ফলানি যচ্ছন্তি।

হোৱালী দুজনীয়ে সূৰ্য্যক অৰ্ঘ দিছে—বালিকে বৰয়ে অৰ্ঘ্য
যচ্ছতঃ ।

বানৰবিলাকে মুনিজনক ফল দিছে—কপয়ঃ মুনয়ে ফলানি
যচ্ছন্তি ।

যাক কোনো বস্তু দান কৰা যায় তাক সম্প্রদান বোলে ।
সম্প্রদানত চতুৰ্থী বিভক্তি হয় ।

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা :—

ঋষিসকলে পূজা কৰিছে । সখিয়ে কথা কয় । প্রজাই বজাক কৰ দিয়ে ।
তিৰোতাজনীয়ে ভিক্ষুকবিলাকক ভিক্ষা দিছে । কবিয়ে হাতেৰে (পাণি)
মণি দিছে ।

The woman goes to the husband's house. The people give
tax (কৰ) to the king. The snake shines with the gem (মণি) ।

২। শূত্ৰ ঠাই পূৰোৱা :—

কৰয়ঃ—পঠন্তি । বালিকাঃ—পুষ্পানি প্রযচ্ছন্তি । —ভাতি ।
—শোভতে । দেৱতাভ্যঃ—যচ্ছতি ।

ত্ৰীলিঙ্গ ইকাবাস্ত শব্দ—মতি (মন, বুদ্ধি)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্রথম	মতিঃ	মতী	মতয়ঃ
দ্বিতীয়া	মতিম্	মতী	মতীঃ
তৃতীয়া	মত্যা	মতিভ্যাম্	মতিভিঃ

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
চতুর্থী	মতৈ, মতয়ে	মতিভ্যাম্	মতিভ্যঃ
পঞ্চমী	মত্যাঃ, মতেঃ	মতিভ্যাম্	মতিভ্যঃ
ষষ্ঠী	মত্যাঃ, মতেঃ	মতোঃ	মতীণাম্
সপ্তমী	মত্যাং, মতো	মতোঃ	মতিষু
সম্বোধ	মতে		

গতি (যোরা, বেগ), বুদ্ধি, ধৃতি (ধৈর্য), ভক্তি, ঋতি (বেদ),
ধূলি, কাস্তি, মূর্ত্তি, নিয়তি, প্রকৃতি, ব্রততি (লতা), উন্নতি, সমিতি,
অঙ্গুলি, বিপত্তি (বিপদ), সম্পত্তি (সম্পদ)—ইত্যাদি আটাই-
বোব ক্রীলিঙ্গ ইকাবেস্তু শব্দৰ ৰূপ মতি শব্দৰ দৰে ।

ক্রীবলিঙ্গ ইকাবেস্তু শব্দ—রাবি (পানী)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্রথম	রাবি	রাবিণী	রাবীণি
দ্বিতীয়া	রাবি	রাবিণী	রাবীণি
তৃতীয়া	রাবিণা	রাবিভ্যাম্	রাবিভিঃ
চতুর্থী	রাবিণে	রাবিভ্যাম্	রাবিভ্যঃ
পঞ্চমী	রাবিণঃ	রাবিভ্যাম্	রাবিভ্যঃ
ষষ্ঠী	রাবিণঃ	রাবিণোঃ	রাবীণাম্
সপ্তমী	রাবিণি	রাবিণোঃ	রাবিষু
সম্বোধ	রাবে, রাবি		

ক্রীবলিঙ্গ ইকাবেস্তু শব্দৰ ৰূপ রাবি শব্দৰ দৰে ; কিন্তু—দধি,

অক্ষি (চকু), অস্থি (হাড়), সন্ধি (কৰঙন)—এই কেইটা শব্দৰ ৰূপ অলপ ভিন ।

অক্ষি (চকু)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথম	অক্ষি	অক্ষিণী	অক্ষীণি
দ্বিতীয়	অক্ষি	অক্ষিণী	অক্ষীণি
তৃতীয়	অক্ষা	অক্ষিভ্যাম্	অক্ষিভিঃ
চতুৰ্থী	অক্ষৈ	অক্ষিভ্যাম্	অক্ষিভ্যঃ
পঞ্চমী	অক্ষঃ	অক্ষিভ্যাম্	অক্ষিভ্যঃ
ষষ্ঠী	অক্ষঃ	অক্ষোঃ	অক্ষাম্
সপ্তমী	অক্ষি, অক্ষণি	অক্ষোঃ	অক্ষিষু
সংহে	অক্ষৈ, অক্ষি		

দধি, অস্থি, সন্ধি শব্দৰো এইদৰে ৰূপ হয় । ইকাৰান্ত শব্দ যদি ক্লীবলিঙ্গ বিশেষ্যৰ বিশেষণৰূপে ব্যৱহাৰ হয়, তেনেহলে চতুৰ্থী, পঞ্চমীৰ একবচন আৰু ষষ্ঠী, সপ্তমীৰ একবচন আৰু দ্বিবচনত বিকল্পে কৰি শব্দৰ দৰে ৰূপ হয় ।

ক্ৰিয়াপদ

লট বিভক্তি—প্ৰথম পুৰুষ (আত্মনেপদ)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
	তে	আতে	অন্তে
জন্—জায়্ (ওপজা)	জায়তে	জায়েতে	জায়ন্তে
ত্ৰৈ—ত্ৰায়্ (বন্ধা কৰা)	ত্ৰায়তে	ত্ৰায়েতে	ত্ৰায়ন্তে

প্রয়োগ :—

দুই চকুৰপৰা পানী পৰিছে—অন্ধাঃ ৰাৰি পততি ।

আঙুলিৰপৰা আঙঠিটো পৰিছে—অঙ্গুল্যাঃ অঙ্গুৰীয়কং পততি ।

এৰা গাখীৰৰপৰা দৈ গাখীৰ হয়—দুগ্ধাৎ দধি ভৱতি ।

মানুহজনে পছটো বাঘৰপৰা ৰক্ষা কৰিছে—নৰঃ ব্যাভ্ৰাৎ হৰিণং
ত্ৰায়তে ।

ৰিঙাৰপৰা সুখ হয়—ৰিঙায়াঃ সুখং জায়তে ।

য'ৰপৰা কোনো বস্তু পৃথক হয়, যিটো ভয়, উৎপত্তি আদিৰ
কাৰণ, তাক অপাদান বোলে ; অপাদানত ৫মী বিভক্তি হয় ।

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা—

বাঘৰপৰা বাটকব্ৰাক (পান্থ) ৰক্ষা কৰিছে । হাতৰপৰা কিতাপখন পৰিছে ।
জ্ঞানৰপৰা ভক্তি হয় । পৰ্বতৰপৰা পানী পৰিছে । লতাৰপৰা ফুল হয় ।

The dusts are falling from the creepers. The water is
coming out of the eyes. The ring falls from the finger.

২। জায়েতে, ৰাৰিণা, ধূলিঃ, পতন্তি, তক্ত্যা, অক্ষিণী—এই কেইটা
পদেৰে একোটা বাক্য লিখ ।

পুংলিঙ্গ ঈকাৰাস্ত শব্দ—সুধী (জ্ঞানী)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্রথম	সুধীঃ	সুধিয়ৌ	সুধিয়ঃ
দ্বিতীয়া	সুধিয়ম্	সুধিয়ৌ	সুধিয়ঃ

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
তৃতীয়া	সুধিয়া	সুধীভ্যাম্	সুধীভিঃ
চতুৰ্থী	সুধিয়ে	সুধীভ্যাম্	সুধীভ্যঃ
পঞ্চমী	সুধিয়ঃ	সুধীভ্যাম্	সুধীভ্যঃ
ষষ্ঠী	সুধিয়ঃ	সুধিয়োঃ	সুধিয়াম্
সপ্তমী	সুধিয়ি	সুধিয়োঃ	সুধীষু
সম্বোধ	সুধীঃ		

এইদৰে—সুশ্রী (শূৱনি), হতশ্রী (দৰিদ্ৰ), অপহ্রী (নিৰ্ভজ)
আদি প্ৰায়বোৰ পুংলিঙ্গ ঈকাৰান্ত শব্দৰ ৰূপ হয় ।

কিন্তু—সেনানী (সেনাপতি), অগ্ৰণী (নেতা), গ্রামণী
(গাওঁবুঢ়া) আদিৰ ৰূপ অলপ ভিন ।

সেনানী

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথম	সেনানীঃ	সেনান্তো	সেনান্তঃ
দ্বিতীয়া	সেনান্তাম্	সেনান্তো	সেনান্তঃ
তৃতীয়া	সেনান্তা	সেনানীভ্যাম্	সেনানীভিঃ
চতুৰ্থী	সেনান্তে	সেনানীভ্যাম্	সেনানীভ্যঃ
পঞ্চমী	সেনান্তঃ	সেনানীভ্যাম্	সেনানীভ্যঃ
ষষ্ঠী	সেনান্তঃ	সেনান্তোঃ	সেনান্তাম্
সপ্তমী	সেনান্তাম্	সেনান্তোঃ	সেনানীষু
সম্বোধ	সেনানীঃ		

অগ্ৰণী আৰু গ্রামণীৰো এই দৰে ৰূপ হয় ।

জীলিঙ্গ ঈকাবাস্ত শব্দ—নদী

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্রথম	নদী	নদৌ	নদাঃ
দ্বিতীয়	নদীম্	নদৌ	নদীঃ
তৃতীয়	নদা	নদীভ্যাম্	নদীভিঃ
চতুর্থী	নদৌ	নদীভ্যাম্	নদীভ্যঃ
পঞ্চমী	নদাঃ	নদীভ্যাম্	নদীভ্যঃ
ষষ্ঠী	নদাঃ	নদৌঃ	নদীনাম্
সপ্তমী	নদাম্	নদৌঃ	নদীষু
সম্বোধ	নদি		

মহী (পৃথিবী), নারী, পত্নী (তিৰোতা), সখী (মহিলা বন্ধু), দেবী, রাণী (কুৰা), ধাত্রী (ধাই), গৌৰী, পুৰী (নগৰ), বাজ্ঞী, বজনী (বাতি), বমণী (তিৰোতা), জননী (মাতৃ), ভগিনী, কুমাৰী— ইত্যাদি প্রায়বোৰ ঈকাবাস্ত শব্দৰ এনেকুৱা ৰূপ ।

কিন্তু—লক্ষ্মী, তৰী (নাও) আদিৰ প্ৰথমৰ একবচনত লক্ষ্মীঃ, তৰীঃ এই বিসৰ্গযুক্ত ৰূপ হয় । আনবোৰ বিভক্তিত নদী শব্দৰ দৰে ।

আকৌ, জী, শ্ৰী, হ্রী, ধী, ভী—এই কেইটাৰ ৰূপতো বিশেষত্ব আছে ।

জী (তিৰোতা)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্রথম	জী	জিয়ৌ	জিয়ঃ
দ্বিতীয়	জিয়ম্, জীম্	জিয়ৌ	জিয়ঃ, জীঃ

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
তৃতীয়া	স্ত্রিয়া	স্ত্রীভ্যাম্	স্ত্রীভিঃ
চতুর্থী	স্ত্রিয়ৈ	স্ত্রীভ্যাম্	স্ত্রীভ্যঃ
পঞ্চমী	স্ত্রিয়াঃ	স্ত্রীভ্যাম্	স্ত্রীভ্যঃ
ষষ্ঠী	স্ত্রিয়াঃ	স্ত্রিয়োঃ	স্ত্রীণাম্
সপ্তমী	স্ত্রিয়াম্	স্ত্রিয়োঃ	স্ত্রীষু
সম্বোধ	স্ত্রি		

স্ত্রী (লক্ষ্মী, সৌন্দর্য্য)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্রথম	স্ত্রীঃ	স্ত্রিয়ৌ	স্ত্রিয়ঃ
দ্বিতীয়া	স্ত্রিয়ম্	স্ত্রিয়ৌ	স্ত্রিয়ঃ
তৃতীয়া	স্ত্রিয়া	স্ত্রীভ্যাম্	স্ত্রীভিঃ
চতুর্থী	স্ত্রিয়ৈ, স্ত্রিয়ে	স্ত্রীভ্যাম্	স্ত্রীভ্যঃ
পঞ্চমী	স্ত্রিয়াঃ, স্ত্রিয়ঃ	স্ত্রীভ্যাম্	স্ত্রীভ্যঃ
ষষ্ঠী	স্ত্রিয়াঃ, স্ত্রিয়ঃ	স্ত্রিয়োঃ	স্ত্রিয়াম্, স্ত্রীণাম্
সপ্তমী	স্ত্রিয়াম্, স্ত্রি	স্ত্রিয়োঃ	স্ত্রীষু
সম্বোধ	স্ত্রীঃ		

স্ত্রীলিঙ্গ স্ত্রী (লাজ), ধী (বুদ্ধি) আৰু ভী (ভয়) শব্দৰো
এনে ৰূপ ।

প্ৰয়োগ :-

সেনাপতিৰ আদেশ—সেনাঃ আদেশঃ ।

জননীৰ স্নেহ—জনন্যাঃ স্নেহঃ ।

কুৰাৰ পানী—ৰূপ্যাঃ জলম্ ।

কুমাৰীসকলে নৈৰ পানীৰে গা ধুইছে—কুমাৰ্যাঃ নদ্যাঃ জলেন
স্নাস্তি ।

সম্বন্ধ বুজালে ষষ্ঠী বিভক্তি হয় ।

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা—

ৰাজা পৃথিবীৰ ঈশ্বৰ । গোবী শিৱৰ পত্নী । নদীৰ সোঁত (প্ৰবাহ) । দেশৰ
সম্পদ । জ্ঞানীৰ বচন । গাওঁবুঢ়াৰ মাক । নাৱেৰে নদী পাৰ হৈছে (তৰতি) ।

The women are talking. The nurse brings water of the well. The women of the city are coming. Kartika is the general of gods. The queen speaks to the maiden.

২। তলৰ পদবোৰ বাক্যত খটুওৱা—

পত্ন্যাঃ, ৰাজ্ঞীম্, শ্ৰিয়া, ভগিন্যঃ, ধাত্ৰীণাম্ ।

পুংলিঙ্গ উকাৰান্ত শব্দ—সাধু (ধাত্মিক)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথম	সাধুঃ	সাধু	সাধবঃ
দ্বিতীয়া	সাধুন্	সাধু	সাধুন্
তৃতীয়া	সাধুনা	সাধুভ্যাম্	সাধুভিঃ
চতুৰ্থী	সাধবে	সাধুভ্যাম্	সাধুভ্যঃ

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
পঞ্চমী	সাধোঃ	সাধুভ্যাম্	সাধুভ্যঃ
ষষ্ঠী	সাধোঃ	সাধ্বোঃ	সাধূনাম্
সপ্তমী	সাধো	সাধ্বোঃ	সাধুষু
সম্বো	সাধো		

ইন্দু (জোন), ইষু (শৰ), ঋতু, কাক (শিল্পী), গুৰু (পূজ্য লোক), জন্তু, তৰু, দম্ভ্য, পশু, বন্ধু, বাহু, মৃত্যু, বিপু, বিধু (জোন), বিতু (ঈশ্বৰ), শিশু, সিদ্ধু (সাগৰ), সেতু (সাঁকো), পৰশু (কুঠাৰ) ইত্যাদি পুংলিঙ্গ উকাবাস্ত শব্দৰ এই দৰে ৰূপ হয় ।

স্ত্ৰীলিঙ্গ উকাবাস্ত শব্দ—ধেনু (গাই গৰু)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথম	ধেনুঃ	ধেনু	ধেনৱঃ
দ্বিতীয়া	ধেনুম্	ধেনু	ধেনুঃ
তৃতীয়া	ধেন্বা	ধেনুভ্যাম্	ধেনুভিঃ
চতুৰ্থী	ধেনৈ, ধেনৱে	ধেনুভ্যাম্	ধেনুভ্যঃ
পঞ্চমী	ধেন্বাঃ, ধেনোঃ	ধেনুভ্যাম্	ধেনুভ্যঃ
ষষ্ঠী	ধেন্বাঃ, ধেনোঃ	ধেন্বোঃ	ধেনুনাম্
সপ্তমী	ধেন্বাম্, ধেনৌ	ধেন্বোঃ	ধেনুষু
সম্বো	ধেনো		

তহু—দেহ

চক্ষু—চোঁট

ৰজ্জু—জৰী

বেণু—ধূলি, পৰাগ

—ইত্যাদি স্ত্ৰীলিঙ্গ উকাবাস্ত শব্দৰ ৰূপ ধেনু শব্দৰ দৰে ।

ক্লীবলিঙ্গ উকাৰাস্ত শব্দ—মধু (মৌ)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্রথম	মধু	মধুনী	মধুনি
দ্বিতীয়া	মধু	মধুনী	মধুনি
তৃতীয়া	মধুনা	মধুভ্যাম্	মধুভিঃ
চতুর্থী	মধুনে	মধুভ্যাম্	মধুভ্যঃ
পঞ্চমী	মধুনঃ	মধুভ্যাম্	মধুভ্যঃ
ষষ্ঠী	মধুনঃ	মধুনোঃ	মধুনাং
সপ্তমী	মধুনি	মধুনোঃ	মধুন্
সম্বোধ	মধো, মধু		

অম্বু—পানী

দাক—কাঠ

শ্রাশ্র—ডাটি

অশ্র—চকুলো

বসু—ধন

অলাব—লাউ

জতু—লা

জাহ্নু—আঠু

বস্ত্র—

—ইত্যাদি উকাৰাস্ত ক্লীবলিঙ্গ শব্দৰ ৰূপ মধু শব্দৰ দৰে।

উকাৰাস্ত শব্দ ক্লীবলিঙ্গৰ বিশেষণ হলে চতুর্থী আৰু পঞ্চমীৰ একবচন, ষষ্ঠী আৰু সপ্তমীৰ একবচন আৰু দ্বিবচনত বিকল্পে জাহ্নু শব্দৰ দৰেও ৰূপ হয়।

ক্ৰিয়াপদ

লট্ বিভক্তি—প্রথম পুরুষ (পৰস্মৈপদ)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
	তি	তন্	অস্তি
অস্—(হোৱা)	অস্তি	স্তঃ	সস্তি
ক্—(কৰা)	কৰোতি	কুরুতঃ	কুৰ্যন্তি

(আত্মনেপদ)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
	তে	আতে	অন্তে
শী—(শোরা)	শেতে	শয়াতে	শেষতে
বৎ—(থকা)	বর্ততে	বর্তেতে	বর্তন্তে

প্রয়োগ :—

কেচুরাটোরে মাটিত শুইছে—শিশুঃ ভূমৌ শেতে ।
 গছবোৰত চবাই আছে—তকষু রিহগাঃ সন্তি ।
 চন্দ্রই আকাশত পোহব দিছে—ইন্দুঃ গগনে ভাতি ।
 দেহত শোণিত আছে—তদাং বক্তং বর্ততে ।
 পশুবিলাক বনত থাকে—পশবঃ বনে বসন্তি ।
 চকুলোবোৰ আঠুত পৰিছে—অশ্রুণি জানুনি পতন্তি ।
 ক্রিয়াৰ আধাৰক অধিকৰণ বোলে । অধিকৰণত সপ্তমী
 বিভক্তি হয় ।

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা :—

দস্যুবোৰে মাটিত বহিছে । স্নানকোত গৰুবোৰ আছে । মাধুসকল বনত আছে । বাঘৰ বাহত বল আছে । গাই দুজনীয়ে গাখীৰ দিয়ে ।

The dusts fall on the trees. Friends come in prosperity (সম্পত্তি). The moon is in the sky. The children sleep on dusts. The bird brings a rope with the beak.

২। অসমীয়া কৰা—

জানুনি, তনুঃ, পবন্তনা, সিন্ধৱে, বস্তনোঃ, বিন্দো, শিশুভ্যাম্ ।

পুংলিঙ্গ উকাবাস্ত শব্দ—অয়ন্তু (ব্রহ্মা)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্রথম	অয়ন্তুঃ	অয়ন্তুরো	অয়ন্তুরঃ
দ্বিতীয়	অয়ন্তুরম্	অয়ন্তুরো	অয়ন্তুরঃ
তৃতীয়া	অয়ন্তুরা	অয়ন্তুভ্যাম্	অয়ন্তুভিঃ
চতুর্থী	অয়ন্তুরে	অয়ন্তুভ্যাম্	অয়ন্তুভ্যঃ
পঞ্চমী	অয়ন্তুরঃ	অয়ন্তুভ্যাম্	অয়ন্তুভ্যঃ
ষষ্ঠী	অয়ন্তুরঃ	অয়ন্তুরোঃ	অয়ন্তুরাম্
সপ্তমী	অয়ন্তুরি	অয়ন্তুরোঃ	অয়ন্তুযু
সম্বোধ	অয়ন্তুঃ		

দক্ষেত :—র পাচত থাকিলে উকাব হ্রস্ব হয় ।

প্রতিভূ—জামিন

আস্বভূ—আপোনা আপুনি হোরা

মনোভূ—কামদের

জিতভূ—পৃথিবী বিজেতা

—ইত্যাদি প্রায়বোব উকাবাস্ত পুংলিঙ্গ শব্দৰ এনেকুৱা ৰূপ ।

স্ত্রীলিঙ্গ উকাবাস্ত শব্দ—বধূ (পত্নী, কন্যা)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্রথম	বধূঃ	বধো	বধবঃ
দ্বিতীয়	বধূম্	বধো	বধূঃ
তৃতীয়া	বধবা	বধুভ্যাম্	বধুভিঃ
চতুর্থী	বধে	বধুভ্যাম্	বধুভ্যঃ
পঞ্চমী	বধবাঃ	বধুভ্যাম্	বধুভ্যঃ

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
ষষ্ঠী	বধ্বাঃ	বধ্বোঃ	বধ্বনাম্
সপ্তমী	বধ্বাম্	বধ্বোঃ	বধ্বুষু
সম্বোধ	বধূ		

চমু—সেনাবাহিনী

ঋজু—শাহ

চঞ্চ—ঠোট

যরাগু—ভাতের মণ্ড

তনু—দেহ

সবযু—এখন নৈ

পুত্ররথু—বোরাবী

—ইত্যাদি প্রায়বোব উকারান্ত স্ত্রীলিঙ্গ শব্দ এই রূপ ।

কিন্তু ভু (পৃথিবী), জ্র (চেলাউরি) আদির রূপ অনন্য ভিন ।

ভু

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্রথম	ভুঃ	ভুরো	ভুরঃ
দ্বিতীয়া	ভুরম্	ভুরো	ভুরঃ
তৃতীয়া	ভুরা	ভুভ্যাম্	ভুভিঃ
চতুর্থী	ভুরে	ভুভ্যাম্	ভুভ্যঃ
পঞ্চমী	ভুরাঃ, ভুরঃ	ভুভ্যাম্	ভুভ্যঃ
ষষ্ঠী	ভুরাঃ, ভুরঃ	ভুরোঃ	ভুরাম, ভুনাম
সপ্তমী	ভুরাম, ভুরি	ভুরোঃ	ভুষু
সম্বোধ	ভুঃ		

সঙ্কেত :—পাচত ব থাকিলে উকার হ্রস্ব হয় ।

ঋ—শব্দৰ এইদৰে ৰূপ হয় ।

উকাৰান্ত ক্লীবলিঙ্গ শব্দ নাই ।

ক্রিয়াপদ

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
	তু	তাম্	অন্ত
গম্—গচ্ছ্ (যোৱা)	গচ্ছতু	গচ্ছতাম্	গচ্ছন্ত
জ্ঞা—জিষ্ঠ্ (থকা)	জিষ্ঠতু	জিষ্ঠতাম্	জিষ্ঠন্ত
ভূ—ভব্ (হোৱা)	ভবতু	ভবতাম্	ভবন্ত
বদ্—(কোৱা)	বদতু	বদতাম্	বদন্ত
সৃজ্—(সৃষ্টি কৰা)	সৃজতু	সৃজতাম্	সৃজন্ত
প্ৰ-নম্—(নমস্কাৰ কৰা)	প্ৰণমতু	প্ৰণমতাম্	প্ৰণমন্ত

প্ৰয়োগ :—

গোপাল জামিন হওক—গোপালঃ প্ৰতিভুঃ ভৱতু ।

ব্ৰহ্মাই বিশ্ব সৃষ্টি কৰক—স্বয়ম্ভুঃ বিশ্বং সৃজতু ।

বোৱাবীয়েকে শাহুৱেকক প্ৰণাম কৰক—পুত্ৰৱধুঃ স্বশ্ৰীং প্ৰণমতু ।

পৃথিবীৰ সম্পদ ৰামৰ হওক—ভুৱঃ শ্ৰীঃ ৰামস্য ভৱতু ।

আদেশ, অনুৰোধ, প্ৰাৰ্থনা, আশীৰ্বাদ আদি অৰ্থত লোচু
বিভক্তিৰ প্ৰয়োগ হয় ।

অনুশীলনী

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা—

দেৱতাসকলে ব্ৰহ্মাক প্ৰণাম কৰক। চৰাইটোৱে ঠোটেৰে লৈ আহক।
তিৰোতাজনীয়ে সৰযূত গা ধোৱক। কামদেৱে শব মাৰক (মুঞ্চু)। কণ্ঠ'
দুজনী আহক।

The daughter-in-laws bow down to the mother-in-laws
The mother-in-laws advise (উপদিশন্তি) the daughter-in-laws.
The trees drink the moistures of the earth (ভূ)।

২। তলত দিয়া পদবোৰ বাক্যত প্ৰয়োগ কৰা :—

চঞ্চা, তনুঃ, স্বয়ম্বুৱে, চমু, ক্ৰোধোঃ।

পুংলিঙ্গ ঋকাবাস্ত শব্দ—দাতৃ (দান কৰোতা)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথম	দাতা	দাতাৰো	দাতাৰঃ
দ্বিতীয়	দাতাৰম্	দাতাৰো	দাতৃন
তৃতীয়া	দাত্ৰা	দাতৃভ্যাম্	দাতৃভিঃ
চতুৰ্থী	দাত্ৰে	দাতৃভ্যাম্	দাতৃভ্যঃ
পঞ্চমী	দাতুঃ	দাতৃভ্যাম্	দাতৃভ্যঃ
ষষ্ঠী	দাতুঃ	দাত্ৰোঃ	দাতৃণাম্
সপ্তমী	দাতৰি	দাত্ৰোঃ	দাতৃষু
সংঘো	দাতঃ		

কৰ্ত্ত্ব—কৰোতা

শ্ৰোতৃ—শুনোতা

ধাতৃ—হৃষ্টিকৰ্ত্তা

ৰজ্জ্ব—কণ্ঠতা

জেহু—জয়কাৰী

দ্রষ্ট—দেখোতা

অষ্ট্—স্বজনকাৰী

সৱিতৃ—সূৰ্য্য

নপ্তৃ—নাতি

ৱিধাতৃ—সৃষ্টিকৰ্তা

—ইত্যাদি ঋকাবাস্ত পুংলিঙ্গ শব্দৰ ৰূপ দাতৃ শব্দৰ দৰে।

কিন্তু পিতৃ আদি কেইটামান শব্দৰ ৰূপ অলপ ভিন।

পিতৃ

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথম	পিতা	পিতৰো	পিতৰঃ
দ্বিতীয়া	পিতৰম্	পিতৰো	পিতৃন্
সম্বোধ	পিতঃ	পিতৰো	পিতৰঃ

বাকীবোৰ বিভক্তিত দাতৃ শব্দৰ দৰে।

ভ্ৰাতৃ, জামাতৃ, দেৱৃ (দেৱৰ) শব্দৰ ৰূপ পিতৃ শব্দৰ দৰে।
নৃ (মানুহ) শব্দৰো ৰূপ ভ্ৰাতৃ শব্দৰ দৰেই, কেবল ষষ্ঠীৰ বহুবচনত
নৃণাম, নৃণাম্ এই দুই ৰূপ হয়।

ত্ৰীলিঙ্গ ঋকাবাস্ত শব্দ মাতৃ, দুহিতৃ (জীয়েক) আদিৰ ৰূপ
ভ্ৰাতৃ শব্দৰ দৰে হয়, তাক স্বমৃ (ভনী) শব্দৰ ৰূপ দাতৃ শব্দৰ দৰে;
কেৱল দ্বিতীয়াৰ বহুবচনত মাতৃঃ, দুহিতৃঃ, স্বমৃঃ—এনেকুৱা ৰূপ হয়।

ক্ৰীৱলিঙ্গ ঋকাবাস্ত শব্দ—ধাতৃ (ধাই)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথম	ধাতৃ	ধাতৃগী	ধাতৃণি
দ্বিতীয়া	ধাতৃ	ধাতৃগী	ধাতৃণি
তৃতীয়া	ধাতৃণা, ধাত্ৰা	ধাতৃভ্যাম	ধাতৃভিঃ

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
চতুর্থী	ধাতৃণে, ধাত্রে	ধাতৃভ্যাম্	ধাতৃভাঃ
পঞ্চমী	ধাতৃণঃ, ধাতুঃ	ধাতৃভ্যাম্	ধাতৃভাঃ
ষষ্ঠী	ধাতৃণঃ, ধাতুঃ	ধাতৃণোঃ, ধাত্রোঃ	ধাতৃণাম্
সপ্তমী	ধাতৃণি, ধাতরি	ধাতৃণোঃ, ধাত্রোঃ	ধাতৃষু
সম্বোধ	ধাতঃ, ধাতৃ		

ঋকাবাস্তু ক্লীবলিঙ্গ শব্দৰ এনে কপ ।

ক্রিয়াপদ

লোট বিভক্তি—প্রথম পুরুষ (আত্মনেপদ)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
	তাম্	আতাম্	অস্তাম্
ভাষ্—(কোৱা)	ভাষতাম্	ভাষেতাম্	ভাষন্তাম্
সেৱ্—(সেৱা কৰা)	সেৱতাম্	সেৱেতাম্	সেৱন্তাম্
ত্রৈ—(বক্ষা কৰা)	ত্ৰাযতাম্	ত্ৰাযেতাম্	ত্ৰাযন্তাম্
লভ্—(পোৱা)	লভতাম্	লভেতাম্	লভন্তাম্
ৱ ৎ—(থকা)	ৱৰ্ত্ততাম্	ৱৰ্ত্তেতাম্	ৱৰ্ত্তন্তাম্
ৱন্দ্—(প্ৰণাম কৰা)	ৱন্দতাম্	ৱন্দেতাম্	ৱন্দন্তাম্

প্ৰয়োগ :—

পুতেকহঁতে পিতাকক সেৱা কৰক—পুত্ৰাঃ পিতৰং সেৱন্তাম্ ।

ভনীহঁত ঘৰত থাকক—স্বসাৰঃ গৃহে ৱৰ্ত্তন্তাম্ ।

গোপালৰ ভায়েকে কওক—গোপালস্ত ভ্ৰাতা ভাষতাম্ ।

বক্তা দুজনে পাওক—ৱক্তাৰৌ লভেতাম্ ।

অনুশীলনী

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা—

দাতাৰ জয় হওক। সবিতাই ভনীক বক্ষা কৰক। বজাই বিধাতাৰ
আশীৰ্বাদ লাভ কৰক। বামে মাতৃসকলক প্ৰণাম কৰক। দ্বীষাজনে দাতাৰ পৰা
ধন লাভ কৰক।

The brother is in the house of the sister. The audience
(শোভা) have come to the meeting. Uma is looking at the
sun (সন্নিবিষ্ট)। The mother-in-law has gone to the house of the
son-in-law.

২। শূন্য ঠাই পূৰোৱা—

সূত্ৰঃ পশ্চাতি। আশীৰ্বাদং লভতে। ———— স্বস্তবঃ
বন্দ্যতাম। ———— ভাসন্তাম্। ঋষিঃ ———— প্ৰগমহি।

পুংলিঙ্গ ওকাৰান্ত শব্দ—গৌ (বলদ, গৰু)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথম	গৌঃ	গাৰৌ	গাৱঃ
দ্বিতীয়া	গাম্	গাৰৌ	গাঃ
তৃতীয়া	গৱা	গোভ্যাম্	গোভিঃ
চতুৰ্থী	গৱে	গোভ্যাম্	গোভ্যঃ
পঞ্চমী	গোঃ	গোভ্যাম্	গোভ্যঃ
ষষ্ঠী	গোঃ	গৱোঃ	গৱাম্
সপ্তমী	গৱি	গৱোঃ	গোষু
সংহে	গৌঃ		

ওকাৰান্ত পুংলিঙ্গ শব্দৰ এইদৰে ৰূপ হয়।

ত্ৰীলিঙ্গ ঔকাৰান্ত শব্দ দো (স্বৰ্গ) আদিৰ ৰূপো গো শব্দৰ দৰে । গাই গৰু বুজালে গো শব্দও ত্ৰীলিঙ্গত ব্যৱহাৰ হয় ।

পুংলিঙ্গ ঔকাৰান্ত শব্দ—গ্নৌ (চন্দ্ৰ, কপূৰ)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথম	গ্নৌঃ	গ্নাৰৌ	গ্নাৰঃ
দ্বিতীয়া	গ্নাৰম্	গ্নাৰৌ	গ্নাৰঃ
তৃতীয়া	গ্নাৰা	গ্নৌভ্যাম্	গ্নৌভিঃ
চতুৰ্থী	গ্নাৰে	গ্নৌভ্যাম্	গ্নৌভ্যঃ
পঞ্চমী	গ্নাৰঃ	গ্নৌভ্যাম্	গ্নৌভ্যঃ
ষষ্ঠী	গ্নাৰঃ	গ্নাৰোঃ	গ্নাৰাম্
সপ্তমী	গ্নাৰি	গ্নাৰোঃ	গ্নৌষু
সম্বো	গ্নৌঃ		

পুংলিঙ্গ ঔকাৰান্ত শব্দৰ এনে ৰূপ । ত্ৰীলিঙ্গ ঔকাৰান্ত শব্দ নৌ (নাও) আদিৰো এনে ৰূপ ।

ক্ৰিয়াপদ

লঙ্, বিভক্তি—প্ৰথম পুৰুষ (পৰস্মৈপদ)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
	দৃ	তাম্	অন্
গম্—গচ্ছ্ (যোৱা)	অগচ্ছৎ	অগচ্ছতাম্	অগচ্ছন্
স্থা—তিষ্ঠ্ (থকা)	অতিষ্ঠৎ	অতিষ্ঠতাম্	অতিষ্ঠন্
ভূ—ভৱ্ (হোৱা)	অভৱৎ	অভৱতাম্	অভৱন্
পৎ—(পৰা)	অপতৎ	অপততাম্	অপতন্
চব্ (চৰি ফুৰা)	অচবৎ	অচবতাম্	অচবন্

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
	দৃ	তাম্	অন্
তৃ—তব্ (পাৰ হোৱা)	অতবৎ	অতবতাম্	অতবন্
দৃশ্—পশ্ (দেখা)	অপশৎ	অপশতাম্	অপশন্
দা—যচ্ (দিয়া)	অযচ্	অযচ্ তাম্	অযচ্চন্
অস্—(পকা)	আসীৎ	আস্তাম্	আসন্
কৃন্—কৰ্ম্ (চহোৱা)	অকৰ্মৎ	অকৰ্মতাম্	অকৰ্মন্

প্ৰয়োগ :—

গৰুটো পথাৰত চৰি আছিল—গোঃ ক্ষেত্ৰে অচবৎ ।

পাণ্ডৱসকলে নাৱেৰে নদী পাৰ হৈছিল—পাণ্ডৱাঃ নাৱা নদীম্
অতবন্ ।

ছোৱালী ভূজনীয়ে পানীত চন্দ্ৰৰ বিম্ব চাইছিল—বালিকে
অম্বুনি গ্লানঃ বিম্বম্ অপশতাম্ ।

ৰাৱণ আকাশেৰে গৈছিল—ৰাৱণঃ ছৱা অগচ্চৎ ।

অতীতকাল বজাবলৈ লঙ্ বিভক্তি হয় ; লঙ্ বিভক্তি হলে
ধাতুৰ আগত এটা অ বহে ।

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা :—

দেৱতাসকল আকাশৰপৰা আহিছিল (আ-গম্)। নাওখনত মাছবোৰ
আছিল। ল'ৰাহঁতে আকাশত জোন দেখিছিল। জনকে গৰুবোৰ যান্ত্ৰবক্ষ্যক
দিছিল ।

The men crossed the river by the boat. The farmer
ploughs the field (ক্ষেত্ৰম্) with the bullocks. Indra was looking
from heaven.

২। গৰোঃ, নাৱঃ, গ্লোঃ, ছৱি—এই পদ কেইটা বাক্যত প্ৰয়োগ কৰা ।

ব্যঞ্জনান্ত শব্দ

ব্যঞ্জনান্ত পুংলিঙ্গ আৰু স্ত্রীলিঙ্গ শব্দৰ ৰূপৰ কোনো প্ৰভেদ নাই ; কিন্তু ক্লীবলিঙ্গ ব্যঞ্জনান্ত শব্দৰ প্ৰথম, দ্বিতীয়া আৰু সম্বোধনত বেলেগ ৰূপ হয় ।

স্ত্রীলিঙ্গ চ্কাবান্ত শব্দ—বাচ্ (কথ্য)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথম	ৰাক্ (বাগ্)	বাচৌ	ৰাচঃ
দ্বিতীয়া	ৰাচম্	ৰাচৌ	ৰাচঃ
তৃতীয়া	ৰাচা	ৰাগ্ভ্যাম্	ৰাগ্ভিঃ
চতুৰ্থী	বাচে	ৰাগ্ভ্যাম্	ৰাগ্ভ্যঃ
পঞ্চমী	ৰাচঃ	ৰাগ্ভ্যাম্	ৰাগ্ভ্যঃ
ষষ্ঠী	ৰাচঃ	ৰাচৌঃ	ৰাচাম্
সপ্তমী	ৰাচি	ৰাচৌঃ	ৰাঙ্কু
সম্বোধ	ৰাক্ (বাগ্)		

পুংলিঙ্গ	
জলমুচ্—	} মেঘ
ৰাৰিমুচ্—	
পৰোমুচ্—	

স্ত্রীলিঙ্গ	
ঋচ্—স্তোত্ৰ	
ঋচ্—ছাল	
ঋচ্—শোক	

—ইত্যাদি শব্দৰ ৰূপ বাচ্ শব্দৰ দৰে ।

পুংলিঙ্গ জ্কাবান্ত শব্দ—বৰ্ণিজ্ (সদাগৰ)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথম	বৰ্ণিক্ (বৰ্ণিগ্)	বৰ্ণিজৌ	বৰ্ণিজঃ
দ্বিতীয়া	বৰ্ণিজম্	বৰ্ণিজৌ	বৰ্ণিজঃ

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
তৃতীয়া	বণিজা	বণিগ্ভ্যাম্	বণিগ্ভিঃ
চতুর্থী	বণিজৈ	বণিগ্ভ্যাম্	বণিগ্ভ্যঃ
পঞ্চমী	বণিজঃ	বণিগ্ভ্যাম্	বণিগ্ভ্যঃ
ষষ্ঠী	বণিজঃ	বণিজোঃ	বণিজাম্
সপ্তমী	বণিজি	বণিজোঃ	বণিঙ্গ
সপ্তো	বণিক্ (বণিগ্)		

পুংলিঙ্গ	স্ত্রীলিঙ্গ
ঋত্বিজ্—পুৰোহিত	শ্রজ্—মালা
ভিনজ্—চিকিৎসক	কড্—বেমার
ভূজ্—বজা	উজ্—বল, বস

—ইত্যাদি জ্ কাৰান্ত শব্দৰ এই দৰে ৰূপ হয় ।

কিন্তু সত্রাজ্ আদি কেইটামান শব্দৰ ৰূপ অনপ ভিন্ ।

পুংলিঙ্গ শব্দ—সত্রাজ্ (সত্রাট্)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্রথম	সত্রাট্ (ড্)	সত্রাজৌ	সত্রাজঃ
দ্বিতীয়া	সত্রাজম্	সত্রাজৌ	সত্রাজঃ
তৃতীয়া	সত্রাজা	সত্রাড্ভ্যাম্	সত্রাড্ভ্যঃ
চতুর্থী	সত্রাজৈ	সত্রাড্ভ্যাম্	সত্রাড্ভ্যঃ
পঞ্চমী	সত্রাজঃ	সত্রাড্ভ্যাম্	সত্রাড্ভ্যঃ

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
ষষ্ঠী	সম্রাজঃ	সম্রাজোঃ	সম্রাজাম্
সপ্তমী	সম্রাজি	সম্রাজোঃ	সম্রাট্শু
সম্বোধ	সম্রাট্ (ড্)		

দেৱৰাজ্ (ইন্দ), পৰিত্ৰাজ্ (ঘৃষি ফুৰা সন্ন্যাসী) আদি
শব্দৰো এনেকুৱা ৰূপ ।

ক্ৰিয়াপদ

লঙ্ বিভক্তি—প্রথম পুৰুষ (আত্মনেপদ)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
	ত	আতাম্	অন্ত
জন্—জায্ (ওপজা)	অজায়ত	অজাযেতাম্	অজাযন্ত
যাচ—(খোজা)	অযাচত	অযাচেতাম্	অযাচন্ত
ৰাজ্—(জলি থকা)	অৰাজত	অৰাজেতাম্	অৰাজন্ত
লভ্—(পোৱা)	অলভত	অলভেতাম্	অলভন্ত

প্ৰয়োগ :—

পুৰোহিত দুজনে ধন লাভ কৰিছিল—ঋত্বিজৌ ধনানি

অলভেতাম্ ।

সম্ৰাটৰ এটা পুত্ৰ উপজিছিল—সম্ৰাজঃ পুত্ৰঃ অজায়ত ।

ইন্দ্রই স্বৰ্গ উজ্জল কৰি আছিল—দেৱৰাট্, ঘৃষি অৰাজত ।

যক্ষই মেঘক প্ৰাৰ্থনা কৰিছিল—যক্ষঃ জলমুচম্ অযাচত ।

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অমুবাদ কৰা—

ইন্দ্র পাৰিজাতৰ মালাৰে দ্বীপ্তিমান হৈছিল। চাতক পক্ষীয়ে মেঘক পানী খুজিছিল। কনিষাজৰ নেমাৰ হৈছিল। ঋষিৰ পুত্ৰসকলে স্তোত্র গাইছিল।

Indra's son Jayanta was speaking. The wandering mendicant (পবিত্ৰাজ্) begged alms. The priest gave a garland to the emperor. The king had illness.

২। সম্ভাৰ্জঃ, ভিষজো, ঋগ্ভ্যাম্—এই পদ কেইটাৰ অৰ্থ লিখা।—

স্ত্ৰীলিঙ্গ ত্কাৰান্ত শব্দ—সৰিৎ (নদী)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথম	সৰিৎ (দ্)	সৰিতৌ	সৰিতঃ
দ্বিতীয়া	সৰিতম্	সৰিতৌ	সৰিতঃ
তৃতীয়া	সৰিতা	সৰিদ্ভ্যাম্	সৰিদ্ভিঃ
চতুৰ্থী	সৰিতে	সৰিদ্ভ্যাম্	সৰিদ্ভ্যঃ
পঞ্চমী	সৰিতঃ	সৰিদ্ভ্যাম্	সৰিদ্ভ্যঃ
ষষ্ঠী	সৰিতঃ	সৰিতোঃ	সৰিতাম্
সপ্তমী	সৰিতি	সৰিতোঃ	সৰিৎশ্চ
সম্বোধ	সৰিৎ (দ্)		

পুংলিঙ্গ
ভূত্বৎ—বজা, পৰ্কত
মক্বৎ—বতাহ

স্ত্ৰীলিঙ্গ
তৰিৎ—বিজুলী
যোষিৎ—তিৰোতা

পুংলিঙ্গ

স্ত্ৰীলিঙ্গ

পৰহৃৎ—কুলি

বিহৃৎ—বিজুলী

দিনকৃৎ—স্বৰ্ঘ্য

হৰিৎ—সেউজীয়া

—ইত্যাদি শব্দৰ ৰূপ সৰিৎ শব্দৰ দৰে ; আকৌ, অভ্যস্ত ধাতুৰ পাচত ‘অৎ’ (শতৃ) প্ৰত্যয় যোগ হৈ হোৱা দদৎ (দিয়া), জ্ঞাঞৎ (সাৰে থকা), দ্বিভ্ৰৎ (ধাৰণ কৰা), জহৎ (ত্যাগ কৰা) ইত্যাদি শব্দৰো, পুংলিঙ্গ বিশেষ্যৰ বিশেষণ হলে, সৰিৎ শব্দৰ দৰে পি হয় ।

মহৎ (ডাঙৰ) শব্দৰ ৰূপ অলপ ভিন ।

মহৎ (পুং—বিশেষণ)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথম	মহান্	মহাস্তৌ	মহাস্তঃ
দ্বিতীয়া	মহাস্তম্	মহাস্তৌ	মহতঃ
সম্বোধ	মহন্		

আনবোৰ বিভক্তিত সৰিৎ শব্দৰ দৰে । স্ত্ৰীলিঙ্গত মহৎ শব্দ মহতী হয় আৰু তাৰ ৰূপ নদী শব্দৰ দৰে হয় ।

প্ৰয়োগ :—

অশোক ডাঙৰ ৰজা আছিল—অশোকঃ মহান্ সম্ৰাট্ অভবৎ ।

গঙ্গা ডাঙৰ নৈ—গঙ্গা মহতী সৰিৎ ।

সুন্দৰী তিবোতাসকলে কৈছিল—সুন্দৰ্য্যঃ যোষিতঃ অভাষন্ত ।

দাতাসকলে দান কৰি আনন্দ পায়—দাতাৰঃ দদতঃ বমন্তে ।

চঞ্চল বিজুলীৰ জেউতি—চপলায়াঃ বিদ্যুতঃ প্ৰভা ।

টোকাঃ—বিশেষ্য পদৰ যি লিঙ্গ, বচন আৰু বিভক্তি হয়,
বিশেষণ পদৰো সেই লিঙ্গ, বচন আৰু বিভক্তি হয় ।

‘বিশেষ্যন্ত হি যল্লিঙ্গং বিভক্তিরচনে চ য়ে ।

তানি সৰ্বাণি যোজ্যানি বিশেষণপদেষুপি ॥’

অমুশীলন

১। সংস্কৃতত অমুবাদ কৰা—

বিশাল নৈৰ পানী । সাৰে থকা (জাগ্ৰৎ) কেচুৱাইঁতৰ । ডাঙৰ লোকৰ
ডাঙৰ কথা । দুজন ডাঙৰ মানুহ নগৰত আছে । ল’ৰা দুজন ওখ পৰ্ব্বতৰ পৰা
(ভূত্বৎ) পৰিছিল ।

Ravana, assuming the guise of a Brahmin, said to Sita.
There were nests of birds in the big tree. The beautiful
woman spoke. The cows are grazing in the green field. The
fickle lightning shines in the sky.

২। শূত্ৰ ঠাই পূৰণ কৰা—

—শিখৰে দুৰ্গম্ অস্তি । —কাকন্ত নীড়ে অগুনি বন্ধন্তি ।
বালকৌ হৃদন্ত নীবে —কমলে অপশ্ৰুতাম্ । পঙ্কম্ আত্ৰং —ফলম্ ।
—বাৰণস্ত তনয়ঃ ।

পুংলিঙ্গ অৎ (শত্) প্ৰত্যয়ান্ত আৰু স্তৎ (স্তত্) প্ৰত্যয়ান্ত শব্দ

গচ্ছৎ (গৈ থকা)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথম	গচ্ছন্	গচ্ছন্তৌ	গচ্ছন্তুঃ
দ্বিতীয়া	গচ্ছন্তুম্	গচ্ছন্তৌ	গচ্ছতঃ
তৃতীয়া	গচ্ছতা	গচ্ছদ্ভ্যাম্	গচ্ছদ্ভিঃ
চতুৰ্থী	গচ্ছতে	গচ্ছদ্ভ্যাম্	গচ্ছদ্ভ্যঃ
পঞ্চমী	গচ্ছতঃ	গচ্ছদ্ভ্যাম্	গচ্ছদ্ভ্যঃ
ষষ্ঠী	গচ্ছতঃ	গচ্ছতোঃ	গচ্ছতাম্
সপ্তমী	গচ্ছতি	গচ্ছতোঃ	গচ্ছৎসু
সম্বোধ	গচ্ছন্		

তিষ্ঠৎ—থকা

জানৎ—জনা

পিতৃৎ—পান কৰা

দাস্তৃৎ—দিব খোজা

ধাৰৎ—দোৰি থকা

কৰিষ্যৎ—কৰিব খোজা

ইচ্ছৎ—ইচ্ছা কৰা

ভৰিষ্যৎ—হব খোজা

—ইত্যাদি শব্দৰ পুংলিঙ্গত এনে ৰূপ । ত্ৰীলিঙ্গত এইবোৰ শব্দ
ঈকাবাস্ত হয় ; গতিকে তাৰ ৰূপ নদী শব্দৰ দৰে হব ।

পুংলিঙ্গ দ্কাবাস্ত শব্দ—সুহৃদৃ (বন্ধু)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথম	সুহৃৎ (দ্)	সুহৃদৌ	সুহৃদঃ
দ্বিতীয়া	সুহৃদম্	সুহৃদৌ	সুহৃদঃ

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
তৃতীয়া	সুহৃদা	সুহৃদভ্যাম্	সুহৃদভিঃ
চতুর্থী	সুহৃদে	সুহৃদভ্যাম্	সুহৃদভ্যঃ
পঞ্চমী	সুহৃদঃ	সুহৃদভ্যাম্	সুহৃদভ্যঃ
ষষ্ঠী	সুহৃদঃ	সুহৃদোঃ	সুহৃদাম্
সপ্তমী	সুহৃদি	সুহৃদোঃ	সুহৃৎস্ব
সম্বোধ	সুহৃৎ (দ্)		

পুংলিঙ্গ	স্ত্রীলিঙ্গ
উক্তিদ্—গছ	শবদ্—শবৎকাল
সভাসদ্—সভ্য	দৃষদ্—শিল
ব্রহ্মরিদ্—জ্ঞানী	পরিষদ্—সভা
	মৃদ্—মাটি
	রিপদ্, সম্পদ্, উপনিষদ্

—ইত্যাদিৰ কপ সুহৃদ্ শব্দৰ দৰে।

ক্রিয়াপদ

বিধিলিঙ্ বিভক্তি—প্রথম পুংকব (পৰস্মৈপদ)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
	যাৎ	যাতাম্	যুঃ
ভূ—	ভৱেৎ	ভৱেতাম্	ভৱেযুঃ
পঠ—	পঠেৎ	পঠেতাম্	পঠেযুঃ
গম্—	গচ্ছেৎ	গচ্ছেতাম্	গচ্ছেযুঃ
দৃশ্—	পশেৎ	পশেতাম্	পশেযুঃ

প্রয়োগ :—

ঘবত থাকি কিতাপ পড়িব—গৃহে তিষ্ঠন্ পুস্তকং পঠেৎ ।
 বিপদত ধীব হব লাগে—বিপদি ধীবো ভরেৎ ।
 সভ্যসকল সভাত থকা উচিত—সভাসদঃ পৰিষদি তিষ্ঠেয়ুঃ ।
 বিধি, নিমন্ত্রণ, আদেশ, অনুমতি, সম্ভাষণা, উচিত্য আদি অর্থত
 ব্রিধিলিঙ্ বিভক্তি হয় ।

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা—

ল'ৰাটো লৰি যাওঁতে পৰিল । আপুনি শিলটোত থিয় হৈ থাকক । সভাত
 ভাল কথা কব লাগে । গছে মাটিবপৰা বস খায় । সম্পদত বন্ধু আহে ।

There is kindness in the heart of the good. The sky of the
 autumn is clear. The words of the Upanishads are pleasant.
 The boy while running fell on the stone (দ্রবদ্) ।

২। হৃদঃ, দৃষদি, গচ্ছতঃ—এই শব্দকেইটাৰে বাক্য বচনা কৰা ।

পুংলিঙ্গ অন-ভাগান্ত শব্দ—লঘিমন্ (পাতল ভাব)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্রথম	লঘিমা	লঘিমানো	লঘিমানঃ
দ্বিতীয়া	লঘিমানম্	লঘিমানো	লঘিমানঃ
তৃতীয়া	লঘিমা	লঘিমভ্যাম্	লঘিমভিঃ
চতুর্থী	লঘিম্নে	লঘিমভ্যাম্	লঘিমভ্যঃ
পঞ্চমী	লঘিমানঃ	লঘিমভ্যাম্	লঘিমভ্যঃ
ষষ্ঠী	লঘিমানঃ	লঘিম্নোঃ	লঘিম্নাম্
সপ্তমী	লঘিম্নি, লঘিমনি	লঘিম্নোঃ	লঘিমন্সু
সংস্বে	লঘিমন্		

পুংলিঙ্গ		স্ত্রীলিঙ্গ
নীলিমন্—নীলা বং	মূৰ্ধন্—মূৰ	সীমন্—সীমা
গৰিমন্—গুরুত্ব	তক্ষন্—বাঁটে	
মহিমন্—মহত্ব	বাজন্—বজা	
—ইত্যাদি শব্দৰ এনেকুৱা ৰূপ।		

ক্লীবলিঙ্গ অন্-ভাগান্ত শব্দ—নামন্ (নাম)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথম	নাম	নাম্নী, নামনী	নামানি
দ্বিতীয়া	নাম	নাম্নী, নামনী	নামানি
সম্মো	নাম, নামন্		

বাকীবোৰ বিভক্তিত পুংলিঙ্গ লিখিমন্ শব্দৰ দৰে।

প্ৰেমন্—স্নেহ	ৰোয়ামন্—আকাশ
সামন্—সামবেদ	দামন্—জৰী
ধামন্—ঘৰ	হেমন্—সোণ

—ইত্যাদি ক্লীবলিঙ্গ শব্দৰ এইদৰে ৰূপ হয়।

পুংলিঙ্গ ইন্-ভাগান্ত শব্দ—ধনিন্ (চহকী)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথম	ধনী	ধনিনো	ধনিনঃ
দ্বিতীয়া	ধনিনম্	ধনিনো	ধনিনঃ
তৃতীয়া	ধনিনা	ধনিভ্যাম্	ধনিভিঃ
চতুৰ্থী	ধনিনে	ধনিভ্যাম্	ধনিভ্যঃ

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
পঞ্চমী	ধনিনঃ	ধনিভ্যাম্	ধনিভ্যঃ
ষষ্ঠী	ধনিনঃ	ধনিনোঃ	ধনিनाम्
সপ্তমী	ধনিनि	ধনিনোঃ	ধনিष्
সম্বোধ	ধনিन्		

জ্ঞানিন্—জনাবুজা

হস্তিন্—হাতী

মেধারিন্—বুদ্ধিমান

বোগিন্—কগীয়া

মস্ত্রিন্—মস্ত্রী

রাগ্নিন্—বাক্পটু

পক্ষিন্—চৰাই

শিখিন্—ম'ৰা চৰাই

শশিন্—জোন

তপস্বিন্—তাপস

—ইত্যাদি পুংলিঙ্গ শব্দৰ ৰূপ ধনিন্ শব্দৰ দৰে।

ক্ৰিয়াপদ

বিধিলিঙ্ বিভক্তি—প্রথম পুরুষ (আত্মনেপদ)

একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
ঈত	ঈয়াতাম্	ঈবন্
ভাষ্ (কোৱা)—ভাষেত	ভাষেয়াতাম্	ভাষেবন্
লভ্ (পোৱা)—লভেত	লভেয়াতাম্	লভেবন্
সেৱ্ (সেৱা কৰা)—সেৱেত	সেৱেয়াতাম্	সেৱেবন্

প্রয়োগ :—

গুৰুৰ নাম কাঢ়িব নেপায়—গুৰোঃ নাম ন ভাষেত।

প্রজাই বজাক সেৱা কৰা উচিত—প্রজাঃ ৰাজানং সেৱেবন্।

অশুশীলন

১। সংস্কৃতত অমুবাদ কৰা :—

ভগবানৰ মহিমা অপাৰ। কগীয়াৰ স্মৃতি নাই। তপস্বীক প্ৰণাম কৰিব লাগে। সোণৰ (হেমন্) বৰণ উজ্জ্বল। জ্ঞানীজনক সেৱা কৰিব লাগে।

The ministers advise the king. The intelligent man can obtain wealth. People should serve the sick. The elephant of Indra moves in the sky.

২। তলৰ বাক্যবোৰৰ শূন্য ঠাই পূৰোৱা :—

আকাশন্ত—পশু। ভৰুঃ—স্নিহুং লভতে। —কলঙ্কং স্নিহতে।
—গিৰেঃ শিখৰে নৃত্যন্তি। ৰাজা—সহ যাতি।

স্ত্রীলিঙ্গ শ্কাৰান্ত শব্দ—দিশ্ (পূব, পশ্চিম আদি)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথম	দিক্ (গ্)	দিশৌ	দিশঃ
দ্বিতীয়া	দিশম্	দিশৌ	দিশঃ
তৃতীয়া	দিশা	দিগ্ভ্যাম্	দিগ্ভিঃ
চতুৰ্থী	দিশে	দিগ্ভ্যাম্	দিগ্ভ্যঃ
পঞ্চমী	দিশঃ	দিগ্ভ্যাম্	দিগ্ভ্যঃ
ষষ্ঠী	দিশঃ	দিশোঃ	দিশাম্
সপ্তমী	দিশি	দিশোঃ	দিশু
সম্বোধ	দিক্ (গ্)		

পুংলিঙ্গ	স্ত্রীলিঙ্গ
ঈদৃশ্—এনেকুরা	দৃশ্—দৃষ্টি
তাদৃশ্—তেনেকুরা	স্পৃশ্—স্পর্শ
মাদৃশ্—মোৰ দৰে	

—ইত্যাদি দৃশ্ আৰু স্পৃশ্ অন্তত থকা শব্দৰ এনেকুৱা ৰূপ।

পুংলিঙ্গ স্কাৰান্ত শব্দ—চন্দ্ৰমস্ (জোন)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্রথম	চন্দ্ৰমাঃ	চন্দ্ৰমসৌ	চন্দ্ৰমসঃ
দ্বিতীয়া	চন্দ্ৰমসম্	চন্দ্ৰমসৌ	চন্দ্ৰমসঃ
তৃতীয়া	চন্দ্ৰমসা	চন্দ্ৰমোভ্যাম্	চন্দ্ৰমোভিঃ
চতুর্থী	চন্দ্ৰমসে	চন্দ্ৰমোভ্যাম্	চন্দ্ৰমোভ্যঃ
পঞ্চমী	চন্দ্ৰমসঃ	চন্দ্ৰমোভ্যাম্	চন্দ্ৰমোভ্যঃ
ষষ্ঠী	চন্দ্ৰমসঃ	চন্দ্ৰমসোঃ	চন্দ্ৰমসাম্
সপ্তমী	চন্দ্ৰমসি	চন্দ্ৰমসোঃ	চন্দ্ৰমঃসু
সম্বোধ	চন্দ্ৰমঃ		

পুংলিঙ্গ—ৱেধস্ (সৃষ্টিকৰ্তা), দিৱৌকস্ (দেৱতা)

আৰু

স্ত্রীলিঙ্গ—সুমনস্ (ফুল), অপ্সৰস্ (অপেন্সৰী) আদি শব্দৰ ৰূপ এনেকুৱা।

ক্লীবলিঙ্গ স্কাৰান্ত শব্দ—সৰস্ (হৃদ)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্রথমা	সৰঃ	সৰসী	সৰাংসি
দ্বিতীয়া	সৰঃ	সৰসী	সৰাংসি
সম্বোধ	সৰঃ		

বাকীবোৰ বিভক্তিত চন্দ্ৰমস্ শব্দৰ দৰে।

মনস্	}—মন	নভস্—আকাশ
চেতস্		তপস্—তপস্তা
পয়স—পানী, গাখীৰ		শ্ৰেয়স্—নেছি ভাল
উৰস্	}—বুক	ৰাসস্—কাপোৰ
ৰক্ষস্		তেজস্—শক্তি
অম্বস্—পানী		ৱচস্—কথা

—ইত্যাদি অসম্ভ ক্লীবলিঙ্গ শব্দৰ এনেকুৱা ৰূপ।

ক্রিয়াপদ

লুট্ বিভক্তি—প্রথম পুৰুষ (পৰস্মৈপদ)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
	স্তুতি	স্তুতঃ	স্তুন্তি
কৃ (কৰা)	কৰিস্থতি	কৰিস্থতঃ	কৰিস্থন্তি
ভূ (হোৱা)	ভৱিস্থতি	ভৱিস্থতঃ	ভৱিস্থন্তি
গম্ (যোৱা)	গমিস্থতি	গমিস্থতঃ	গমিস্থন্তি
স্থা (থকা)	স্থাস্থতি	স্থাস্থতঃ	স্থাস্থন্তি
দা (দিয়া)	দাস্থতি	দাস্থতঃ	দাস্থন্তি
যা (যোৱা)	যাস্থতি	যাস্থতঃ	যাস্থন্তি

আত্মনেপদ

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
	স্মৃতে	স্মৃতে	স্মৃতে
সেৰ্ (সেৰা কৰা)	সেৰিষ্যতে	সেৰিষ্যেতে	সেৰিষ্যন্তে
ত্ৰৈ (বন্ধা কৰা)	ত্ৰাস্মতে	ত্ৰাস্মেতে	ত্ৰাস্মন্তে

প্ৰয়োগ :—

অপেশ্বৰীসকল সৰোবৰলৈ যাব—অপ্সৰসঃ সৰঃ যাস্মন্তি ।

আকাশত জোন থাকিব—নভসি চন্দ্রমাঃ স্থাস্মতি ।

এনেকুৱা মানুহ নোলাব—ঈদৃক্ জনঃ ন ভবিষ্যতি ।

বিধাতাই লোকসমূহক বন্ধা কৰিব—ৱেথাঃ জনান্ ত্ৰাস্মতে ।

ভৱিষ্যৎ কাল বুজাবলৈ সংস্কৃতত লুট্ বিভক্তি হয় ।

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা :—

এনে কাম নকৰিব । ছোৱালীজনীয়ে কাপোৰ পিন্ধিব (পৰিধাস্মতি) ।
পশ্চিম দিশত সূৰ্য্য অস্ত যায় । সাধুৰ মন পবিত্ৰ । সৃষ্টিকৰ্ত্তাৰ এটা নাম
প্ৰজাপতি ।

The gods will go to the Creator. The divine damsels will drink water. The rich man will give the student cloths. The king had a garland of flowers (জুমনস্) on the chest (বক্ষস্) ।

২। তলত দিয়া পদবোৰ খটুৱাই বাক্য ৰচনা কৰা :—

চন্দ্রমসি ; দিৱৌকসঃ ; বাসাংসি ।

সৰ্বনাম শব্দ

তদ্ (সি, তেওঁ, সেই)

পুংলিঙ্গ

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্রথম	সঃ	তো	তে
দ্বিতীয়া	তম্	তো	তান্
তৃতীয়া	তেন	তাভ্যাম্	তৈঃ
চতুর্থী	তস্মৈ	তাভ্যাম্	তেভ্যঃ
পঞ্চমী	তস্মাৎ	তাভ্যাম্	তেভ্যঃ
ষষ্ঠী	তস্ম্য	তয়োঃ	তেষাম্
সপ্তমী	তস্মিন্	তয়োঃ	তেষু

ক্লীবলিঙ্গ

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্রথম	তৎ (দ্)	তে	তানি
দ্বিতীয়া	তৎ (দ্) .	তে	তানি

বাকীবোৰ বিভক্তিত পুংলিঙ্গৰ দৰে ।

স্ত্রীলিঙ্গ

তদ্ (তাই, তেওঁ, সেই)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্রথম	সা	তে	তাঃ
দ্বিতীয়া	তাম্	তে	তাঃ

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
তৃতীয়া	তয়া	তাভ্যাম্	তাভিঃ
চতুর্থী	তস্মৈ	তাভ্যাম্	তাভ্যঃ
পঞ্চমী	তস্যাঃ	তাভ্যাম্	তাভ্যঃ
ষষ্ঠী	তস্যাঃ	তয়োঃ	তাসাম্
সপ্তমী	তস্ম্যাম্	তয়োঃ	তাস্মু

সঙ্কেত :—তদ্ শব্দৰ ঠাইত ত হয় আৰু এই ‘ত’-ৰ সৰ্ব শব্দৰ দৰে ৰূপ হয় ; কেৱল পুংলিঙ্গ আৰু স্ত্ৰীলিঙ্গৰ প্ৰথমৰ একবচনত ক্ৰমে সঃ আৰু সা হয়। ক্লীবলিঙ্গৰ প্ৰথমা আৰু দ্বিতীয়াৰ একবচনত ভৎ হয়।

এতদ্ (এই, এইটো)

পুংলিঙ্গ

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথমা	এষঃ	এতৌ	এতে
দ্বিতীয়া	এতম্ (এনম্)	এতৌ (এনৌ)	এতান্ (এনান্)
তৃতীয়া	এতেন (এনেন)	এতাভ্যাম্	এতৈঃ
চতুর্থী	এতস্মৈ	এতাভ্যাম্	এতেভ্যঃ
পঞ্চমী	এতস্ম্যাং	এতাভ্যাম্	এতেভ্যঃ
ষষ্ঠী	এতস্ম	এতয়োঃ (এনয়োঃ)	এতেষাম্
সপ্তমী	এতস্মিন্	এতয়োঃ (এনয়োঃ)	এতেষু

ক্লীবলিঙ্গ

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্রথম	এতৎ (দ্)	এতে	এতানি
দ্বিতীয়া	এতৎ (দ্), এনৎ (দ্)	এতে (এনে)	এতানি-(এনানি)

বাকীবোৰ বিভক্তিত পুংলিঙ্গৰ ৰূপৰ দৰে ।

স্ত্রীলিঙ্গ

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্রথম	এযা	এতে	এতাঃ
দ্বিতীয়া	এতাম্ (এনাম্)	এতে (এনে)	এতাঃ*(এনাঃ)
তৃতীয়া	এতয়া (এনয়া)	এতাভ্যাম্	এতাভিঃ
চতুর্থী	এতস্মৈ	এতাভ্যাম্	এতাভ্যঃ
পঞ্চমী	এতস্মাঃ	এতাভ্যাম্	এতাভ্যঃ
ষষ্ঠী	এতস্মাঃ	এতয়োঃ (এনয়োঃ)	এতাসাম্
সপ্তমী	এতস্মাম্	এতয়োঃ (এনয়োঃ)	এতাস্ম্

সঙ্কেত :-এতদ্ শব্দৰ ৰূপ তদ্ শব্দৰ দৰেই ; কেৱল একাৰ এটা বেছি ; সটো য হয় ।

ইদম্ (এইটো, এই, এওঁ)

পুংলিঙ্গ

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্রথম	অয়ম্	ইমৌ	ইমে
দ্বিতীয়া	ইমম্ (এনম্)	ইমৌ (এনৌ)	ইমান্ (এনান্)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
তৃতীয়া	অনেন (এনেন)	আভ্যাম্	এভিঃ
চতুর্থী	অশ্বে	আভ্যাম্	এভ্যঃ
পঞ্চমী	অশ্বাৎ	আভ্যাম্	এভ্যঃ
ষষ্ঠী	অশ্বা	অনয়োঃ (এনয়োঃ)	এষাম্
সপ্তমী	অশ্বিন্	অনয়োঃ (এনয়োঃ)	এষু

ক্লাবলিঙ্গ

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্রথমা	ইদম্	ইমে	ইমানি
দ্বিতীয়া	ইদম্	ইমে	ইমানি

বাকী বিভক্তিত পুল্লিঙ্গব দৰে ।

স্ত্রীলিঙ্গ

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্রথমা	ইয়ম্	ইমে	ইমাঃ
দ্বিতীয়া	ইমাম্ (এনাম্)	ইমে (এনে)	ইমাঃ (এনাঃ)
তৃতীয়া	অনয়া (এনয়া)	আভ্যাম্	আভিঃ
চতুর্থী	অশ্বে	আভ্যাম্	আভ্যঃ
পঞ্চমী	অশ্বাঃ	আভ্যাম্	আভ্যঃ
ষষ্ঠী	অশ্বাঃ	অনয়োঃ (এনয়োঃ)	আসাম্
সপ্তমী	অশ্বাম্	অনয়োঃ (এনয়োঃ)	আশু

কিম্ (কোন)

পুংলিঙ্গ

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্রথমা	কঃ	কৌ	কে
দ্বিতীয়া	কম্	কৌ	কান্
তৃতীয়া	কেন	কাভ্যাম্	কৈঃ
চতুর্থী	কস্মৈ	কাভ্যাম্	কেভ্যঃ
পঞ্চমী	কস্ম্যাৎ	কাভ্যাম্	কেভ্যঃ
ষষ্ঠী	কস্মা	কযোঃ	কেষাম্
সপ্তমী	কস্মিন্	কযোঃ	কেষু

ক্লীবলিঙ্গ

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্রথমা	কিম্	কে	কানি
দ্বিতীয়া	কিম্	কে	কানি

বাকী বিভক্তিতে পুংলিঙ্গের দৰে।

স্ত্রীলিঙ্গ

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্রথমা	কা	কে	কাঃ
দ্বিতীয়া	কাম্	কে	কাঃ
তৃতীয়া	কয়া	কাভ্যাম্	কাভিঃ
চতুর্থী	কস্মৈ	কাভ্যাম্	কাভ্যঃ
পঞ্চমী	কস্ম্যাঃ	কাভ্যাম্	কাভ্যঃ

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
ষষ্ঠী	কস্মাঃ	কয়োঃ	কাসাম্
সপ্তমী	কস্মাম্	কয়োঃ	কাস্মু

সঙ্কেত :—কিम् শব্দৰ ঠাইত ‘ক’ হয় আৰু সৰ্ব শব্দৰ দৰে ৰূপ হয়। কেৱল ক্লীবলিঙ্গৰ ১ম আৰু ২য়াৰ একবচনত ‘কিम्’ হয়।

প্ৰয়োগ :—

কোনো ৰজাৰ ল'ৰা আহিছে—কস্মচিৎ ৰাজ্ঞঃ পুত্ৰঃ আয়াতি।

যি পলায় সি বাচে—যঃ পলায়তে স জীৱতি।

তেওঁৰ নাম কি ?—কিং তস্ম নাম ?

সেই ছোৱালীজনী কোন ?—কা সা বালা ?

এওঁ কোন—কঃ অয়ম্ ?

টোকা :—বিভক্তিযুক্ত কিম্ শব্দৰ পাচত চিৎ আৰু চন্ প্ৰত্যয় যোগ হৈ অনিশ্চিত অৰ্থ বুজায়।

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা :—

এওঁ কাৰ ল'ৰা ? সেইটো ঘৰত তেওঁৰ ভনীয়েক থাকে। এই ফলবোৰ কোনে আনিছে ? যাৰ নাই ধন তাৰ নাই মান। তেওঁ কোন দেৱতাক পূজা কৰে ? কোনোবা এজনী ওৰণি লোৱা (অৱগুৰ্ণনবতী) তিৰোতা আহিছে।

She is his sister. These are their flowers. He is her brother. Let God save him from this calamity. Who is that fortunate man ?

২। তলৰ পদবোৰ খুঁটুৱাই বাক্য ৰচনা কৰা :—

কস্ম, তেবাম্, এষা, তেভ্যঃ।

অস্মদৃ (মই)—উত্তম পুরুষ

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্রথম	অহম্	আরাম্	বয়ম্
দ্বিতীয়া	মাম্, মা	আরাম্, নো	অস্মান্, নঃ
তৃতীয়া	ময়া	আরাভ্যাম্	অস্মাভিঃ
চতুর্থী	মহাম্, মে	আরাভ্যাম্, নো	অস্মাভ্যাম্, নঃ
পঞ্চমী	মৎ (দ্)	আরাভ্যাম্	অস্মৎ (দ্)
ষষ্ঠী	মম, মে	আরয়োঃ, নো	অস্মাকম্, নঃ
সপ্তমী	ময়ি	আরয়োঃ	অস্মাশু

তিনিও লিঙ্গতে একে রূপ ।

ক্রিয়াপদ

উত্তম পুরুষ

লট্ (পৰস্মৈপদ)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
	মি .	মঃ	মঃ
যা—(যোরা)	যামি	যাৱঃ	যামঃ
নম্—(নত হোৱা, প্রণাম কৰা) নমামি		নমাৱঃ	নমামঃ
দৃশ্—পশ্চ—(দেখা)	পশ্যামি	পশ্যাৱঃ	পশ্যামঃ

লোট্ (পৰস্মৈপদ)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
	আনি	আৱ	আম
গম্—গচ্ছ	গচ্ছানি	গচ্ছাৱ	গচ্ছাম

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
ভূ—ভব্	ভৱানি	ভৱার	ভৱাম
দৃশ্—দৃশ্	দৃশ্যানি	দৃশ্যার	দৃশ্যাম

লঙ্ (পরস্মৈপদ)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
	অম্	ৱ	ম
স্থ—তিষ্ঠ্	অতিষ্ঠম্	অতিষ্ঠার	অতিষ্ঠাম
দৃশ্—দৃশ্	অদৃশ্যম্	অদৃশ্যার	অদৃশ্যাম
পা—পিব্	অপিবম্	অপিবার	অপিবাম
গম্—গচ্	অগচ্ছম্	অগচ্ছার	অগচ্ছাম

রিধিলিঙ্ (পরস্মৈপদ)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
	যাম্	যার	যাম
গম্—গচ্	গচ্ছ্যম্	গচ্ছ্যার	গচ্ছ্যাম
দৃশ্—দৃশ্	দৃশ্য্যম্	দৃশ্য্যার	দৃশ্য্যাম

লৃট্ (পরস্মৈপদ)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
	স্তামি	স্তারঃ	স্তামঃ
কৃ—(কৰা)	কৰিষ্যামি	কৰিষ্যারঃ	কৰিষ্যামঃ
স্থ—(থকা)	স্থাস্তামি	স্থাস্তারঃ	স্থাস্তামঃ
গম্—(যোৱা)	গমিষ্যামি	গমিষ্যারঃ	গমিষ্যামঃ

প্ৰয়োগ :-

আমি ঘৰলৈ যাওঁ—ৰয়ং গৃহং যামঃ ।

এই কামটো মই কৰিম—অহমেতৎ কৰ্ম্ম কৰিষ্যামি ।

আমি ছয়ো যাওঁ বলা—আৰাং গচ্ছাব ।

মই বনত সিংহ দেখিছিলোঁ—অহং কাননে সিংহমপশ্চম্ ।

আমি বনলৈ যোৱা উচিত—ৰয়ং বনং গচ্ছেম ।

তেওঁ আমি ছয়োৰে মৰমৰ সখী—সা আৰয়োঃ প্ৰিয়া সখী ।

টোকাঃ—অস্মদ্ শব্দৰ মা, মে, নৌ, নঃ—এই চাৰি ৰূপ বাক্য বা শ্লোকৰ চৰণৰ আদিত প্ৰয়োগ নহয় ।

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা :-

তেওঁ মোক কি ভাপ এখন দিছিল । মই এখন স্নানৰ উত্থান দেখিছিলোঁ ।
আমি ছয়ো ৰাতি তেওঁৰ ঘৰত থাকিম । আৰ্ঘ্য মোক মৰম কৰে । আমাৰ
পিতা বিদেশলৈ গৈছে । তেওঁ মোৰ বন্ধু । কোনে আমাক এই বিপদত ৰক্ষা
কৰিব ?

We shall do our duty. Oh God save me from this danger.
My father is a kind man. I bow down to Siva. He gave
me a book.

যুস্মদ্ (তুমি, তই)—মধ্যম পুৰুষ

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথম	ত্বম্	যুস্মা	যুয়ম্
দ্বিতীয়া	ত্বাম্, ত্বা	যুস্মাম্, ত্বাম্	যুস্মান্, বঃ
তৃতীয়া	ত্বয়া	যুস্মাভ্যাম্	যুস্মাভিঃ

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
চতুর্থী	তুভাম্, তে	যুৱাভ্যাম্, ৱাম্	যুৱাভ্যাম্, ৱঃ
পঞ্চমী	ত্বং (দ্)	যুৱাভ্যাম্	যুৱাং
ষষ্ঠী	তব, তে	যুৱয়োঃ, ৱাম্	যুৱাকম্, ৱঃ
সপ্তমী	ত্বয়ি	যুৱয়োঃ	যুৱাস্ম

তিনিও লিঙ্গতেই এই রূপ ।

ক্রিয়াপদ

মধ্যম পুরুষ

লট্ (পরস্মৈপদ)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
	সি	থঃ	থ
যা—	যাসি	যাথঃ	যাথ
গম্—গচ্ছ্	গচ্ছসি	গচ্ছথঃ	গচ্ছথ
দৃশ্—দৃশ্	দৃশসি	দৃশথঃ	দৃশথ
পা—পির্	পিরসি	পিরথঃ	পিরথ .

লোট্ (পরস্মৈপদ)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
	হি	তম্	ত
যা—	যাহি	যাতম্	যাত
ভূ—ভৱ্	ভৱ	ভৱতম্	ভৱত
স্থা—তিষ্ঠ	তিষ্ঠ	তিষ্ঠতম্	তিষ্ঠত

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
পা—পির্	পির	পিরতম্	পিরত
দৃশ্—পশ্	পশ্	পশ্যতম্	পশ্যত

লঙ্ (পরস্মৈপদ)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
গম্—গচ্ছ্	স্	তম্	ত
পা—পির্	অগচ্ছঃ	অগচ্ছতম্	অগচ্ছত
দৃশ্—পশ্	অপিরঃ	অপিরতম্	অপিরত
	অপশ্	অপশ্যতম্	অপশ্যত

বিধিলিঙ্ (পরস্মৈপদ)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
হন্—	যাঃ	যাতম্	যাত
গম্—গচ্ছ্	হত্যাঃ	হত্যা তম্	হত্যা ত
স্থ—তিষ্ঠ্	গচ্ছঃ	গচ্ছতম্	গচ্ছত
পালি—পালয়্	তিষ্ঠেঃ	তিষ্ঠেতম্	তিষ্ঠেত
	পালয়েঃ	পালয়েতম্	পালয়েত

লৃট্ (পরস্মৈপদ)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
যা—	স্তসি	স্তথঃ	স্তথ
কৃ—	যাস্তসি	যাস্তথঃ	যাস্তথ
গম্—	কৰিষ্যসি	কৰিষ্যথঃ	কৰিষ্যথ
	গমিষ্যসি	গমিষ্যথঃ	গমিষ্যথ

প্ৰয়োগ :—

তুমি গৈছা—ঈং গচ্ছসি ।

তোমালোক ছয়ো আহা—যুৰাম্ আগচ্ছত ।

তোমালোকে মোক দেখিছিল।—যুয়ং মাম্ অপশ্ৰুত ।

তই ঘৰত থকা উচিত—ঈং গৃহে তিষ্ঠেঃ ।

তুমি যাবা, মই থাকিম—ঈং গমিষ্যসি, অহং স্থাস্থ্যামি ।

মই তোমাক এখন কিতাপ দিম—অহং তুভ্যমেকং পুস্তকং

দাস্থ্যামি ।

আমি তোমালোকৰ ঘৰত আছিলো—বয়ং যুস্মাকং গৃহে

অতিষ্ঠাম ।

টোকা :—যুস্মদ্ শব্দৰ ত্বা, তে, বাম্, বঃ—এই ৰূপ কেইটা
বাক্য নাইবা শ্লোকৰ চৰণৰ আদিত প্ৰয়োগ নহয় ।

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা :—

কোন তোমাৰ পত্নী, কোন তোমাৰ পৰিবার ? তুমি ডাঙৰ মানুহ হবা ।
তোমালোক ছয়ো মোৰ ঘৰলৈ আহিবা । তোমালোক যোৱা, স্তৰী হোৱা ।
তোমাৰ ভক্তিত মই তুষ্ট হৈছো । তোমালোক ছয়োকে কৈছো, আহিবা ।

My students, you may go. What is your name? This girl is the dear friend of you two. I shall give you a pen. He got a book from you.

সংখ্যাবাচক শব্দ

এক—একবচনান্ত

	পুংলিঙ্গ	ক্লীবলিঙ্গ	স্ত্রীলিঙ্গ
প্রথম	একঃ	একম্	এক।
দ্বিতীয়া	একম্	একম্	একাম্
তৃতীয়া	একেন	একেন	একয়া
চতুর্থী	একস্মৈ	একস্মৈ	একস্মৈ
পঞ্চমী	একস্মাৎ	একস্মাৎ	একস্মাঃ
ষষ্ঠী	একস্ম	একস্ম	একস্মাঃ
সপ্তমী	একস্মিন্	একস্মিন্	একস্মাম্

দ্বি (দুই)—দ্বিবচনান্ত

	পুংলিঙ্গ	স্ত্রীলিঙ্গ আৰু ক্লীবলিঙ্গ
প্রথম	দ্বৌ	দ্বে
দ্বিতীয়া	দ্বৌ	দ্বে
তৃতীয়া	দ্বাভ্যাম্	দ্বাভ্যাম্
চতুর্থী	দ্বাভ্যাম্	দ্বাভ্যাম্
পঞ্চমী	দ্বাভ্যাম্	দ্বাভ্যাম্
ষষ্ঠী	দ্বয়োঃ	দ্বয়োঃ
সপ্তমী	দ্বয়োঃ	দ্বয়োঃ

ত্রি—(তিনি) বহুবচনাস্ত

	পুংলিঙ্গ	ক্লীবলিঙ্গ	স্ত্রীলিঙ্গ
প্রথম	ত্রয়ঃ	ত্রীণি	তিস্রঃ
দ্বিতীয়া	ত্রীন্	ত্রীণি	তিস্রঃ
তৃতীয়া	ত্রিভিঃ	ত্রিভিঃ	তিস্র্ভিঃ
চতুর্থী	ত্রিভ্যঃ	ত্রিভ্যঃ	তিস্র্ভ্যঃ
পঞ্চমী	ত্রিভ্যঃ	ত্রিভ্যঃ	তিস্র্ভ্যঃ
ষষ্ঠী	ত্রয়াণাম্	ত্রয়াণাম্	তিস্র্ণাম্
সপ্তমী	ত্রিষু	ত্রিষু	তিস্র্ষু

চতুৰ্—(চারি) বহুবচনাস্ত

	পুংলিঙ্গ	ক্লীবলিঙ্গ	স্ত্রীলিঙ্গ
প্রথম	চত্বাৰঃ	চত্বাৰি	চতস্রঃ
দ্বিতীয়া	চতুৰঃ	চত্বাৰি	চতস্রঃ
তৃতীয়া	চতুৰ্ভি	চতুৰ্ভিঃ	চতস্র্ভিঃ
চতুর্থী	চতুৰ্ভ্যঃ	চতুৰ্ভ্যঃ	চতস্র্ভ্যঃ
পঞ্চমী	চতুৰ্ভ্যঃ	চতুৰ্ভ্যঃ	চতস্র্ভ্যঃ
ষষ্ঠী	চতুৰ্ণাম্	চতুৰ্ণাম্	চতস্র্ণাম্
সপ্তমী	চতুৰ্ষু	চতুৰ্ষু	চতস্র্ষু

প্রয়োগ :—

দুটা ফল আনা—দে ফলে আনয় ।

তিনিটা ঘোড়া দৌৰিছিল—ত্রয়ঃ অশ্বাঃ অধারন্ ।

দশৰথৰ তিনি গৰাকী তিবোতা—দশৰথস্য তিস্রঃ পত্ন্যঃ ।
গৰুৰ ঠেং চাৰিখন—গোঃ চহাৰি পদানি ভৱন্তি ।

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা :—

শিৱৰ চকু তিনিটা । দশৰথ ৰজাৰ চাৰি পুতেক । তেওঁ দুমাহ ব্যাকৰণ
পঢ়িছে । বাগিচাত দুজোপা গছ আছে ।

In the four ages. From the three queens. The cow has
two horns. One day I went to the forest. It has three legs.

অব্যয় শব্দ

যিবিলাক শব্দৰ তিনিও লিঙ্গ, বচন আৰু সকলো বিভক্তিতে
একে ৰূপ তাক অব্যয় বোলে । অব্যয়ৰ পাচত থকা বিভক্তিৰ
চিন লোপ পায় ।

কেইটামান প্ৰচলিত অব্যয়

অতীৰ—বৰ বেছি	নক্তম্—ৰাতি
অত্ৰ—ইয়াত	নাম—নামেৰে
অত্ৰ—আজি	পুৰা—পুৰণি কালত
অধুনা, ইদানীম্—এতিয়া	পশ্চাৎ—পাচত
	পুনঃ—আকৌ
অপি—ও	প্ৰাতঃ (ব্)—ৰাতিপুৱা

ইথম্—এইদৰে	মিথ্যা, যুযা—মিছা
ইয়—যেন	জ্ঞা—জাইবা
একদা—এদিনাখন	জুখা—নিফল
এয়ম্—এইদৰে	শনৈঃ শনৈঃ—লাহে লাহে
কথম্—কেনেকৈ, কিয়	শ্বঃ—কাইলৈ
কদা—কেতিয়া	সমন্, সহ—সৈতে
কুত্র, ক—ক’ত	সম্যক্—ভালদৰে
চ—আক	সৰ্বত্র—সকলো ঠাইত
ততঃ—সেই কাৰণে	সহসা—চঠাৎ
তত্র—তাত	সায়ম্—গধূলি
তদা—তেতিয়া	স্বয়ম্—নিজে
দিবা—দিনত	হঃ—কালি

নো, ন, মা—নিষেধাৰ্থক অব্যয়।

প্ৰয়োগ :—

পিতা আজি ঘৰত নাই—পিতা অজ্ঞ গৃহে নাস্তি।
 মিছা কথা নকবা—মিথ্যা (যুযা) মা বদ।
 আমি কাইলৈ নগৰলৈ যাম—বয়ং শ্বঃ নগৰং যাস্থামঃ।
 সদায় সঁচা কথা কব লাগে—সদা সত্যং বদেৎ।
 ময়ো যাম—অহম্ অপি যাস্থামি।
 তুমি কেনেকৈ তালৈ যাবা ?—কথং ত্বং তত্র যাস্থসি ?

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা :—

এতিয়া ঘৰলৈ যাওঁ। দিনত শুভ নেলাগে। গধূলি চবাইবোৰ বাঁহলৈ
 যায়। লাহে লাহে যাবা। কালি তপন বিছালয়লৈ যোৱা নাছিল।

ঈয়ন্ত্ৰ ইঠন্	ঈয়ন্ত্ৰ ইঠন্
প্ৰিয় (মৰমৰ)—প্ৰেয়স্ প্ৰেষ্ঠ	অল্প (কম)—অল্লীয়স্ অল্লিষ্ঠ
প্ৰশস্ত (ভাল)—শ্ৰেয়স্ শ্ৰেষ্ঠ	কনীয়স্ কনিষ্ঠ
	বহু (বেছি)—ভূয়স্ ভূয়িষ্ঠ

প্ৰয়োগ :—

আটাইতকৈ সৰু পুতেকজন মাকৰ অতি মৰমৰ—কনিষ্ঠঃ পুত্ৰঃ
মাতুঃ প্ৰেষ্ঠঃ ।

অৰ্জুনতকৈ ভীম ডাঙৰ—অৰ্জুনাং ভীমঃ জ্যায়ান্ ।

পিতৃতকৈ মাতৃ ডাঙৰ—পিতৃৰ্গনীয়সী মাতা ।

গোপাল গোবিন্দতকৈ বেছি চহকী—গোপালঃ গোবিন্দাং
আঢ্যতৰঃ ।

ৰমেশ শ্ৰেণীত আটাইতকৈ বুদ্ধিমান—ৰমেশঃ শ্ৰেণ্যাং বুদ্ধিমন্তমঃ ।

তিবোতাৰ ভিতৰত মাতৃ আটাইতকৈ পূজনীয়—নাৰীষু
পূজ্যতমা মাতা ।

টোকা :—ঈয়ন্ত্ৰ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দবোৰ ক্লীলিঙ্গত ঈকাবাস্ত হয় ; তৰপ্, ঔমপ্ আৰু ইঠন্ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দবোৰ আকাবাস্ত হয় ।

অনুশীলনী

১। সংস্কৃতত অলুবাদ কৰা :—

তুমি মোৰ প্ৰাণতকৈও প্ৰিয় । কবিৰ ভিতৰত কালিদাস সকলোতকৈ
ডাঙৰ । ডাঙৰ পুতেক পিতাকৰ আটাইতকৈ বেছি মৰমৰ । ককায়েক
তাকেৰ লগত গৈছে । তুমি মোৰ মাতৃতকৈও বেছি পূজনীয়া ।

The days are longer in summer. He is the youngest boy in the class. The Everest is the highest (উচ্চতম) pick. The Ganges is the biggest (বৃহত্তম) river. Your need is greater than mine.

২। অসমীয়াত অনুবাদ কৰা :—

অধৰ্মে নিধনং শ্ৰেয়ঃ। নিকটস্থং গৰীয়াংসমপি লোকে। ন মত্ততে। কৰ্মণঃ
বুদ্ধিজ্যায়সী। ভৱতি ৰিক্ততৰঃ ক্ৰমশো জনঃ। অতো দুঃখতৰং হু কিম্ ?
গোদাৱৰীয়াং সৰ্বিতাং ৰৰিষ্ঠা।

প্ৰকৃতি-প্ৰত্যয় নিৰ্ণয় (Derivation)

কোনো পদৰ প্ৰকৃতি-প্ৰত্যয় নিৰ্ণয় কৰা বা বুৎপত্তি সাধন
কৰাৰ অৰ্থ হৈছে পদটোৰ মূলত কি ধাতু বা প্ৰাতিপদিক আৰু
তাৰ পাচত কি প্ৰত্যয়, বিভক্তি, বচন আদি যোগ হৈছে এইবোৰ
ভাঙি দেখুওৱা।

তলত নমুনাৰূপে কেইটামান পদৰ প্ৰকৃতি-প্ৰত্যয় নিৰ্ণয়
কৰি দেখুওৱা হ'ল :—

(ক) শাস্ত্ৰাণ্যধীত্যাপি ভৱন্তি মুখাঃ।

অধীত্য—অধি—ই + ল্যপ্। ভৱন্তি—ভূ + লট্ অস্তি।

(খ) ত্ৰাসহতো ৰিনীতিস্তু ক্ৰিয়তে জীৱি তাশয়া।

ৰিনীতিঃ—ৰি-নী + ক্ৰিণ্ + ১ম। ১ বঃ। ক্ৰিয়তে—কৃ + কৰ্মবাচ্যে লট্ তে।

(গ) শীলং বন্ধতু মেধাৱী প্ৰাপ্তুম্ ইচ্ছঃ স্তথত্ৰয়ম্।

মেধাৱী—মেধা + ৰিনি + পুং ১ম। ১বঃ। প্ৰাপ্তুম্—প্ৰ + আপ্ + তুম্।

(ঘ) দাশৰথি ৰনং যযৌ।

দাশৰথিঃ—দশৰথ + ইঞ্ ১ম। ১বঃ। যযৌ—যা + লিট্ অ।

(ঙ) ধনাং ৰিত্তা গৰীম্বসী।

গৰীম্বসী—গুৰু + ৰৈম্বন + ত্ৰিগ্ৰাম্ ঈপ্, ১ম। ১ বঃ।

He is very timid. Why does he go there ? The boy gets up (উত্তিষ্ঠতি) in the morning. Do your work well. The life of a fool is vain.

২। সহসা, তত্র, স্বপ্ন—এই তিনিটা পদ বাক্যত ব্যৱহাৰ কৰা।

৩। অসমীয়া কৰা :—

বৃথা তৃপ্তস্ত ভোজনম্।	নক্তং দধি ন ভুঞ্জীত।
প্রাতঃকদেতি ভাস্কৰঃ।	সাধলো নহি সৰ্বত্র।

উদ্দেশ্য আৰু বিধেয়

১। বাক্যৰ দুটা ভাগ আছে—এটাৰ নাম উদ্দেশ্য, আনটো বিধেয়। যাক উদ্দেশ্য কৰি কোৱা হয় তাক উদ্দেশ্য বোলে আৰু উদ্দেশ্যৰ বিষয় যি কোৱা হয় তাক বিধেয় বোলে।

গোপালঃ গচ্ছতি। তপনঃ কৃপণঃ। বিত্তা ধনম্।

ওপৰৰ বাক্য তিনিটাৰ ‘গোপালঃ’, ‘তপনঃ’, আৰু ‘বিত্তা’—এই পদ তিনিটা উদ্দেশ্য, কিয়নো বাক্য কেইটাত ক্ৰমে গোপাল, তপন আৰু বিত্তাক উদ্দেশ্য কৰি কোৱা হৈছে। আন হাতে, ‘গচ্ছতি’, ‘কৃপণঃ’, ‘ধনম্’—এই পদ কেইটিয়ে ক্ৰমে গোপাল, তপন আৰু বিত্তা সম্বন্ধে কৈছে; গতিকে সেইবোৰ বিধেয়।

২। বিধেয় তিনি প্ৰকাৰ—(ক) সমাপিকা ক্ৰিয়া, (খ) বিশেষণ পদ, আৰু (গ) আন বিশেষ্য পদ

(ক) বিধেয় যেতিয়া ক্ৰিয়াপদ হয়, উদ্দেশ্য পদৰ পুৰুষ আৰু বচন অনুসৰি তাৰে পুৰুষ আৰু বচন হয়। যেনে—অহং গচ্ছামি ; যুয়ং গচ্ছত ; বালকাঃ ক্ৰীড়ন্তি।

(খ) বিধেয় যেতিয়া বিশেষণ পদ হয়, তেতিয়া সি বিশেষ্যৰ পাচত বহে আৰু উদ্দেশ্যৰ লগত তাৰ লিঙ্গ, বচন আৰু বিভক্তিৰ মিল হয় ; যেনে—

এতে বালকাঃ চপলাঃ—এই লৰাকেইজন চঞ্চল।

ইয়ং নদী বেগবতী—এই নদীটো কোবাল।

অস্ত্য সৰসঃ পয়ঃ নিৰ্মলম্—এই হৃদৰ পানী পৰিষ্কাৰ।

(গ) বিধেয় যেতিয়া কোনো বিশেষ্য পদ হয়, তেতিয়া উদ্দেশ্যৰ লগত তাৰ লিঙ্গ আৰু বচনৰ মিল নহবও পাবে ; বিভক্তিৰ মিল অবশ্যে থাকিব লাগিব (১)। যেনে—

শৈত্যং প্ৰকৃতিৰ্জলম্—শীতলতা গুণ পানীৰ স্বভাৱ।

পৰ্বতানাং ভয়ং ৰজ্জ্বঃ—পৰ্বতৰ ভয় ৰজ্জ্ব।

৩। আচলতে বিধেয় পদৰূপে ব্যৱহাৰ হোৱা বিশেষ্য পদো বিশেষণ বুলিয়ে গণ্য হয়। বিধেয় পদৰূপে ব্যৱহাৰ হলে পাত্ৰ; অস্পদ, স্থান, ভাজন, প্ৰমাণ, পদ ইত্যাদি শব্দবোৰ সদায় ক্লীবলিঙ্গৰ একবচনত ব্যৱহাৰ হয়। এই কেইটাক অজহল্লিঙ্গ বিশেষণো বোলে :—

সম্পদঃ পদমাপদাম্—সম্পত্তি অনর্থৰ মূল।

যুয়ং মম স্নেহস্ত্য ভাজনম্—তোমালোক মোৰ মৰমৰ পাত্ৰ।

(১) উদ্দেশ্যে চ বিধেয়ে চ য়িভক্তিৰ সমা শুভেৎ।

কদাচিচ্ছায়ন্তে তত্র বৈবৰ্য্যং লিঙ্গসংখ্যায়োঃ।

কৰ্ত্তা আৰু ক্ৰিয়া

১। বিশেষ্য পদ বিশেষ্য বা বিশেষণ থাকিলেও তাৰ পাচত ভূ বা অস্ ধাতুৰ ৰূপ উহা থাকে ; উদ্দেশ্যৰ লগতহে ক্ৰিয়াৰ মিল হয় ; যেনে—

সম্পদঃ আপদাং পদং (ভৱন্তি)।

ঙং মম স্নেহস্তা ভাজনম্ (অসি)।

২। যেতিয়া কৰ্ত্তা 'চ'ৰে সংযুক্ত দুটা বা অধিক বিশেষ্য বা সৰ্বনামৰ সমষ্টি হয়, তেতিয়া ক্ৰিয়াপদৰ বচন সিহঁতৰ সমষ্টিৰ বচনৰ লগত মিলে ; যেনে—

ৰামঃ গোৱিন্দঃ গোপালশ্চ গমিষ্যন্তি—ৰাম, গোবিন্দ

আৰু গোপাল যাব।

৩। এইদৰে 'চ'ৰে সংযুক্ত সমষ্টিগত কৰ্ত্তৃপদত যদি উত্তম পুৰুষৰ পদ থাকে, তেন্তে ক্ৰিয়া উত্তম পুৰুষৰ হব। মধ্যম আৰু প্ৰথম পুৰুষৰ থাকিলে ক্ৰিয়া মধ্যম পুৰুষৰ হব ; যেনে—

গোৱিন্দঃ তম্ অহং চ গমিষ্যামঃ। ঙং গোৱিন্দশ্চ গমিষ্যথঃ।
অহং গোৱিন্দশ্চ গমিষ্যামঃ।

৪। বিভিন্ন পুৰুষ আৰু বচনৰ একাধিক কৰ্ত্তৃপদ 'বা'ৰে সংযুক্ত হলে ক্ৰিয়াপদটো একেবাৰে ওচৰৰ কৰ্ত্তাটোৰ লগত মিলে ; যেনে—ঙং ৰয়ং বা কৰিষ্যামঃ। যুয়ং স বা এতং কৰিষ্যতি।

নিশেষ্য আৰু নিশেষণ

১। আগতে আলোচনা কৰা হৈছে যে সংস্কৃত ভাষাত বিশেষ্য পদৰ যি লিঙ্গ, বচন আৰু বিভক্তি হয়, বিশেষণ পদবোৰে সেই লিঙ্গ, বচন আৰু বিভক্তি হয়।

২। যেতিয়া কেবাটাও বিশেষ্যপদৰ এটা সাধাৰণ বিশেষণ থাকে, তেতিয়া বিশেষ্য পদ কেইটা মিলি যি বচন হয়, বিশেষণৰো সেই বচন হয়। বিশেষ্য পদ কেইটাৰ মাজত ক্লীবলিঙ্গৰ পদ থাকিলে, বিশেষণ ক্লীবলিঙ্গৰ হয়; কেৱল পুংলিঙ্গ আৰু স্ত্ৰীলিঙ্গৰ পদ থাকিলে বিশেষণ পদ পুংলিঙ্গৰ হয়; যেনে—

পিতা চ মাতা চ পূজনীয়ো—আই-পিতা পূজনীয়।

ৱিত্তা চ ধনং চ ধৰ্মঃ চ হিতকৰাণি—ৱিত্তা, ধন আৰু ধৰ্ম

কল্যাণদায়ক।

অনুশীলন

১। সংস্কৃতলৈ ভাঙনি কৰা :—

এইটো মনোহৰ সৰোবৰ। তিবোতাৰ অলঙ্কাৰ স্বামী। ঈশ্বৰ জগতৰ কাৰণ। তুমি আৰু মই আজিয়ে যাম। মাধৱে বা তোমালোক দুজনে এই কামটো কৰিবা। তুমি আৰু মই একেলগে (সমম্) যাম। ভায়েক আৰু ভনীয়েক বৃদ্ধিক।

He is an object of my affection. Krishna and Govinda live in my house. Learning is the ornament of man. Forgiveness is the strength of ascetics. Either you or Kamala will go.

২। অসমীয়া কৰা :—

সন্তুপ্তানাং হৃদসি শৰণম্। অৱিৱেকঃ পৰমাপদাং পদম্। প্ৰমাণং পৰমং
শ্ৰুতিঃ। হুং জীৱিতং হৃদসি মে হৃদয়ং দ্বিতীয়ম্। হুং কৌমুদী নয়নয়োঃ।
দ্ব্যন্তস্তত্ত্ব শৰণং ভৱতু।

তিঙন্তু প্ৰকৰণ

১। ভূ, অস্, কৃ, গম্, দৃশ্ আদি ক্ৰিয়া বুজোৱা শব্দবোৰক ধাতু বোলে। এই ধাতুবিলাক দহোটা সমষ্টিত বিভক্ত। সমষ্টি বিলাকক গণ বোলে। (১) ভূ ধাতুক আদি কৰি যিটো সমষ্টি, তাৰ নাম ভূদি (ভূ+আদি) গণ; ভূদ্ আদি ধাতু লৈ ভূদাদিগণ; দিৰ্ আদি ধাতু লৈ দিৰাদিগণ; স্থ্ আদি ধাতু লৈ স্থাদিগণ; ক্ৰী আদি ধাতু লৈ ক্ৰ্যাদিগণ; তন্ আদি ধাতু লৈ তনাদিগণ; কধ্ আদি ধাতু লৈ কধাদিগণ; অদ্ আদি ধাতু লৈ অদাদিগণ; হ্ আদি ধাতু লৈ হ্বাদিগণ; আক চূৰ্ আদি ধাতু লৈ চুৰাদিগণ।

২। ধাতুৰ পাচত বিভক্তি যোগ হলে ক্ৰিয়াপদ ৰচিত হয়। ক্ৰিয়া বিভক্তিক তিঙো বোলে। বিভক্তিৰ ক্ৰম অনুসৰি তি প্ৰথম আখৰ আৰু ঙ্ শেৰ আখৰ; দুয়ো লগ লাগি তিঙ্ সংজ্ঞা তৈয়াৰ হৈছে। ক্ৰিয়াপদক তিঙন্তুপদ বুলিও জনা যায়।

৩। তিঙ্ বিভক্তি দহ প্ৰকাৰ :—

১। লট্—(চলি থকা, হৈ যোৱা, সদায় হোৱা ইত্যাদি সকলো প্ৰকাৰৰ বৰ্তমান কাল বুজায়)

২। লোট্—(আদেশ, অনুৰোধ আদি অৰ্থ জ্ঞাপক)

৩। লঙ্—(সাধাৰণতে চলিত দিনৰ আগত ঘটা অতীত কাল বুজায়)

৪। ৰিধিলিঙ্—(বিধি, ঔচিত্য, সম্ভাৱনা আদি বুজায়)

৫। লট্ }
৬। লুট্ } —(ভৱিষ্যৎ কাল বুজায়)

- ৭। লৃঙ্—(সম্ভাৱ্য অতীত)
 ৮। আশীৰ্লিঙ্—(আশীৰ্বাদ জ্ঞাপক)
 ৯। লিট্—(বক্তাৰ পৰোক্ষত ঘটা অতীতক বুজায়)
 ১০। লুঙ্—(অতীত কাল বুজায়)

৪। প্ৰত্যেক বিভক্তিৰে দুটা ভাগ আছে ; এটা পৰস্মৈপদ আনটো আত্মনেপদ। কিছুমান ধাতুৰ পৰস্মৈপদত ৰূপ হয়, সেইবোৰক পৰস্মৈপদী ধাতু বোলে। কিছুমানৰ আত্মনেপদত ৰূপ হয় ; সেইবোৰক আত্মনেপদী ধাতু বোলে। কিছুমান ধাতুৰ দুয়ো পদতে ৰূপ হয় ; সেইবোৰক উভয়পদী ধাতু বোলে।

৫। বিভক্তিবিলোকৰ উত্তম, মধ্যম, প্ৰথম—এই তিনি পুৰুষৰ ৰূপ আছে ; কৰ্তা অস্মদ্ সৰ্বনাম হলে উত্তম পুৰুষ, যুগ্মদ্ সৰ্বনাম হলে মধ্যম পুৰুষ আৰু এই দুই সৰ্বনামত বাহিৰে যি কোনো সৰ্বনাম, বিশেষ্য বা বিশেষণ কৰ্তা হলে প্ৰথম পুৰুষৰ বিভক্তি হয়।

৬। প্ৰত্যেক পুৰুষৰে তিনিটা বচনত বিভক্তিৰ আকৃতি বেলেগ বেলেগ হয়।

বিভক্তিৰ আকৃতি

লট্

	পৰস্মৈপদ			আত্মনেপদ		
	প্ৰথম পুঃ	মধ্যম পুঃ	উত্তম পুঃ	প্ৰথম পুঃ	মধ্যম পুঃ	উত্তম পুঃ
একবচন	তি	সি	মি	তে	সে	এ
দ্বিবচন	তস্	থস্	বস্	আতে	আথে	বহে
বহুবচন	অস্তি	ধ	মস্	অন্তে	ধে	মহে

লোট

পৰ্বশ্বেপদ

আত্মনেপদ

	প্ৰথম পু:	মধ্যম পু:	উত্তম পু:	প্ৰথম পু:	মধ্যম পু:	উত্তম পু:
একবচন	তু	হি	আনি	তাম্	স্ব	ঐ
দ্বিবচন	তাম্	তম্	আৰ	আতাম্	আথাম্	আৰহৈ
বহুবচন	অন্ত	ত	আম	অন্তাম্	ধ্বম্	আমহৈ

লঙ্

একবচন	দৃ	সৃ	অম্	ত	থাস্	ই
দ্বিবচন	তাম্	ওম্	ৰ	আতাম্	আথাম্	ৰহি
বহুবচন	অন্	ত	ম	অন্ত	ধ্বম্	মহি

ৱিধিলিঙ্

একবচন	যাৎ	যাস্	যাম্	ঈত	ঈথাস্	ঈষ
দ্বিবচন	যাতাম্	যাতম্	যাৰ	ঈয়াতাম্	ঈয়াথাম্	ঈৰহি
বহুবচন	যুস্	যাত	যাম	ঈবন্	ঈধ্বম্	ঈমহি

লট্

একবচন	স্ততি	স্তসি	স্তামি	স্ততে	স্তসে	স্তে
দ্বিবচন	স্ততঃ	স্তথঃ	স্তাৰঃ	স্তেতে	স্তেথে	স্তাৰহে
বহুবচন	স্তন্তি	স্তথ	স্তামঃ	স্তন্তে	স্তধ্ব	স্তামহে

[বাকীবোৰ বিতৰ্জিব চিন অগ্ৰয়োজনীয় বুলি ইয়াত দেখুওৱা নহ'ল]

৭। লট্, লোট্, লঙ্, ৱিধিলিঙ্—এই চাৰি বিতৰ্জিত ধাতুৰ ৰূপ কৰোঁতে প্ৰত্যেক গণতে অসংখ্য ভিন্ন ৰূপ হয়। আনবোৰ বিতৰ্জিত গণৰ কোনো পৃথক চিন নেথাকে।

ভ্রূদিগণীনা শ্রাতুৰূপ

হস্-ধাতু (পরস্মৈপদী)—ইহা

লট্

	প্রথম পুরুষ	মধ্যম পুরুষ	উত্তম পুরুষ
একবচন	হসতি	হসসি	হসামি
দ্বিবচন	হসতঃ	হসথঃ	হসারঃ
বহুবচন	হসন্তি	হসথ	হসামঃ

লোট্

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
হসতু	হস	হসানি	
হসতাম্	হসতম্	হসার	
হসন্ত	হসাম		

লঙ্

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
অহসৎ	অহসঃ	অহসম্	
অহসতাম্	অহসতম্	অহসার	
অহসন্	অহসত	অহসাম	

রিধিলিঙ্

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
হসেৎ	হসেঃ	হসেয়ম্	
হসেতাম্	হসেতম্	হসেব	
হসেয়ুঃ	হসেত	হসেম	

টোকা :—(১) উক্ত চাৰি বিভক্তিত ভাদিগণীয় ধাতুৰ পাচত বিভক্তি
বাগ হোৱাৰ আগতে এটা অ হয়।

(২) বিভক্তিৰ অকাৰ পাচত থাকিলে ধাতুৰ শেষত থকা অকাৰৰ লোপ
য; যেনে—হস (হস্ + অ) + অস্তি—হসন্তি।

(৩) বিভক্তিৰ ম আৰু ঙ পাচত থাকিলে ধাতুৰ শেষত যোগ হোৱা অব
ঠাইত আ হয়; যেনে—হস + মি—হসামি।

(৪) অকাৰৰ পাচত থকা লোট্ৰ হি লোপ হয়; হস + হি—হস।

(৫) লঙ্ বিভক্তিত সকলো ধাতুৰ আগত অ আগম হয়।

(৬) অকাৰ আগত থাকিলে ঝিধিলিঙ্ বিভক্তিৰ য়স্ ইয়স্ হয়, যাম্
ইয়ম্ হয় আৰু বাকীবোৰত 'যা' ৰ ঠাইত ই হয়; যেনে—

হস্ + যাৎ—হস + ইৎ—হসেৎ

হস্ + য়স্—হস + ইয়স্—হসেয়ুঃ

হস্ + য়াম্—হস + ইয়ম্—হসেয়ম্

(৭) পদৰ অন্তত থকা স্ ৰ ঠাইত বিসৰ্গ হয়; যেনে—হসতস্—
হসতঃ।

তলত দিয়া ভাদিগণীয় ধাতুবোৰৰো এইদৰে পৰস্মৈপদত ৰূপ
হব :—

লট্ৰি

ক্ৰন্দ্ (কন্দা)—ক্ৰন্দতি
ক্ৰীড়্ (খেলা)—ক্ৰীড়তি
খাদ্ (খোৱা)—খাদতি
গৰ্জ্ (গৰ্জন কৰা)—গৰ্জতি
গৈ (গোৱা)—গায়তি

লট্ৰি

নম্ (নমস্কাৰ কৰা)—নমতি
পত্ (পৰা)—পততি
পঠ্ (পঢ়া)—পঠতি
বন্ধ্ (বন্ধা কৰা)—বন্ধতি
ৰদ্ (কোৱা)—ৰদতি

লট্ তি

চব্ (বিচৰণ কৰা)—চৰতি
 জীৰ্ (জীয়াই থকা)—জীৱতি
 নন্দ্ (আনন্দ কৰা)—নন্দতি

লট্ তি

বস্ (বাস কৰা)—বসতি
 বজ্ (যোৱা)—বজতি
 বাঙ্ (ইচ্ছা কৰা)—বাঙ্কতি

বিভক্তি যোগ হোৱাৰ আগতে কিছুমান ধাতুৰ আকৃতি সলনি হয়। লট্, লোট্, লঙ্ আৰু ৱিধিলিঙত ভাদিগণীয় ধাতুৰ অন্ত্যস্বৰৰ গুণ হয় :—

লট্ তি

জি—জয়্ (জয় কৰা)—জয়তি
 ক্ষি—ক্ষয়্ (ক্ষয় হোৱা)—ক্ষয়তি
 ভূ—ভৰ্ (হোৱা)—ভৱতি
 স্ম—স্মৰ্ (সোঁৱৰা)—স্মৰতি
 ত—তৰ্ (পাৰ হোৱা)—তৰতি
 গম্—গচ্ছ্ (যোৱা)—গচ্ছতি

লট্ তি

দৃশ্—পশ্ (চোৱা)—পশ্যতি
 স্থা—তিষ্ঠ্ (থকা)—তিষ্ঠতি
 দা—যচ্ছ্ (দিয়া)—যচ্ছতি
 পা—পািৰ্ (পি খোৱা)—পািৰতি
 ঙ্ৰা—জিহ্ৰ্ (শুঙা)—জিহ্ৰতি
 দন্শ্—দশ্ (কামোৰা)—দশতি

লট্, লোট্, লঙ্, ৱিধিলিঙত ভাদিগণীয় ধাতুৰ উপধা লঘু স্বৰৰ গুণ হয় :—

লট্ তি

শুচ্—শোচ্ (ছুখ কৰা)—শোচতি
 কৃন্—কৰ্ষ্ (টনা)—কৰ্ষতি

লট্ তি

বৃন্—বৰ্ষ্ (বৰষুণ দিয়া)—বৰ্ষতি

ভাব্ ধাতু—(কোৱা)—আত্মনেপদী

লট্

প্রথম পুরুষ	মধ্যম পুরুষ	উত্তম পুরুষ
একবচন	ভাষতে	ভাষে

	প্রথম পুরুষ	মধ্যম পুরুষ	উত্তম পুরুষ
দ্বিবচন	ভাষেতে	ভাষেথে	ভাষারহে
বহুবচন	ভাষন্তে	ভাষধ্ব	ভাষামহে

লোট্

একবচন	ভাষতাম্	ভাষস্ব	ভাষৈ
দ্বিবচন	ভাষেতাম্	ভাষেথাম্	ভাষারহৈ
বহুবচন	ভাষন্তাম্	ভাষধ্বম্	ভাষামহৈ

লঙ্

একবচন	অভাষত	অভাষথাঃ	অভাষে
দ্বিবচন	অভাষেতাম্	অভাষেথাম্	অভাষারহি
বহুবচন	অভাষন্ত	অভাষধ্বম্	অভাষামহি

রিধিলিঙ্

একবচন	ভাষেত	ভাষেথাঃ	ভাষেয়
দ্বিবচন	ভাষেয়তাম্	ভাষেয়থাম্	ভাষেরহি
বহুবচন	ভাষেবন্	ভাষেধ্বম্	ভাষেমহি

টোকা :—(১) বিভক্তিৰ একাৰ পাচত থাকিলে ধাতুৰ অন্তত থকা অকাৰৰ লোপ হয় ; যেনে—ভাষ + এ—ভাষ্-এ—ভাষে ।

(২) অকাৰৰ পাচত থকা আতে, আথে, আতাম্, আথাম্ এই কেই বিভক্তিৰ আকাৰৰ ঠাইত ইকাৰ হয় ; যেনে—ভাষ + আতাম্—ভাষ + ইতাম্—ভাষেতাম্ ।

ভাষ্, ধাতুৰ দৰে ৰূপ হোৱা আৰু কিছুমান ভূদিগণীষ আত্মনেপদী ধাতু :—

লট্ তে

লট্ তে

ঈক্ষ্ (চোয়া)—ঈক্ষতে (লঙ্ ত—ঐকৃত)

কম্প্ (কঁপা)—কম্পতে

ভিক্ষ্ (খোজা)—ভিক্ষতে

ঘট্ (ঘটা)—ঘটতে

যত্ (যত্ন কৰা)—যততে

চেষ্ট্ (যত্ন কৰা)—চেষ্টতে

বম্ (আনন্দ কৰা)—বমতে

ত্রৈ (বক্ষা কৰা)—ত্রায়তে

লভ্ (লাভ কৰা)—লভতে

দম্ (স্নেহ কৰা)—দমতে

বন্দ্ (প্রণাম কৰা)—বন্দতে

সেব্ (সেৱা কৰা)—সেবতে

সহ্ (সহ কৰা)—সহতে

মুদ্—মোদ্ (আনন্দ কৰা)—মোদতে

বচ্—বোচ্ (ভাল লগা)—বোচতে

বৃথ্—বর্ধ্ (বঢ়া)—বর্ধতে

বৃৎ—বর্জ্ (হোৱা)—বর্জতে

শুভ্—শোত্ (উজ্জ্বল হোৱা)—শোততে

উভয়পদী ধাতু:

লট্—তি—তে

লট্—তি—তে

ধাৰ্ (দোঁবা)—ধাৰতি, ধাৰতে

যাচ্ (খোজা)—যাচতি, যাচতে

নী—নয়্ (নিয়া)—নয়তি, নয়তে

বহ্ (নিয়া)—বহতি, বহতে

ধৃ—ধব্ (ধৰা)—ধবতি, ধবতে

যজ্ (যজ্ঞ কৰা)—যজতি, যজতে

পচ্ (বন্ধা)—পচতি, পচতে

হ (হৰণ কৰা)—হবতি, হবতে

ভজ্ (পূজা কৰা)—ভজতি, ভজতে

হ্বে (মতা)—হ্বেয়তি, হ্বেয়তে

অমুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা :—

বোপা! সদায় সঁচা কথা কৰা। বাবণে সীতাক হৰণ কৰিছিল।
 লৰাটোৱে হাঁহিছিল। তিবোতাজনীয়ে দুখেৰে কৈছিল। আমি কাইলৈ যাম।
 পিতা আৰু আইক সেৱা কৰিব লাগে।

The old man was living. One should conquer the organs of sense. Let Lakshmi dwell in your house. A snake bit him in the morning. I bow down to my mother.

২। অসমীয়াত অনুবাদ কৰা :—

পুৰঃ পশুসি দেৱদাকম্ । সৰ্ব্বন্তবতু দুৰ্গাণি । ভজ গোৱিন্দং অৰ গোৱিন্দম্ ।
জীৱেৎ চিৰং ব্ৰহ্মধৰন্তু হস্তাৎ । ন লভে চ শৰ্ম । নয় মাং নৱেন ব্ৰহ্মতিং
পশ্যাম্‌চা । নাহং তিষ্ঠামি বৈকুণ্ঠে । শিলা তবতি পানীষং গীতং গায়ন্তি
বানবাঃ । ভূতানি কালঃ পচতি । জগতঃ পিতৰো ব্ৰহ্মে ।

৩। শূত্ৰ ঠাই পূৰোৱা :—

বালকাঃ উদ্ধানে— — — । সা হুঃখেন— — — । কদাপি মিথ্যা
ন — — — । ৰয়ং গৃহং — — — । হস্তী কৰেণ জলং — — — ।
তস্মিন্ তৰো ৰিহগাঃ — — — । যুষং কৃত্ — — — । ভগৱান্ অন্তাঃ
ৰিপদঃ অস্মান্ — — — — — ।

ভূদাদিগণীয় ধাতুৰূপ

লিখ্-ধাতু (পৰস্মৈপদী)—লিখা

লট্

	প্রথম পুরুষ	মধ্যম পুরুষ	উত্তম পুরুষ
একবচন	লিখতি	লিখসি	লিখামি
দ্বিবচন	লিখতঃ	লিখথঃ	লিখাৱঃ
বহুবচন	লিখন্তি	লিখথ	লিখামঃ

লোট্

	প্রথম পুরুষ	মধ্যম পুরুষ	উত্তম পুরুষ
একবচন	লিখতু	লিখ	লিখানি
দ্বিবচন	লিখতাম্	লিখতম্	লিখাৱ
বহুবচন	লিখন্তু	লিখত	লিখাম

লঙ্

	প্রথম পুরুষ	মধ্যম পুরুষ	উত্তম পুরুষ
একবচন	অলিখৎ	অলিখঃ	অলিখম্
দ্বিবচন	অলিখতাম্	অলিখতম্	অলিখাৱ
বহুবচন	অলিখন্ত্	অলিখত	অলিখাম

রিধিলিঙ্

	প্রথম পুরুষ	মধ্যম পুরুষ	উত্তম পুরুষ
একবচন	লিখেৎ	লিখেঃ	লিখেয়ম্
দ্বিবচন	লিখেতাম্	লিখেতম্	লিখেৱ
বহুবচন	লিখেয়ুঃ	লিখেত	লিখেম

টোকা :—ভাদিৰ দৰে তুদাদিগণীয় ধাতুৰ পাচতো বিভক্তি যোগ হোৱাৰ আগতে অকাৰ যোগ হয় ; কিন্তু ভাদিগণীয় ধাতুৰ দৰে তুদাদিগণীয় ধাতুৰ উপধা লঘুস্বৰৰ গুণ নহয় ।

ক্লিণ্ (প্রবেশ কৰা)—ক্লিশতি

স্বজ্ (সৃষ্টি কৰা)—স্বজতি

স্পৃশ্ (স্পর্শ কৰা)—স্পৃশতি

—ইত্যাদিৰ ৰূপ লিখ্ ধাতুৰ দৰে ।

তলত দিয়া ধাতুবোৰৰো লিখ্ ধাতুৰ দৰেই ৰূপ হয় ; কিন্তু লট আদি চাৰি বিভক্তিত বিভক্তি যোগ হোৱাৰ আগতে আকৃতিৰ পৰিবৰ্তন হয় :—

লট্, তি	লোট্, তু	লঙ ল্
ইচ্—ইচ্ছ্ (ইচ্ছা কৰা)—ইচ্ছতি	ইচ্ছতু	ঐচ্ছৎ
প্রচ্—পৃচ্ছ্ (সোধা)—পৃচ্ছতি	পৃচ্ছতু	অপৃচ্ছৎ
মস্জ্—মস্জ্জ্ (বুৰ মৰা)—মস্জ্জতি	মস্জ্জতু	অমস্জ্জৎ
ক—কিৰ্ (ছটিয়াই দিয়া)—কিৰতি	কিৰতু	অকিৰৎ

মু (ত্ৰিয়্)-ধাতু—(আত্মনেপদী)—মৰা

লট্

	প্রথম পুরুষ	মধ্যম পুরুষ	উত্তম পুরুষ
একবচন	ত্ৰিয়েতে	ত্ৰিয়েসে	ত্ৰিয়ে
দ্বিবচন	ত্ৰিয়েতে	ত্ৰিয়েথে	ত্ৰিয়াৱহে
বহুবচন	ত্ৰিয়েন্তে	ত্ৰিয়েধে	ত্ৰিয়ামহে

লোট্

	ত্ৰিয়তাম্	ত্ৰিয়স্ব	ত্ৰিয়ে
একবচন	ত্ৰিয়েতাম্	ত্ৰিয়েথাম্	ত্ৰিয়াৱহৈ
দ্বিবচন	ত্ৰিয়েন্তাম্	ত্ৰিয়েধম্	ত্ৰিয়ামহৈ

লঙ

	অত্ৰিয়ত	অত্ৰিয়থাঃ	অত্ৰিয়ে
একবচন	অত্ৰিয়েতাম্	অত্ৰিয়েথাম্	অত্ৰিয়াৱহি
দ্বিবচন	অত্ৰিয়েন্ত	অত্ৰিয়েধম্	অত্ৰিয়ামহি

বিধিলিঙ্

	প্রথম পুরুষ	মধ্যম পুরুষ	উত্তম পুরুষ
একবচন	ত্ৰিয়েত	ত্ৰিয়েথাঃ	ত্ৰিয়েয়
দ্বিবচন	ত্ৰিয়েয়াতাম্	ত্ৰিয়েয়াথাম্	ত্ৰিয়েয়হি
বহুবচন	ত্ৰিয়েবন্	ত্ৰিয়েধ্বম্	ত্ৰিয়েমহি

টোকা—লট্ আদি চাৰি বিভক্তিত তুদাদিগণীয় ঋকাবাস্ত ধাতুৰ ঋষ ঠাইদে
বিয় হয়।

লসৃজ্—লজ্জ্ (লাজ্ কৰা)—লজ্জতে ; উৎ-ব্ৰিজ্ (উদ্বিগ্ন
হোৱা)—উদ্বিজতে, ইত্যাদি আত্মনেপদী ধাতুৰ এইদৰে ৰূপ হয়।

তুদ্-ধাতু (উভয়পদী)—কষ্ট দিয়া

লট্

পৰস্মৈপদ

আত্মনেপদ

	প্রথম পুঃ	মধ্যম পুঃ	উত্তম পুঃ	প্রথম পুঃ	মধ্যম পুঃ	উত্তম পুঃ
একবচন	তুদতি	তুদসি	তুদামি	তুদতে	তুদসে	তুদে
দ্বিবচন	তুদতঃ	তুদথঃ	তুদাৱঃ	তুদেতে	তুদেথে	তুদাৱহে
বহুবচন	তুদন্তি	তুদথ	তুদামঃ	তুদন্তে	তুদধে	তুদামহে

ক্ষিপ্ (দলিয়াই দিয়া)—ক্ষিপতি, ক্ষিপতে

আ-দিশ্ (আদেশ দিয়া)—আদিশতি, আদিশতে

মিল্ (মিল হোৱা)—মিলতি, মিলতে

ইত্যাদিৰ ৰূপ তুদ্ধাতুৰ দৰে উভয় পদতে হয়। তলত দিয়া
উভয়পদী ধাতুবোৰৰ লট্ আদি চাৰি বিভক্তিত আকৃতিৰ
পৰিবৰ্ত্তন হয় :—

	লট্‌ তি	তে
মুচ্—মুঞ্চ্ (এৰি দিয়া)	মুঞ্চতি	মুঞ্চতে
সিচ্—সিঞ্চ্ (সি চা, ছটিওৱা)	সিঞ্চতি	সিঞ্চতে
কৃৎ—কৃন্ত্ (কটা)	কৃন্ততি	কৃন্ততে
ৰিদ্—ৰিন্দ্ (লাত কৰা)	ৰিন্দতি	ৰিন্দতে

অমুশীলন

১। সংস্কৃতত অমুবাদ কৰা—

মোক মুকলি কৰি দিবক। তেওঁ বৰ উদ্বিগ্ন হৈছে। বিধাতাই বিশ্ব সৃষ্টি কৰিছে। লৰাইতে গছৰ পাতত লিখিছিল। বেয়া বস্তু হুচুবা। শিক্ষকে ছাত্রজনক ঘৰৰ বাতৰি স্মৰিছিল।

The wicked boy caused pain to the dog. Krishna's mother is dead. He cut the tree with an axe. The king ordered the general. The boat sank (নি-মসজ্) in the lake.

২। অসমীয়াত অমুবাদ কৰা :—

বাজানং প্রথমং রিন্দেৎ। ইচ্ছতি শতী সহস্রম্। ব্রাহ্মণং কুশলং পৃচ্ছেৎ। মতিমতাং রব মুঞ্চ শয্যাম্। অগ্ৰথা তিলোদকং মে সিঞ্চতম। ন হি সুপ্তস্ত সিংহস্ত প্ররিশস্তি মুখে মৃগাঃ। শতং রদেৎ না লিখেৎ।

দিবাদিগণীয় ধাতুৰূপ

নৃৎ-ধাতু (পৰস্মৈপদী)—নচা

লট্‌

	প্রথম পুরুষ	মধ্যম পুরুষ	উত্তম পুরুষ
একবচন	নৃত্যতি	নৃত্যসি	নৃত্যামি
দ্বিবচন	নৃত্যতঃ	নৃত্যথঃ	নৃত্যাবঃ
বহুবচন	নৃত্যন্তি	নৃত্যথ	নৃত্যামঃ

লোট্

	প্রথম পুরুষ	মধ্যম পুরুষ	উত্তম পুরুষ
একবচন	নৃত্যত্	নৃত্য	নৃত্যানি
দ্বিবচন	নৃত্যতাম্	নৃত্যতম্	নৃত্যাব
বহুবচন	নৃত্যন্ত	নৃত্যত	নৃত্যাম

লঙ্

	অনৃত্যৎ	অনৃত্যঃ	অনৃত্যম্
একবচন	অনৃত্যতাম্	অনৃত্যতম্	অনৃত্যাব
দ্বিবচন	অনৃত্যান্	অনৃত্যত	অনৃত্যাম

রিধিলিঙ্

	নৃত্যেৎ	নৃত্যেঃ	নৃত্যেয়ম্
একবচন	নৃত্যেতাম্	নৃত্যেতম্	নৃত্যেব
দ্বিবচন	নৃত্যেয়ুঃ	নৃত্যেত	নৃত্যেয়ম্

টোকা—লট্, লোট্, লঙ্ আৰু রিধিলিঙ্—এই চাৰি বিভক্তিত দিৱাদিগণীয় ধাতুৰ পাচত য্ (= য) যোগ হয় (নৃৎ + য + তি = নৃত্যতি)

এইদৰে ৰূপ হোৱা কেইটামান পৰস্মৈপদী ধাতু—

কুপ্ (খং কৰা)—কুপ্যতি	ক্রহ্ (অভ্যয় কৰা)—ক্রহতি
ক্ৰুধ্ (খং কৰা)—ক্ৰুধ্যতি	নশ্ (নষ্ট হোৱা)—নশতি
ক্ষিপ্ (দলিয়াই দিয়া)—ক্ষিপ্যতি	মূহ্ (মুৰ্ছা হোৱা)—মূহতি
ভূষ্ (ভূষ্ট হোৱা)—ভূষ্যতি	সিধ্ (সিদ্ধ হোৱা)—সিধ্যতি
ভৃপ্ (ভৃষ্টি লাভ কৰা)—ভৃপ্যতি	স্নিহ্ (চেনেহ কৰা)—স্নিহতি
হৃষ্ (নষ্ট হোৱা)—হৃষ্যতি	হৃষ্ (আনন্দ কৰা)—হৃষ্যতি
	ভুধ্ (পবিত্ৰ হোৱা)—ভুধ্যতি

তলৰ ধাতুবোৰৰ উপধা অকাৰ বৃদ্ধি হয়—

মদ্ (উন্নত হোৱা)—মাত্ততি শম্ (শান্ত হোৱা)—শাম্যতি

ভ্ৰম্ (ঘূৰি ফুৰা)—ভ্ৰাম্যতি ভ্ৰম (পৰিভ্ৰম কৰা)—ভ্ৰাম্যতি

তলত দিয়া ধাতুবোৰৰ লট আদি চাৰি বিভক্তিত আঁকুতিৰ
পৰিবৰ্তন হয় :—

পৰ্য্যায়পদী

দিব্—দীৰ্ (খেলা কৰা, জলি থকা)—দীৰ্য্যতি

জৃ—জীৰ্ (বুঢ়া হোৱা, জীণ নিওৱা)—জীৰ্য্যতি

ৰ্য্যধ্—বিধ্ (বিধা)—ৰিধ্যতি

দৃ—দীৰ্—(ফলা)—দীৰ্য্যতি

মন্ ধাতু (আত্মনেপদী)—ভবা

লট্

	প্ৰথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	মন্ত্ৰতে	মন্ত্ৰসে	মন্ত্ৰে
দ্বিবচন	মন্ত্ৰেতে	মন্ত্ৰেথে	মন্ত্ৰাৰহে
বহুবচন	মন্ত্ৰন্তে	মন্ত্ৰ্ষে	মন্ত্ৰামহে

লোট্

	মন্ত্ৰতাম্	মন্ত্ৰাষ	মন্ত্ৰে
একবচন	মন্ত্ৰতাম্	মন্ত্ৰাষাম্	মন্ত্ৰাৰহৈ
দ্বিবচন	মন্ত্ৰন্তাম্	মন্ত্ৰাষাম্	মন্ত্ৰামহৈ
বহুবচন	মন্ত্ৰন্তাম্	মন্ত্ৰাষাম্	মন্ত্ৰামহৈ

লঙ্

	প্রথম পুরুষ	মধ্যম পুরুষ	উত্তম পুরুষ
একবচন	অমগ্ৰত	অমগ্ৰথাঃ	অমগ্ৰে
দ্বিবচন	অমগ্ৰেতাম্	অমগ্ৰেথাম্	অমগ্ৰাবহি
বহুবচন	অমগ্ৰন্তু	অমগ্ৰধ্বম্	অমগ্ৰামহি

রিথিলিঙ

	মগ্ৰেত	মগ্ৰেথাঃ	মগ্ৰেয়
একবচন	মগ্ৰেত	মগ্ৰেথাঃ	মগ্ৰেয়
দ্বিবচন	মগ্ৰেয়্যাতাম্	মগ্ৰেয়্যাম্	মগ্ৰেবহি
বহুবচন	মগ্ৰেবন্	মগ্ৰেধ্বম্	মগ্ৰেমহি

এইদৰে ৰূপ হোৱা কেইটামান আত্মনেপদী ধাতু—

উৎ-ডী (উৰা) — উড্‌ডীষতে	বুধ (জনা) — বুধ্যতে
দীপ্ (পোহৰ দিয়া) — দীপ্যতে	যুজ্ (যোগ্য হোৱা) — যুজ্যতে
সম্-পদ (সম্পন্ন হোৱা) — সম্পদ্যতে	লী (লুকাৱা) — লীষতে

জন্-ধাতু (আত্মনেপদী) — ওপজা, হোৱা

লট্

	প্রথম পুরুষ	মধ্যম পুরুষ	উত্তম পুরুষ
একবচন	জায়তে	জায়সে	জায়ে
দ্বিবচন	জায়েতে	জায়েথে	জায়াবহে
বহুবচন	জায়ন্তে	জায়ধে	জায়ামহে

লোট্—জায়তাম্, জায়েতাম্, জায়ন্তাম্ ; জায়ন্, জায়েধাম্, জায়ধ্বম্ ; জায়ে, জায়ারহৈ, জায়ামহৈ ।

লঙ্—অজায়ত, অজায়েতাম্, অজায়ন্ত ; অজায়থাঃ, অজায়েধাম্, অজায়ধ্বম্ ; অজায়ে, অজায়ারহি, অজায়ামহি ।

ৱিষিলিঙ্—জায়েত, জায়েয়াতাম্, জায়েবন্ ; জায়েথাঃ, জায়েয়াধাম্, জায়েধ্বম্ ; জায়েয়, জায়েয়হি, জায়েয়মহি ।

অজুশীলন

১। সংস্কৃতত অহুবাদ কৰা :—

দশৰশ বজাৰ চাৰিজন লৰা উপজিছিল। আকাশত চৰাইবোৰে উৰি ফুৰিছে। মাহুহে নিজৰ ভুল হুবুজ্জে (বুধ্)। আপুনি কি ভাবিছে (মন) ? পাশা (অক্ৰৈঃ) নেখেলিবা। তেওঁ খঙো নকৰে, আনন্দও নকৰে। অৰ্জুনে শৰেৰে মাহুৰ চকুটো বিক্ষিছিল। দেৱদাসীসকলে মন্দিৰত নাচিব লাগে।

The thief is hiding under the tree. The soul does not perish. The peacocks dance in the rainy season. The sprout comes out of the seed. Why are you angry ?

২। অসমীয়ালৈ ভাঙা :—

কামঃ উপভোগেন ন শাম্যতি। কিং হু খলু বালেহস্মিন্ স্নিহতি মে মনঃ।
 ধ্ৰুৱাণি তস্ম নশস্তি। নৃত্যন্তি ভোজনে ৱিপ্ৰাঃ। ন ৱাৰিণা শুধ্যতি চান্দৰান্না।
 উত্তমেন হি সিধ্যন্তি কাৰ্য্যাণি। কো ন তৃপ্যতি ৱিস্তেন ? অপাপানাং কুলে
 জাতে ময়ি পাপং ন ৱিভতে। আদিত্যাং জায়তে ৱৃষ্টিঃ।

৩। শূৰ্য ঠাইবোৰ উপযুক্ত পদেৰে পূৰোৱা :—

কথং যুগং স্বাদুনা অদ্বেন অপি ন——। ভাহুঃ গগনে——। স্মিত্ৰায়াং
 দৌ পূৰ্জো——। ৱিপদি ধীবাঃ ন——।

চুবাদিগণীয়া শ্রাতুৰূপ

চুৰ্ (চোৰি) ধাতু—চুৰ কৰা

লট্ (পৰস্মৈপদ)

	প্রথম পুরুষ	মধ্যম পুরুষ	উত্তম পুরুষ
একবচন	চোৰয়তি	চোৰয়সি	চোৰয়ামি
দ্বিবচন	চোৰয়তঃ	চোৰয়থঃ	চোৰয়াৱঃ
বহুবচন	চোৰয়ন্তি	চোৰয়থ	চোৰয়ামঃ

লোট্—চোৰয়তু, চোৰয়তাম্, চোৰয়ন্ত ; চোৰয়, চোৰয়তম্, চোৰয়ত ;
চোৰয়াণি, চোৰয়াৱ, চোৰয়াম ।

লঙ—অচোৰয়ৎ, অচোৰয়তাম্, অচোৰয়ন্ ইত্যাদি ।

ৱিধিলিঙ্—চোৰয়েৎ, চোৰয়েতাম্, চোৰয়েয়ুঃ ইত্যাদি ।

অৰ্থ্-ধাতু (উভয়পদী)—খোজা

লট্ (আত্মনেপদ)

	প্রথম পুরুষ	মধ্যম পুরুষ	উত্তম পুরুষ
একবচন	অৰ্থয়তে	অৰ্থয়সে	অৰ্থয়ে
দ্বিবচন	অৰ্থয়েতে	অৰ্থয়েথে	অৰ্থয়াৱহে
বহুবচন	অৰ্থয়ন্তে	অৰ্থয়ধ্বে	অৰ্থয়ামহে

টোকা—চুবাদিগণীয়া ধাতুৰ পাচত স্বার্থে গিচ্ হয় ; গিচ্ৰ ই যোগ হয় :
চুৰ্ + গিচ্ = চুৰ্ + ই = চোৰি ।

কেইটামান প্রচলিত চুবাদিগণীয়া ধাতু

অৰ্চ্ (পূজা কৰা)—অৰ্চয়তি

পীড়্ (কষ্ট দিয়া)—পীড়য়তি

কণ্ (কোৱা)—কণয়তি

পূজ্ (পূজা কৰা)—পূজয়তি

কীৰ্ত্ত	{ উল্লেখ কৰা } কীৰ্ত্তয়তি	ভক্ (খোৱা) —ভক্ষয়তি
	{ প্রশংসা কৰা }	
গণ্ (লেখ কৰা) — গণয়তি		মন্ত্ৰ্ (মন্ত্ৰণা কৰা) —মন্ত্ৰয়তে
চিন্ত্ (ভবা) —চিন্তয়তি		বচ্ (বচনা কৰা) —বচয়তি
তৰ্জ্ (তিবন্ধাৰ কৰা) —তৰ্জয়তি-ত		লোক্ (চোৱা) —লোকয়তি
দণ্ড্ (শাস্তি দিয়া) —দণ্ডয়তি		স্পৃহ্ (ইচ্ছা কৰা) —স্পৃহয়তি

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা :—

পৰব বস্ত্ৰ চুৰ কৰা উচিত নহয়। বজাই চোৰক দণ্ড দিযে। বাক্সে মাল্হু খায়। এটা কবিতা বচনা কৰা। দুষ্ট বজাই প্ৰজাসকলক উৎপীড়ন কৰে।

The rich oppress the poor. I composed an essay. He stole my pen. Worship your parents. Say now.

২। অসমীয়াতৈ ভাঙনি কৰা :—

তত্ত্বমিদং চিন্তয় ভ্ৰাতঃ। শকুন্তলা সখীমন্ত্ৰল্যা তৰ্জয়তি। স্পৃহয়ামি খলু অশ্বৈঃ। মনস্বী ন গণয়তি দুঃখম্ ন চ সুখম্। ব্ৰহ্ম চাৰ্থায়হে ব্ৰহ্ম। প্ৰাজ্ঞঃ বিজ্ঞানমৰ্শক চিন্তয়েৎ।

স্বাদিগণীয় ধাতুৰূপ

শ্ৰু-ধাতু (পৰস্মৈপদী) —শুন।

শ্ৰু = শৃ

লট্—শৃণোতি, শৃণুতঃ, শৃণুস্তি ; শৃণোষি, শৃণুথঃ, শৃণুথ ; শৃণোমি, শৃণুরঃ (শৃণুঃ), শৃণুমঃ (শৃণুঃ)

লোট্—শৃণোতু, শৃণুতাম্, শৃণুস্ত ; শৃণু, শৃণুতম্, শৃণুত ; শৃণৱানি, শৃণৱাৱ, শৃণৱাম।

লঙ—অশৃণোৎ, অশৃণুতাম, অশৃণ্বন্; অশৃণোঃ, অশৃণুতম্, অশৃণুত;
অশৃণবম্, অশৃণুর (অশৃণ্ব), অশৃণুম্ (অশৃণ্ব) ।

রিধিলিঙ—শৃণুয়াৎ, শৃণুয়াতাম্, শৃণুয়ুঃ; শৃণুয়াঃ, শৃণুয়াতম্, শৃণুয়াত;
শৃণুয়াম্, শৃণুয়ার, শৃণুয়াম ।

আপ্-ধাতু (পৰ্য্যায়পদী)—পোরা

লট্—অপ্নোতি, আপ্নুতঃ, আপ্নুরস্তি; আপ্নোষি, আপ্নুথঃ, আপ্নুথ;
আপ্নোমি, আপ্নুরঃ, আপ্নুমঃ ।

লোট্—আপ্নোতু, আপ্নুতাম্, আপ্নুরস্ত; আপ্নুহি, আপ্নুতম্,
আপ্নুত; আপ্নরানি, আপ্নরার, আপ্নরাম ।

লঙ—আপ্নোৎ, আপ্নুতাম্, আপ্নুবন্; আপ্নোঃ, আপ্নুতম্, আপ্নুত;
আপ্নুবম্, আপ্নুর, আপ্নুম ।

রিধিলিঙ—আপ্নুয়াৎ, আপ্নুয়াতাম্, আপ্নুয়ুঃ; আপ্নুয়াঃ,
আপ্নুয়াতম্, আপ্নুয়াত; আপ্নুয়াম্, আপ্নুয়ার, আপ্নুয়াম ।

শক্—(পাৰা, সমর্থ হোৱা) ধাতুৰো এইদৰে ৰূপ হয় ।

তনাদিগণীকৃত ধাতুৰূপ

কু-ধাতু (উভয়পদী)—কৰা

পৰ্য্যায়পদ

লট্—কৰোতি, কুরুতঃ, কুরস্তি; কৰোষি, কুরুথঃ, কুরুথ; কৰোমি,
কুরঃ, কুৰঃ ।

লোট্—কৰোতু, কুরুতাম্, কুরস্ত; কুরু, কুরুতম্, কুরুত; কবরানি,
কবরার, কবরাম ।

লঙ্—অকবোৎ, অকবতাম, অকবন্ ; অকবোঃ, অকবতম, অকবত ;
অকববম্, অকব্, অকুৰ্ম ।

ৰিধিলিঙ্—কুৰ্যাৎ, কুৰ্যাতাম্, কুৰ্য্যঃ ; কুৰ্যাঃ, কুৰ্যাতম, কুৰ্যাত ;
কুৰ্য্যাম্, কুৰ্য্যাব, কুৰ্য্যাম ।

জ্যোতিষগীৰ্ণ ধাতুৰূপ

এহ্-ধাতু (উভয়পদী)—লোৰা

পৰশ্চৈপদ

লট্—গহ্ৰাতি, গহ্ৰীতঃ, গহ্ৰন্তি ; গহ্ৰাসি, গহ্ৰীথঃ, গহ্ৰীথ ; গহ্ৰামি,
গহ্ৰীৰঃ, গহ্ৰীমঃ ।

লোট্—গহ্ৰাতু, গহ্ৰীতম্, গহ্ৰন্ত ; গহ্ৰাণ, গহ্ৰীতম, গহ্ৰীত ; গহ্ৰানি,
গহ্ৰাব, গহ্ৰাম ।

লঙ্—অগহ্ৰাৎ, অগহ্ৰীতম্, অগহ্ৰন্ ; অগহ্ৰাঃ, অগহ্ৰীতম্, অগহ্ৰীত ;
অগহ্ৰাম্, অগহ্ৰীৰ, অগহ্ৰীম ।

ৰিধিলিঙ্—গহ্ৰীয়াৎ, গহ্ৰীয়াতাম্, গহ্ৰীয়ঃ ; গহ্ৰীয়াঃ, গহ্ৰীয়াতম্,
গহ্ৰীয়াত ; গহ্ৰীয়াম্, গহ্ৰীয়াব, গহ্ৰীয়াম ।

অশ্-ধাতু (খোৰা)—পৰশ্চৈপদী—ইয়াৰো অশ্ৰাতি, অশ্ৰীতঃ
এইদৰে এহ্-ধাতুৰ দৰে ৰূপ হয় ।

জ্ঞা-ধাতু (উভয়পদী)—জনা

পৰশ্চৈপদ

লট্—জানাতি, জানীতঃ, জানন্তি ; জানাসি, জানীথঃ, জানীথ ;
জানামি, জানীৰঃ, জানীমঃ ।

লোট্—জানাতু, জানীতাম্, জানন্তু ; জানীহি, জানীতম্, জানীত ; জানান্
জানার, জানাম ।

লঙ্—অজানাতু, অজানীতাম্, অজানন্তু ; অজানাঃ, অজানীতম্, অজানীতঃ
অজানাম্, অজানীর, অজানীম ।

রিধিলিঙ্—জানীযাতু, জানীযাতাম্, জানীযন্তু ; জানীযাঃ, জানীযাতম্,
জানীযাত ; জানীযাম্, জানীযার, জানীযাম ।

ভুজ্-ধাতু

ভুজ্-ধাতু (আত্মনেপদী)—খোরা, উপভোগ করা

লট্—ভুঙ্ক্তে, ভুজাতে, ভুজতে ; ভুঙ্ক্ষে, ভুজাথে, ভুজ্ধ্বৈ ; ভুজ়ে,
ভুজ়তে, ভুজ়মহে ।

লোট্—ভুঙ্ক্তাম্, ভুজাতাম্, ভুজন্তাম্ ; ভুঙ্ক্ষ্ণ, ভুজাথাম্, ভুজ্ধ্বন্ ; ভুজ়ে
ভুজ়ন্তারহে, ভুজ়ামহে ।

লঙ্—অভুঙ্ক্ত, অভুজাতাম্, অভুজন্তু ; অভুঙ্ক্ষ্ণাঃ, অভুজাথাম্, অভুজ্ধ্বন্
অভুজ্জি, অভুজ়জি, অভুজ়মজি ।

রিধিলিঙ্—ভুজীযাতু, ভুজীযাতাম্, ভুজীযন্তু ; ভুজীযাঃ, ভুজীযাতাম্, ভুজীযন্
ভুজীয, ভুজীযজি, ভুজীযমি ।

ভুজ্-ধাতু

ভুজ্-ধাতু (পরস্মৈপদী)—হোরা, থকা

লট্

	প্রথম পুরুষ	দ্বিতীয় পুরুষ	উত্তম পুরুষ
একবচন	অস্তি	অসি	অস্মি
দ্বিবচন	স্তুঃ	স্থঃ	স্থঃ
বহুবচন	সন্তি	স্থ	স্থঃ

লোট্

	প্রথম পুরুষ	মধ্যম পুরুষ	উত্তম পুরুষ
একবচন	অস্তু	এধি	অসানি
দ্বিবচন	স্তাম্	স্তম্	অসাব
বহুবচন	সন্তু	স্ত	অসাম

লঙ্

একবচন	আসীৎ	আসীঃ	আসম্
দ্বিবচন	আস্তাম্	আস্তম্	আস্ত
বহুবচন	আসন্	আস্থ	আস্থ

রিধিলিঙ্

একবচন	স্মাৎ	স্মাঃ	স্মাম
দ্বিবচন	স্মাতাম্	স্মাতম্	স্মাণ
বহুবচন	স্ম্যাঃ	স্মাত	স্মাম

হন্-ধাতু (পৰশ্চৈপদী)—মন।

লট্—হস্তি, হতঃ, য়স্তি, হংসি, হবঃ, হণ . হণ্ম, হবঃ, হবঃ ।

লোট্—হন্ত, হতাম, য়ন্ত . জহি, হতম্, হত , হনানি, হনাম, হনাম ।

লঙ্—অহন্, অহতাম্, অহন্ . অহন্, অহণম, অহত , অহনম্, অহব, অহণ ।

রিধিলিঙ্—হস্তাৎ, হস্তাতাম্, হস্তাঃ , হস্তাঃ, হস্তাতম্, হস্তাত , হস্তাম্, হস্তাম, হস্তাম ।

শী-ধাতু (আশ্বনেপদী)—শোবা

লট্—শেতে, শয়তে, শেবতে ; শেবে, শয়বে, শেবে , শয়ে, শেবহে, শেমহে ।

লোই—শেতাম্, শন্নাতাম্, শেবতাম্ ; শেষ, শন্নাথাম্, শেষ্বম্ ; শৈষ, শন্নারহৈ, শন্নায়হৈ ।

লঙ্—অশেত, অশন্নাতাম্, অশেবত ; অশেথাঃ, অশন্নাথাম্, অশেষ্বম্ ; অশয়ি, অশেষহি, অশেমহি ।

বিধিলিঙ্—শন্নীত, শন্নীয়াতাম্, শন্নীবন্ ; শন্নীথাঃ, শন্নীয়াতাম্, শন্নীষ্বন্ । শন্নীষ, শন্নীরহি, শন্নীমহি ।

ক্র-ধাতু (উভয়পদী)—কোরা

পৰস্মৈপদ

লট্

একবচন	ত্ররীতি, আহ	ত্ররীসি, আথ	ত্ররীমি
দ্বিবচন	ক্রতঃ, আহতুঃ	ক্রথঃ, আ-থুঃ	ক্ররঃ
বহুবচন	ক্ররন্তি, আহঃ	ক্রথ	ক্রমঃ

পা-ধাতু (পৰস্মৈপদী)—বক্ষা করা

লট্—পাতি, পাতঃ, পাস্তি ; পাসি, পাথঃ, পাথ ; পামি, পারঃ, পামঃ ।

লোই—পাহ্, পাতাম্, পাস্ত ; পাহি, পাতন্, পাত ; পানি, পার, পাম ।

লঙ্—অপাৎ, অপাতাম্, অপান্ (অপুঃ) ; অপাঃ, অপাতন্, অপাত ; অপাম্, অপার, অপাম ।

বিধিলিঙ্—পায়াৎ, পায়াতাম্, পায়ুঃ ; পয়াঃ, পায়াতন্, পয়াত ; পায়াম্, পায়ার, পায়াম ।

এইদবে, ভা—(পোহর দিয়া), স্মা—(গা ধোরা), যা—(যোরা),
মা—(জোখা), রা—(বলা), খ্যা—(কোরা) প্রভৃতি
ধাতুৰো কপ হয় ।

অধি-ই (আত্মনেপদী)—পঢ়া

লট্	অধীতে	অধীযাতে	অধীয়তে
লঙ্	অধৈ্যত	অধৈ্যয়াতাম্	অধৈ্যত

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা :—

মোৰ কথা কোনেও ভুলনে। তুমি এটা পুত্ৰ লাভ কৰা। বোপা, কলমচো
লোৱা। তেওঁ সদাৰ কিতাপ পঢ়ে। পিতা ঘৰত নাই। তোমালোকে খোৱা,
যই নেখাওঁ।

Listen to me. I have got a sweet fruit. You and I did
this work. What were they doing there? O traveller, take
this golden bracelet. No one can kill the soul. I do not eat
fish. We do not take our food to-day.

২। অসমীয়াত অনুবাদ কৰা :—

শৃংখ্যাম শব্দঃ শতম্। শৃংখতি যিথে অমৃতস্ত পুত্ৰাঃ। চক্ৰবৰ্ত্তিনং পুত্ৰমপ্ৰতি।
তে প্ৰাপ্তব্ৰহ্মি মামেৰ। নিষতং কুৰ্ কৰ্ম হুম্। বদ কিং কৰৱাণি তে।
জানামি ধৰ্মং ন চ মে প্ৰৱৃতিঃ। নক্তং দধি ন ভুঞ্জীত। ন ভীতো মৰণাদমি।
যে সন্তি ত্ৰয়ো গুণাঃ। জহি শক্ৰম্। থলঃ কৰোতি হুম্ ভুম্। হিষ্টতু দধি,
পান জং শাকেন। প্ৰজাঃ প্ৰজানাথ পিতৱ পাশি।

লট্ বিস্তৃতি

যা-ধাতু (পৰস্মৈপদী)—যোৱা

	প্ৰথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	যাস্ততি	যাস্তসি	যাস্তামি
দ্বিবচন	যাস্ততঃ	যাস্তথঃ	যাস্তাবঃ
বহুবচন	যাস্তন্তি	যাস্তথ	যাস্তামঃ

স্থ্ৰা (থকা), পা (পান কৰা, বন্ধা কৰা), হ্ৰা (ত্যাগ কৰা),
 রা (বলা) ইত্যাদি প্ৰায় আকাৰান্ত ধাতুৰ এই ৰূপ । ঐকাৰান্ত
 ধাতুও আকাৰান্ত হয় :—গৈ (গোৱা)—গাশ্চতি, ঠৈ (চিন্তা
 কৰা)—ধাশ্চতি, ত্ৰৈ (বন্ধা কৰা)—ত্ৰাশ্চতে ।

জি-ধাতু (পৰশ্মৈপদী)—জয় কৰা

	প্ৰথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	জেষ্যতি	জেষ্যসি	জেষ্যামি
দ্বিবচন	জেষ্যতঃ	জেষ্যথঃ	জেষ্যাবঃ
বহুবচন	জেষ্যন্তি	জেষ্যথ	জেষ্যামঃ

নী (নিশা)—নেষ্যতি

ই (যোৱা)—এষ্যতি

ঞ (শুণী)—শ্ৰেষ্যতি

অধি-ই (পঢ়া)—অধ্যেষ্যত

ইত্যাদি ধাতুৰ অস্থাস্বৰৰ গুণ হৈ ৰূপ হয় । তলত দিয়া ধাতুবোৰৰ
 ৰূপ মন কৰিবলগীয়া ।

লুট প্ৰথম পুৰুষৰ ৰূপ

ভাজ্ (ত্যাগ কৰা)	ভ্যক্যতি	ভ্যক্যতঃ	ভ্যক্যন্তি
ভৃশ্ (দোষ)	ভ্ৰক্যতি	ভ্ৰক্যতঃ	ভ্ৰক্যন্তি
নম্ (প্ৰণাম কৰা)	নংস্ততি	নংস্ততঃ	নংস্তন্তি
পচ্ (বন্ধা)	পক্যতি, তে	পক্যতঃ, পক্যতে	পক্যন্তি, তে
প্ৰচ্ছ্ (সোধা)	প্ৰক্যতি	প্ৰক্যতঃ	প্ৰক্যন্তি
জ্ৰ (বোৱা)	জক্যতি, তে	জক্যতঃ, জক্যতে	জক্যন্তি, তে
ভুজ্ (ভোগ কৰা)	ভোক্যতে	ভোক্যতে	ভোক্যন্তে
মন্ (ভবা)	মংস্ততে	মংস্ততে	মংস্তন্তে
মুচ্ (মুকলি কৰা)	মোক্যতি, তে	মোক্যতঃ, মোক্যতে	মোক্যন্তি, তে
বম্ (আনন্দ কৰা)	বংস্ততে	বংস্ততে	বংস্তন্তে

লভ্ (পোরা)	লপ্‌স্ততে	লপ্‌স্ততে	লপ্‌স্ততে
রস্ (বাস করা)	রৎস্ততি	রৎস্ততঃ	রৎস্ততি
রহ্ (বহন করা)	রক্ষ্যতি, তে	রক্ষ্যতঃ, রক্ষ্যেৎ	রক্ষ্যতি, স্তে
রিদ্ (থকা)	রেৎস্ততে	রেৎস্ততে	রেৎস্ততে
শক্ (সমর্থ হোরা)	শক্ষ্যতি	শক্ষ্যতঃ	শক্ষ্যতি
শৃজ্ (শৃষ্ট করা)	শ্রক্ষ্যতি	শ্রক্ষ্যতঃ	শ্রক্ষ্যতি
অপ (শোরা)	অপ্‌স্ততি	অপ্‌স্ততঃ	অপ্‌স্ততি

লট্ বিভক্তি যোগ হোরাৰ আগতে কিছুমান ধাতুৰ পাচত ই যোগ হয় :—

শী-ধাতু (আত্মনেপদী)—শোবা

	প্রথম পুরুষ	মধ্যম পুরুষ	উত্তম পুরুষ
একবচন	শয়িষ্যতে	শয়িষ্যসে	শয়িষ্যে
দ্বিবচন	শয়িষ্যেতে	শয়িষ্যেথে	শয়িষ্যারথো
বহুবচন	শয়িষ্যন্তে	শয়িষ্যধে	শয়িষ্যামহে

ভূ-ধাতু (পরস্মৈপদী)—হোরা

প্রথম পুরুষ—ভরিষ্যতি, ভরিষ্যতঃ, ভরিষ্যন্তি ; মধ্যম পুরুষ—ভরিষ্যসি, ভরিষ্যথঃ, ভরিষ্যথ : উত্তম পুরুষ—ভরিষ্যমি, ভরিষ্যামঃ, ভরিষ্যামঃ ।

তলত দিয়া ধাতুবোৰত ই যোগ হৈ ৰূপ হয় :—

কৃ (করা)—কৰিষ্যতি	জন্ (ওপুৰা)—জনিষ্যতি
ক্রীড়্ (খেলা)—ক্রীড়িষ্যতি	পত্ (পবা)—পতিষ্যতি
খাদ্ (খোৱা)—খাদিষ্যতি	ভক্ষ্ (খোৱা)—ভক্ষিষ্যতি
গম্ (যোৱা)—গমিষ্যতি	ভাষ্ (কোৱা)—ভাষিষ্যতি

জীর্ (জীয়াই থকা)—জীৰ্ণ্যতি	মূ (মৰা)—মৰিষ্যতি
পঠ্ (পঢ়া)—পঠিষ্যতি	যাচ্ (খোজা)—যাচিষ্যতি, তে
বন্ধ্ (বন্ধা কৰা)—বন্ধিষ্যতি	সহ্ (সহ কৰা)—সহিষ্যতে
বদ্ধ্ (বন্ধা)—বোদিষ্যতি	সেৰ্ (সেৱা কৰা)—সেৰিষ্যতে
রদ্ (কোৱা)—রদিষ্যতি	শ্মৃ (সোঁৱৰা)—শ্মৰিষ্যতি
বৃধ্ (বঢ়া)—বৃদ্ধিষ্যতে	হন্ (হত্যা কৰা)—হনিষ্যতি
হস্ (হাঁহা)—হসিষ্যতি	হৰ্ (হৰণ কৰা)—হৰিষ্যতি, তে

ঐহ্-ধাতু (লোৱা)—উভয়পদী

ঐহ্-ধাতুৰ পাচত ই দীৰ্ঘ হয় :—

পৰস্মৈপদ

আত্মনেপদ

ঐহীষ্যতি, ঐহীষ্যতঃ, ঐহীষ্যন্তি

ঐহীষ্যতে, ঐহীষ্যেতে, ঐহীষ্যন্তে

নশ্-ধাতু (নষ্ট হোৱা)—পৰস্মৈপদী

নশিষ্যতি নংক্যতি, নশিষ্যতঃ নংক্যতঃ, নশিষ্যন্তি নংক্যন্তি ।

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা :—

মই তোমাক এটা প্ৰশ্ন সুধিম। আমি শুই থাকিম। যদি কাম কৰা, ফল পাব। পৰহিলৈ (পৰঞ্চঃ) আমাৰ ঘৰলৈ আহিব। আজি খুঁজত ভীষ্ম মৰিব। পিতাই কাশীত বাস কৰিব। তোমালোক দুয়ো একেলগে যাব। বিধাতাই আকৌ নতুন সৃষ্টি কৰিব।

This fire will burn him. A son will be born to him. We shall remain in our houses. Who will protect you? The king will conquer his enemies. The two boys will see a lake.

২। অসমীয়া কৰা :—

যাস্তত্যন্ত শকুন্তলা। দ্রক্ষ্যসি তাং পুৰীং বম্যাম্। স বিপুভিঃ সহ
যোৎস্বতে। উৎপৎস্বতে তরৈকঃ পুত্রঃ, জনিস্বতে চৈকা দুহিতা। দেবিস্বস্তে
থে ভরস্বং বলাকাঃ। সম্পৎস্বস্তে নভসি ভরতঃ রাজহংসাঃ সহায়াঃ।
ভয়াদ্ৰবণাদ্ধূপবতং মৎস্বস্তে দ্বাং মহাবথাঃ। অথ চেৎ কুমহকাৰাং ন শ্রোয়সি
বিনংক্ষ্যসি।

বাত্ৰিৰ্গমিস্বতি ভৱিস্বতি স্প্ৰভাতম্।

ভাস্বান্ উদেষ্বতি হসিস্বতি চক্ৰবালম্ ॥

বাচ্য

১। বাচ্য শব্দৰ অৰ্থ উক্তি বা কথা। বাচ্য ঘাইকৈ তিনিটা
—কৰ্তৃবাচ্য, কৰ্ম্মবাচ্য আৰু ভাববাচ্য। যি বাক্যত কৰ্ত্তাৰ বিষয়ে
বিশেষভাবে কোৱা হয় সেইটো কৰ্তৃবাচ্যৰ বাক্য; কৰ্মৰ বিষয়ে
বিশেষভাবে কোৱা হলে কৰ্মবাচ্য আৰু ভাব বা ক্ৰিয়াৰ বিষয়ে
বিশেষভাবে কোৱা হলে ভাববাচ্য হয়।

[এই পৰ্য্যন্ত যিমানবোৰ ক্ৰিয়াপদ ব্যৱহাৰ কৰা হৈছে সেইবোৰ কৰ্তৃবাচ্যৰ
ক্ৰিয়া।]

কৰ্ত্ত্বাচ্য

য়ং পুস্তকং পঠামঃ—(আমি কিতাপ পঢ়ো) ।

যুৱাং গৃহং গমিষ্যথঃ—(তোমালোক ছয়ো ঘৰলৈ যাবা) ।

ব্রিহগাঃ খম্ উদপতন্—(চৰাইবোৰ আকাশত উৰি ফুৰিছিল) ।

২। ওপৰৰ উদাহৰণবোৰৰপৰা এই কথা লক্ষ্য কৰিব পাৰি যে কৰ্ত্ত্বাচ্যত কৰ্ত্তাত প্ৰথমা আৰু কৰ্ম থাকিলে তাত দ্বিতীয়া বিভক্তি হয়, কৰ্ত্তাৰ পুৰুষ আৰু বচন অনুসৰি ক্ৰিয়াৰো পুৰুষ আৰু বচন হয় ।

কৰ্মবাচ্য

শিশুনা চন্দ্ৰঃ দৃশ্যতে—(কেচুৱাটোৰ দ্বাৰা জোন দৃষ্ট হৈছে) ।

পিত্ৰা অহং দৃশ্ণে—(পিতাৰ দ্বাৰা মই দৃষ্ট হৈছো) ।

ময়া যয়ং দৃশ্যধ্বং—(মোৰ দ্বাৰা তোমালোক দৃষ্ট হৈছা) ।

৩। কৰ্মবাচ্যত কৰ্ত্তাত ওয়া বিভক্তি হয়, কৰ্মত প্ৰথমা বিভক্তি হয়, ক্ৰিয়াপদ সদায় আত্মনেপদত ব্যৱহাৰ হয়, আৰু কৰ্মৰ পুৰুষ আৰু বচন অনুসৰি ক্ৰিয়াৰো পুৰুষ আৰু বচন হয় ।

ভাববাচ্য

ময়া হস্ততে—(মই হাঁহিছো) ।

শিশুভিঃ নৃত্যতে—(শিশুবোৰে নাচিছে) ।

যুস্মাভিঃ ক্ৰীড়াতে—(তোমালোকে খেলিছা) ।

৫। ভাববাচ্যত কৰ্ম নাই, কৰ্ত্তাত তৃতীয়া বিভক্তি হয় আৰু ক্ৰিয়াপদ সদায় প্ৰথম পুৰুষৰ একবচনত ব্যৱহাৰ হয় ।

কুৎ প্রকৰণ

ধাতুৰ পাচত কিছুমান প্ৰত্যয় যোগ হৈ বিশেষ্য, বিশেষণ, অব্যয় আদি শব্দ গঠিত হয়; এই প্ৰত্যয়বোৰৰ নাম কুৎ ।

তুমুন্, জ্ঞাচ্, ল্যপ্

তুমুন্ :—যদি দুটা ক্ৰিয়াৰ এটা কৰ্তা হয়, আৰু এটা ক্ৰিয়া আনটোৰ অৰ্থে হোৱা বুজায়, যিটোৰ অৰ্থে হয় সেই হেতুবাচক ধাতুৰ পাচত তুমুন্ প্ৰত্যয় হয়, ইষ্, ৰিদ্ (থকা) আদি ধাতুৰ যোগতো তুমুন্ প্ৰত্যয় হয়। তুমুন্ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দ অব্যয় বুলি গণ্য হয়। অসমীয়াৰ কৰিবলৈ, খাবলৈ, যাবলৈ আদি পদ প্ৰায়ে তুমুন্ প্ৰত্যয়ৰ সহায়ত সংস্কৃতত অনুবাদ কৰিব পাৰি ॥

কেইটামান তুমুন্ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দ

স্না—স্নাতুম্	দৃশ—দৃষ্টুম্
পা—পাতুম্	গম্—গন্তুম্
স্বা—স্বাতুম্	হন্—হন্তুম্
জি—জেতুম্	ৱদ্—ৱদিতুম্
নী—নেতুম্	গ্ৰহ্—গ্ৰহীতুম্
	শ্ৰু—শ্ৰোতুম্

প্ৰয়োগ :—

ছোৱালীজনী গা ধুবলৈ নদীলৈ গৈছে—স্নাতুং যাতি নদীং বালা ।
লৰাটোৱে পানী খাবলৈ আহিছে—বালকঃ জলং পাতুম্ আয়াতি ।

তুমি মোক মাৰিব খুজিছা—তুং মাং হন্তুম্ ইচ্ছসি ।

আমি আপোনাৰ কথা শুনিবলৈ গৈছিলো—বয়ং তব বচনং
শ্ৰোতুম্ অগচ্ছাম ।

খাবলৈ ভাত নাই—ভোক্তুম্ভয়ং ন বিদ্যতে ।

ক্তৃচ্, ল্যপ্—একে কৰ্ত্তাই দুটা ক্ৰিয়া কৰা বৃজ্জালে, যিটো ক্ৰিয়া আগতে সম্পাদন হয়, সেই ক্ৰিয়া বৃজ্জোৱা ধাতুৰ পাচত **ক্তৃচ্** প্ৰত্যয় হয় ; **ক্তাচ্** বা যোগ হয় । ধাতুৰ আগত উপসৰ্গ বা আন কোনো উপপদ থাকিলে **ক্তৃচ্** ঠাইত **ল্যপ্** হয় ; **ল্যপ্** ৰ য যোগ হয় । অসমীয়াৰ দেখি, শুনি, কৰি, খাই উঠি, কৰি উঠি ইত্যাদি অসমাপিকা ক্ৰিয়া সংস্কৃতত ধাতুৰ পাচত **ক্তৃচ্** বা **ল্যপ্** যোগ কৰি প্ৰকাশ কৰিব পাৰি ।

কেইটামান ক্তৃচ্ আৰু ল্যপ্ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দ

ক্তৃচ্	ল্যপ্
গম্—গত্বা—(গৈ)	আ-গম্—আগত্য—(আহি)
হন্—হত্বা—(মাৰি)	নি-হন্—নিহত্য—(মাৰি)
দা—দত্বা—(দান কৰি, দি)	আ-দা—আদায়—(লৈ)
শ্ৰু—শ্ৰুত্বা—(শুনি)	সম্-শ্ৰু—সংশ্ৰুত্যা—(শুনি)
পত্—পতিত্বা—(পৰি)	নি-পত্—নিপত্য—(পৰি)
পূজ্—পূজয়িত্বা—(পূজি)	সম্-পূজ্—সংপূজ্যা—(পূজি)
কৃ—কৃত্বা—(কৰি)	অপ-কৃ—অপকৃত্যা—(অপকাৰ কৰি)
আপ্—আপ্ত্বা—(পাই)	প্ৰ-আপ্—প্ৰাপ্য—(পাই)
ভ্যজ্—ভ্যক্ত্বা—(এবি)	পৰি-ভ্যজ্—পৰিভ্যজ্যা—(এবি)
ব্ৰচ—ব্ৰক্ত্বা—(কৈ)	প্ৰ-ব্ৰচ—প্ৰোচ্যা—(কৈ)

প্ৰয়োগ :—

ধাৰ কৰি ঘিউ খাব লাগে—ক্লগং কুত্থা ঘৃতং পিৰেৎ ।

এলাহ এৰি কাম কৰা—আলস্তং পৰিত্যজ্য কৰ্ম কুক ।

তেওঁ কিতাপ লৈ পঢ়াশালিলৈ গৈছে—স পুস্তকানি আদায়
বিহাগয়ং বৃজ্জতি ।

গুৰুক নমস্কাৰ কৰি কথা কব লাগে—গুৰুং নহা বদেৎ বাচঃ ।

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা :—

তেওঁ পানী আনিবলৈ গৈছে । এই লৰাটোৱে খাই উঠি আকৌ খায় ।
ক্লষ্ণই মধুৰা এৰি বৃন্দাবনলৈ গৈছে । বামে গুৰুজনক প্ৰণাম কৰি বনলৈ
গৈছিল । তুমি মোক চাবলৈ আহিছা ।

He desires to speak. How can I be happy by killing my
kinsmen? A man takes a new cloth, giving up the old one.
Having gone home, he fell at the feet of his parents. The
dwarf wishes to hold (ধতুম্) the moon.

২। তলত দিয়া পদবোৰ খটুৱাই বাক্য বচনা কৰা :—

নিহত্যা, পূজয়িতুম্, দহা, প্ৰাপ্য আৰু স্তাতুম্ ।

শত্ৰু আৰু শানচ্

বৰ্ত্তমান কালৰ অৰ্থত কৰ্ত্তৱ্যচ্যুত পৰশ্মৈপদী ধাতুৰ পাচত শত্ৰু
(অৎ), আশ্বনেপদী ধাতুৰ পাচত শানচ্ (আন, মান) আৰু
উভয়পদী ধাতুৰ পাচত শত্ৰু, শানচ্ ছয়োটাই হয় ।

শত্ৰু আৰু শানচ্ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দবোৰ বিশেষৰূপে ব্যৱহাৰ
হয় । অসমীয়াৰ পঢ়ি পঢ়ি, গৈ গৈ, নাচি নাচি, দৌৰি থকা, বহি

থকা, ইত্যাদি কথা সংস্কৃতত শত্ৰু আৰু শানচ্ অৰ সহায়ত প্ৰকাশ কৰিব পাৰি।

কেইটামান শত্ৰু আৰু শানচ্ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দ

শত্ৰু	শানচ্
পা—পিৰ৭	সেৰ্—সেৰমান
স্ত্ৰা—তিষ্ঠ৭	কম্প্—কম্পমান
গৈ—গায়৭	লভ্—লভমান
গম্—গচ্ছ৭	ম্ৰ—ম্ৰিষমাণ
নৃত্—নৃত্য৭	ব্ৰ্—ব্ৰৰ্ত্তমান
হস্—হস৭	শী—শয়ান
	আস্—আসীন

প্ৰয়োগ :—

সি পানী খাতি খাই কথা কৈছে—স জল পিৰন্ বদতি।

শুভি শুভি পঢ়িব নেলাগে—শয়ানঃ ন পঠেৎ।

তোমালোকে হাঁহি হাঁহি কাম কৰিবা—যুয়ং হসন্তঃ কৰ্ম কুৰত।

বানৰবিলাকে কঁপি কঁপি কৈছিল—বানৰাঃ কম্পমানাঃ অৱদন্।

দৌৰি থকা ঘোৰাৰপৰা তেওঁ পৰি গল—স ধাৱতোহম্বাদপতৎ।

অমুশীলন

১। সংস্কৃতত অম্ববাদ কৰা :—

তোমালোকে বহি বহি (আসীন) কি কৰিছা। তেওঁ অম্বৰ দৃশ্যবোৰ চাই চাই গৈছে। তেওঁ কথা শুনি (শৃণু) বহি আছে। থিয় দি পঢ়া।

He fell down while running. Ramesh reads while lying down. The man is coming here, smiling. I saw a sleeping fox.

কৃত আৰু কৃত্বতু

অতীত কাল বুজাবলৈ ধাতুৰ পাচত কৰ্তৃবাচ্যত কৃত্বতু (তৰং) মাক কৰ্ম আৰু ভাববাচ্যত কৃত (ত) প্রত্যয় হয়।

কেইটামান কৃত আৰু কৃত্বতু প্রত্যয়ান্ত শব্দ

কৃত	কৃত্বতু	কৃত	কৃত্বতু
কৃ—কৃত	কৃতৰং	শ্রু—শ্রুত	শ্রুতৰং
গম্—গত	গতৰং	পা—পীত	পীতবং
হন—হত	হতৰং	পঠ—পঠিত	পঠিতৰং
স্থা—স্থিত	স্থিতৰং	হস্—হসিত	হসিতৰং
দৃশ্—দৃষ্ট	দৃষ্টৰং	গৃহ্—গৃহীত	গৃহীতৰং
দা—দত্ত	দত্তৰং	আপ্—আপ্ত	আপ্তৰং
জি—জিত	জিতৰং	সেৱ—সেৱিত	সেৱিতৰং

প্ৰয়োগ :—

বামে ৰাৱণক মাৰিছিল—বামো ৰাৱণং হতবান্।
 দেৱতাসকলে অমৃত পান কৰিছিল—দেৱাঃ সুধাং পীতবন্তঃ।
 বালি ৰামৰ দ্বাৰা নিহত হৈছিল—বামেণ নিহতো বালিঃ।
 ছোৱালীজনী নদীলৈ গৈছিল—গতৱতী নদীং বাল।
 হনুমানে সীতাক দেখিছিল—দৃষ্টা হনুমতা সীতা।
 তাহ বৰকৈ হাঁহিছিল—অতীৱ হসিতং তয়া।

টোকা :—কৃত্বতু-প্রত্যয়ান্ত শব্দবোৰ কৰ্ত্তাৰ বিশেষণৰূপে ব্যৱহাৰ হয় ;
 কৃত-প্রত্যয়ান্ত শব্দবোৰ কৰ্মবাচ্যত কৰ্মৰ বিশেষণৰ দৰে ব্যৱহাৰ হয় আৰু ভাব-
 বাচ্যত অকাৰান্ত ক্লীৰলিঙ্গ শব্দৰ একবচনৰ দৰে ব্যৱহাৰ হয়। ক্লীৰলিঙ্গত কৃত্বতু

প্রত্যয়ান্ত শব্দ ঈকাবাস্ত হয় আৰু ক্ৰ-প্রত্যয়ান্ত শব্দ আকাবাস্ত হয় । ক্ৰ আৰু ক্ৰতু প্রত্যয়ান্ত শব্দবোৰ সমাপিকা ক্ৰিয়াৰ দৰে ব্যৱহাৰ হয় ।

[ক্ৰতু প্রত্যয়ান্ত শব্দৰ ৰূপৰ কাৰণে দ্বিতীয় ভাগৰ শ্ৰীমৎ শব্দৰ ৰূপ চোৱা ।]

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা :—

সিহঁত গাৱলৈ গৈছিল । কৃষ্ণই অৰ্জুনক কৈছিল । ভীমৰ দ্বাৰা কীচক নিহত হৈছিল । ছোৱালী কেজনীয়ে জোনটো দেগিছিল । কালি তোমাৰ পিতেৰা আমাৰ ঘৰলৈ আহিছিল ।

Five mangoes fell down from the tree. The sound was heard by us. The king conquered his enemies. The king was killed by a monkey. They laughed in glee. You did the work.

২। শূত্ৰ ঠাইবোৰ ক্ৰ আৰু ক্ৰতু প্রত্যয়ান্ত শব্দৰে পূৰোৱা :—

অস্মাভিঃ গীতং—। স পুস্তকং—। ময়া গঙ্গায়াঃ ৰাৰি—। শকুন্তলা দৃশ্যন্তে—। গিত্ৰং মে ৰিদেশাৎ—।

কাৰক আৰু বিভক্তি

১। কাৰক—বাক্যত ক্ৰিয়াপদৰ লগত যাৰ সম্বন্ধ থাকে তাকে কাৰক বোলে ; যেনে ‘শিশুঃ শেতে’—এই বাক্যত ‘শিশুঃ’ পদৰ লগত ‘শেতে’ ক্ৰিয়াৰ সম্বন্ধ আছে ; গতিকে ‘শিশুঃ’ কাৰক ; কিন্তু ‘শিশোঃ মাতা শেতে’—এই বাক্যত ‘শিশোঃ’ পদৰ লগত ‘শেতে’ ক্ৰিয়াৰ কোনো সম্বন্ধ নাই, গতিকে ‘শিশোঃ’ ইয়াত কাৰক

নহয়, সম্বন্ধ পদ মাথোন। আকৌ, ‘আগচ্ছ ভ্রাতঃ’—এই বাক্যতো ‘ভ্রাতঃ’ পদৰ ‘আগচ্ছ’ ক্ৰিয়াৰ লগত সম্বন্ধ নাই; গতিকে ‘ভ্রাতঃ’ কাৰক নহয়, সম্বোধন পদ মাথোন।

২। কাৰক চুটা—কৰ্তা, কৰ্ম, কৰণ, সম্প্ৰদান, অপাদান আৰু অধিকৰণ।

[এইবোৰৰ সাধাৰণ জ্ঞান শব্দৰূপ-প্ৰকৰণতে দিয়া হৈছে]

৩। বিভক্তি—যাৰ দ্বাৰা সংখ্যা আৰু কাৰকৰ জ্ঞান হয়, সেয়ে বিভক্তি। আমি যেতিয়া ‘গজঃ, গজো, গজাঃ’ এইদৰে গজ শব্দৰ প্ৰথম বিভক্তিৰ ৰূপ কওঁ, তেতিয়া এক, দুই, বহু—ক্ৰমে এইদৰে সংখ্যাৰ বোধ জন্মে। আকৌ, ‘অশ্বঃ ধাৰতি’ বাক্যৰ ‘অশ্ব’ পদৰ ১ম বিভক্তিয়ে কৰ্তৃকাৰক বুজায়; সেইদৰে, ‘জলং পিঠ’ বাক্যৰ ‘জলং’ পদৰ ২য় বিভক্তিয়ে কৰ্মকাৰক বুজায়।

[সুপ্ বিভক্তি সাত প্ৰকাৰ—এই কথা আগতে কোৱা হৈছে।]

প্ৰথম বিভক্তি

১। ষাতু আৰু প্ৰত্যয়ৰ বাহিৰে আন অৰ্থযুক্ত শব্দৰ কেৱল নাম, লিঙ্গ, বচন আদি বুজাবলৈ প্ৰথম বিভক্তি ব্যৱহাৰ কৰা হয়; যেনে—গজঃ, নদী, পুষ্পম্, একঃ, দ্বৌ ইত্যাদি। ইয়াকে সংক্ষেপে অভিধেয়মাত্ৰে প্ৰথমো বোলে।

২। কৰ্তৃবাচ্যত কৰ্তা আৰু কৰ্মবাচ্যত কৰ্ম অভিহিত বা উক্ত হয়; এই উক্ত কৰ্তা আৰু কৰ্মত প্ৰথম বিভক্তি হয়। যেনে—

ভক্তঃ হৰিঃ পশুতি—ভক্তই ভগবানক দেখিছে।

ভক্তেন হৰিঃ দৃশ্যতে—ভক্তৰদ্বাৰা হৰি দৃষ্ট হৈছে।

৩। 'সম্বোধনে চ'—সম্বোধনত সদায় প্ৰথম। বিভক্তি হয়; যেনে—হে অশ্ব, অয়ি পুত্ৰাঃ, ভোঃ সাধো।

৪। ইতি আদি কেইটামান অব্যয়ৰ যোগত প্ৰথম। বিভক্তি হয়; ইয়াকে অব্যয়যোগে প্ৰথম। বোলে*। যেনে—

ঈদং সখা ইতি জ্ঞানামি—তোমাক বহু বুলি জানে।

দ্বিতীয়া বিভক্তি

১। কৰ্ম্মণি দ্বিতীয়া—অনুক্ত কৰ্মত অৰ্থাৎ কৰ্তৃবাচ্যৰ কৰ্মত ২য়া বিভক্তি হয়; যেনে—

হৰিঃ অশ্বং ভুংক্তে—হৰিয়ে তাত খাইছে।

• গ্রামং গচ্ছতি শিশুঃ—ব্রাহ্মণজন গায়লৈ গৈছে।

২। বিশেষণ পদ ক্ৰিয়াৰ বিশেষণ হলে তাৰ পাচত দ্বিতীয়া বিভক্তি হয়, আৰু কেবল ক্লীবলিঙ্গৰ একবচনত ৰূপ হয়, যেনে—

শীত্ৰম্ আগচ্ছ—বেগাই আহা।

ক্ৰতং ধায়ন্তি তম্ববাঃ—চোৰবোৰে বেগাই দৌৰিছে।

বালিকা মৃদু ভাষতে—ছোৱালীজনীয়ে কোমল শব্দত কৈছে।

৩। উভয়তঃ, সৰ্বতঃ, ধিক্, অভিতঃ, পৰিতঃ, সময়া, নিকষা, প্ৰতি আদিৰ যোগত দ্বিতীয়া বিভক্তি হয়ক; যেনে—

উভয়তঃ (দ্বয়োফালে)—

নদীম্ উভয়তঃ ৰূক্ষাঃ ৰত্নভেদে—নদীৰ দুয়োফালে গছবোৰ আছে।

* কাচিন্দিপাণেনাভিধানম্—তট্টোজীদীক্ষিত।

† উভয়তঃ সোঃ কাৰ্য্যা ধিক্পৰ্য্যাদিষু ত্ৰিষু।

দ্বিতীয়াশ্ৰেড়িতাত্তেৰু ততোহহ্মতাপি দৃশ্যতে ॥ (বাৰ্ত্তিক)

অভিঃ-পৰিতঃ-সময়া-নিকষা-হা-প্ৰতি-যোগেহপি। (বাৰ্ত্তিক)

সৰ্বতঃ (সকলোপিনে)—

গ্ৰীষ্মং সৰ্বতঃ জলং বৰ্জতে—গাৱঁৰ চাৰিওফালে পানী আছে ।

ধিক্ (নিকা বুজোৱা অব্যয়)—

ধিক্ দৰিদ্ৰভাম্—দৰিদ্ৰতাক ধিক্ ।

অতিতঃ (সমুখৰ ফালে)—

গৃহম্ অতিতঃ উদ্যানমন্তি—ঘৰৰ আগত বাগিচা আছে ।

পৰিতঃ (চাৰিওফালে)—

দীৰ্ঘিকাং পৰিতঃ বৃক্ষাণাং পংক্তিঃ—পুখুৰীৰ চাৰিওফালে গছৰ শাৰী ।

প্ৰতি—(লৈ, ফালে)—

দয়ালুৰ্ভৱ মাং প্ৰতি—মোৰ প্ৰতি দয়ালু হোৱা ।

অমুশীলন

১। সংস্কৃতত অহুবাদ কৰা :—

পুৰণি কালত (পুৰা) শিবি নামে এজন ৰজা আছিল । তে আই, মোক বন্ধা কৰা । মন্দিৰৰ সমুখত এখন ফুলনি আছে । বাটৰ দুয়োকাষে আম গছবোৰ আছিল । মোৰ কাষত বহা । দুৰীয়াৰ প্ৰতি দয়ালু হবা ।

There lived a sage Kanva by name. The breeze is blowing gently. Fie upon the miser. I saw a lion in the den. Come, brother.

২। অসমীয়া কৰা :—

পৰিজনো ৰাজানম্ অতিতঃ স্থিতঃ । সাধু গীতম্ । উভয়তঃ কৃষ্ণং গোপাঃ ।
অৱৈমি চৈনাম্ অনঘা ইতি ।

তৃতীয়া বিভক্তি

১। কৰণ কাৰকত তৃতীয়া বিভক্তি হয় ; যেনে—

স লেখন্তা লিখতি—তেওঁ কলমেৰে লিখিছে ।

গোপালঃ নাৱা নদীমতবৎ—গোপালে নাৱেৰে নদী পাৰ হৈছিল ॥

২। সহ (সৈতে) অৰ্থত সহ, সমম্ আদি শব্দৰ যোগত তৃতীয়া হয় ;# যেনে—

শশিনা সহ যাতি কোমুদী—জোনৰ জেউতি জোনৰ লগত যায়।

পিত্ৰা সমং পুত্ৰঃ গচ্ছতি—পিতাকৰ লগত পুতেক গৈছে।

কেতিয়াবা সহার্থ শব্দ উহা থাকিলেও তৃতীয়া বিভক্তি হয় ; যেনে—

ঈশ্বাৱা ৰহস্যমতী যাত্ততি—তোমাৰ লগত পৃথিৱী যাব।

৩। অলম্, কিম্, হীন, প্ৰয়োজন, অৰ্থ ইত্যাদি শব্দৰ যোগত তৃতীয়া বিভক্তি হয় ; যেনে—

• কিং তয়া ক্ৰিয়তে ধেয়া ?—সেই গাইবে কি হব ?

গুণৈৰ্হীনঃ ন শোভন্তে—গুণ নহলে শোভা নেপায়।

অলং মহীপাল তন্ন ভ্ৰমেশ—হে বজা, তুমি কষ্ট কৰাৰ আৱশ্যক নাই।

৪। প্ৰকৃতি, প্ৰায়, সূখ আদি কিছুমান শব্দৰ পাচত তৃতীয়া বিভক্তি হয় ;# যেনে—

প্ৰকৃত্যা মধুৰং পয়ঃ—গাখীৰ স্বভাৱতে মিঠা।

প্ৰায়োগে বলৱান্ দুৰ্বলং পীড়য়তি—সবলে প্ৰায়ে দুৰ্বলক উৎপীড়ন কৰে।

সুখেন ৰসতি সাধুঃ—সাধুক সুখত আছে।

চতুৰ্থী বিভক্তি

১। চতুৰ্থী সম্প্ৰদানে—সম্প্ৰদান কাৰকত চতুৰ্থী বিভক্তি হয় : যেনে—

দৰিদ্ৰান্ন ধনং যচ্ছ—দুখীয়াক ধন দিয়া।

* সহযুক্তেই প্ৰদানে—পাঃ।

† প্ৰকৃত্যাদিত্যঃ উপসংখ্যানম্—বাঃ।

২। হিত, সুখ, নমঃ আদিৰ যোগত চতুৰ্থী বিভক্তি হয় ;
যেনে—

প্ৰজাত্যঃ হিতং ভৱতু—প্ৰজাৰ মঙ্গল হওক।

নমো ভগৱতে ৰাহুদেৱায়—ভগৱান ৰাহুদেৱক নমস্কাৰ।

ভুভ্যং সুখং ভৱতু—তোমাৰ সুখ হওক।

৩। তাদৰ্থ্যে চতুৰ্থী বাচ্য।—যাৰ উদ্দেশ্যে বা যি উদ্দেশ্যে
কোনো বস্তু বা ক্ৰিয়া নিয়োজিত হয় সেই উদ্দেশ্যবাচক শব্দৰ
পাচত চতুৰ্থী বিভক্তি হয় ; যেনে—

কুণ্ডলায় হিৰণ্যমানয়তি—কুণ্ডলৰ কাৰণে সোণ আনিছে।

কাৰ্য্যং যশসে লিখতি—যশস্তাৰ কাৰণে কাব্য লিখিছে।

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা :—

তেওঁ দুই হাতেৰে কিতাপখন লৈছে। ময়ো তোমাৰ লগত যাম। আমি
সুখেৰে আছো। সবস্বতীক প্ৰণাম কৰো। ৰাইজৰ কল্যাণ হওক। বোগীৰ
কাৰণে ঔষধ আনিছে।

He fights with the sword (অসি)। He is timid by nature.
There is no use of quarrelling. What is the use of a foolish
son ? Salutation to the Creator!

২। জ্যাত্যা, হিতম্, হীনঃ—এই পদকেইটা বাক্যত প্ৰয়োগ কৰা।

পঞ্চমী বিভক্তি

অপাদানে পঞ্চমী—অপাদান কাৰকত পঞ্চমী বিভক্তি হয় ;
যেনে—

ৰুক্মাৎ পতন্তি ফলানি—গছৰপৰা ফলবোৰ পৰিছে।

২। হেতুবাচক শব্দৰ পাচত পঞ্চমী আৰু তৃতীয়া ছয়ো বিভক্তিয়ে হয় ; যেনে—

ভয়্যাৎ (ভয়েন) কল্পতে বালা—ছোৱালীজনী ভয়তে কঁপিছে।

হৰ্ষাৎ (হৰ্ষেণ) নৃত্যন্তি বালকাঃ—ল'ৰাইতে আনন্দতে নাচিছে।

৩। ঋতে, বহিঃ, প্রভৃতি ইত্যাদি শব্দৰ যোগত পঞ্চমী হয়, যেনে—

দুঃখাৎ ঋতে সুখং ন ভৱতি—দুখ নহলে সুখ নহয়।

গৃহাৎ বহিঃ উদ্ভানগন্তি—ঘৰৰ বাহিৰত ফুলনি আছে।

শৈশৱাৎ প্রভৃতি স ধীৰঃ—শিশুকালৰপৰা তেওঁ ধীৰ।

(ক) 'ঋতে'ৰ যোগত কেতিয়াবা দ্বিতীয়াও হয় ; যেনে—

ভ্রাম্ ঋতে বো গাং বন্ধিত্তি—তুমি অবিহনে কোনে মোক বন্ধা কৰিব

ষষ্ঠী বিভক্তি

১। ষষ্ঠী শেষে—সম্বন্ধ বৃত্তালে ষষ্ঠী বিভক্তি হয় ; যেনে—

মম ইয়ং ব্রহ্মকৰা—এই পৃথিবী মোৰ।

কা তন্ন বাক্তা কন্তে পুত্ৰঃ—কোন তোমাৰ পত্নী, কোন তোমাৰ পুত্ৰ।

২। তুলা আৰু উপমা, ইয়াত বাহিৰে অইন তুল্যাৰ্থক শব্দৰ যোগত ষষ্ঠী আৰু তৃতীয়া ছয়ো বিভক্তিয়ে হয়* ; যেনে—

রিজাম্নাঃ (রিণ্মা) তুলাং ধনং নান্তি—বিজ্ঞাৰ সমান ধন নাই।

তন্ন (ত্বয়) সদৃশঃ জ্ঞানী ন স্মিততে—আপোনাৰ দৰে জ্ঞানী নাই।

৩। 'কৃতে' অব্যয়ৰ যোগত ষষ্ঠী বিভক্তি হয় ; যেনে—

মম কৃতে তন্ন ইয়মবস্থা—মোৰ কাৰণে তোমাৰ এই অৱস্থা।

---

* তুল্যাৰ্থে তুলোপমাত্যাং তৃতীয়াহন্তবস্ত্যাম্—পাঃ।

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা :—

আজিকালি তেওঁ গাঁৱৰ বাহিৰত থাকে। তুমি নহলেও তেওঁ যাব। দুখত তেওঁ কাতৰ হৈছে। তোমাৰ সমান দয়ালু নাই। তোমাৰ কাৰণে চিন্তা কৰিছো।

He is intelligent from his childhood. The man fell down from the tree. There is a temple outside the city. There is no devotee equal to Prahlada.

সপ্তমী বিভক্তি

১। সপ্তম্যাধিকৰণে চ—অধিকৰণ কাৰকত সপ্তমী বিভক্তি হয়; যেনে—

ৱনে ৰা্যত্ৰঃ তিষ্ঠতি—জাৰিত বাঘ থাকে।

ধৰ্মে অস্ত ৰতিঃ অস্তি—এওঁৰ ধৰ্মত বাপ আছে।

দুৰ্দ্ধে মাধূৰ্য্যং ৰিণতে—গান্ধীৰত মিঠা আছে।

২। যতশ্চ নিৰ্দ্ধাৰণম্—জাতি, গুণ, ক্ৰিয়া বা নামৰ দ্বাৰা একেজাতীয় সমষ্টিৰপৰা এটাক পৃথক কৰি দেখুৱাকে নিৰ্দ্ধাৰণ বোলে। নিৰ্দ্ধাৰণ অৰ্থত সমষ্টি বুজোৱা শব্দৰ পাচত ৬ষ্ঠী আৰু ৭মী দুয়ো বিভক্তিয়ে হয়; যেনে—

জাতি—পক্ষিষু (পক্ষিণাং) ৰায়সঃ ধূৰ্ত্তঃ—চৰাইৰ মাজত কাউৰী টেঙৰ।

গুণ—নৰেষু (নৰাণাং) জ্ঞানী শ্ৰেষ্ঠঃ—মানুহৰ ভিতৰত জ্ঞানী শ্ৰেষ্ঠ।

ক্ৰিয়া—গচ্ছৎসু (গচ্ছতাং) ধাৱন্তঃ শীঘ্ৰাঃ—যোৱাসকলৰ মাজত দৌৰি যোৱাসকলেই আগ।

নাম—নদীষু (নদীনাং) গঙ্গা শ্ৰেষ্ঠা—নদীৰ মাজত গঙ্গা শ্ৰেষ্ঠ।

৩। প্রশংসা কৰা বুজালে সাধু আৰু নিপুণ শব্দৰ যোগত
৭মী বিভক্তি হয় ; যেনে—

নাহং গগিতে নিপুণঃ—মই অঙ্কত পাৰদৰ্শী নহওঁ।

স দৰ্শনে সাধুঃ— তেওঁ দৰ্শনশাস্ত্ৰত পণ্ডিত।

অনুশীলন

সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা :—

প্রাণীৰ ভিতৰত মাহুহ শ্ৰেষ্ঠ। কুকুৰটো চোতালত আছে। পটাত তেওঁ
মন নাই। কবিৰ ভিতৰত কালিদাস ডাঙৰ। হৰি সংস্কৃতত ভাল।

.There is sweetness in milk. The fox is the most cunning
among animals. They are skilled in warfare. He has interest
in play.

সংস্কৃত
ভাষাপ্রদীপ ব্যাকৰণ

দ্বিতীয় ভাগ
[৮ম মানব পাঠ্য]

সন্ধিপ্ৰকৰণ

অবসন্ধি

১। পদৰ অন্তত থকা একাৰ বা ওকাৰৰ পাচত অ থাকিলে
তাৰ লোপ হয় ; লুপ্ত অৰ ২ চিন বহে ; যেনে—

গৃহে-অগ্নিন্—গৃহেহগ্নিন্

প্ৰতো-অন্থ—প্ৰতোহন্থ

২। অৰ বাহিৰে যি কোনো স্ববৰ্ণ পাচত থাকিলে—

(ক) পদান্ত একাৰৰ ঠাইত অ বা অন্ হয় ; যেনে —

প্ৰিয়ে-আগচ্—প্ৰিয়আগচ্, প্ৰিয়য়াগচ্

তে-ইদানীম্—তইদানীম্, তয়িদানীম্

(খ) পদান্ত ওকাৰৰ ঠাইত অ বা অন্ হয় ; যেনে—

ঔবো-ইহ—ঔবইহ, ঔবয়িহ

সাধো-এহি—সাধএহি, সাধয়েহি

৩। স্বৰবৰ্ণ পাচত থাকিলে—

(ক) পদান্ত ঠকাবৰ ঠাইত আ বা আন্ হয় ; যেনে—

শ্ৰিত্বে-অৰ্থঃ—শ্ৰিয়াঅৰ্থঃ, শ্ৰিয়ায়ৰ্থঃ

প্ৰীত্যে-ইদম্—প্ৰীত্যাঈদম্, প্ৰীত্যাঈদম্

(খ) পদান্ত ঠকাবৰ ঠাইত আ বা আৰ্ হয় ; যেনে—

ভৌ-অত্র—তাত্র, তাত্র

বৰ্ণো-উদিতো—বৰ্ণাউদিতো, বৰ্ণাউদিতো

স্বৰসন্ধিৰ নিষেধ

১। দ্বিৰচনৰ ঠকাবাস্ত, উকাবাস্ত আৰু একাবাস্ত পদৰ পাচত যি কোনো স্বৰেই নাথাকক তাৰ সন্ধি নহয় ; যেনে —

মুনী-ইমৌ—মুনী ইমৌ

বৰী-আগতো—বৰী আগতো

বাহু-এতো—বাহু এতো

নয়নে-ইমে—নয়নে ইমে

২। অদস্ সৰ্ব্বনামৰ অমী আৰু অমু এই দুই ঠকাবাস্ত আৰু উকাবাস্ত ৰূপৰ পাচত আন স্বৰ থাকিলে তাৰ সন্ধি নহয় ; যেনে—

অমী-অশ্বাঃ—অমী অশ্বাঃ

অমু-ঈক্ষণে—অমু ঈক্ষণে

অমী-উষ্টাঃ—অমী উষ্টাঃ

অমু-অশ্বৰো—অমু অশ্বৰো

অনিয়মীয়া স্বৰসন্ধি

এতিয়ালৈকে যিমানবোৰ স্বৰসন্ধিৰ নিয়ম উল্লেখ কৰা হ'ল, সেইবোৰৰ বাহিৰতো কিছুমান সন্ধিৰ প্ৰয়োগ সংস্কৃত ভাষাত পোৱা যায় ; যেনে—

অক্ষ-উহিণী—অক্ষৌহিণী	সাব-অঙ্গঃ—সাবঙ্গঃ (পহ)
স্ব-ঈবঃ—স্বৈবঃ (স্বাধীন)	শিষ্ম-এহি—শিরেহি
প্র-উচঃ—প্রৌচঃ (বয়সীয়া)	অন্ন-এহি—অরেহি
প্র-এষঃ—প্রৈষঃ (চাকব)	গো-ইন্দ্রঃ—গরেন্দ্রঃ
কুল-অটা—কুলটা (বেণ্ডা)	গো-অক্ষঃ—গরাক্ষঃ (খিৰিকী)

অকাবাস্ত আক আকাবাস্ত পূৰ্ব্ব-পদৰ লগত ঋত (সীড়িত) শব্দক
তৃতীয়া তৎপুৰুষ সমাস হলে ঋ ঠাইত আব্ হয় ; যেনে—

তন্ন-ঋতঃ (তবেন ঋতঃ)—ভযার্ভঃ   ভৃক্ষা-ঋতঃ—ভৃক্ষার্ভঃ

ব্যঞ্জনসন্ধি

১। জ্ বা ঞ্ পাচত থাকিলে ত্ আক দ্ ব ঠাইত জ্ হয়—

যাৱৎ-জীৱনম্—যাৱজ্জীৱনম্	রিপদ্-জালা—রিপজ্জালা
মহৎ-বাংকতম্—মহজ্‌বাংকতম্	এতদ্-বাংকতম্—এতজ্‌বাংকতম্

২। ট্ বা ঠ্ পাচত থাকিলে ত্ আক দ্ ব ঠাইত ট্ হয়—

বৃহৎ-টকাবঃ—বৃহট্টকাবঃ	তদ্-টকাবঃ—তট্টকাবঃ
চলৎ-ঠকুবঃ—চলট্টকুবঃ	এতদ্-ঠকুবঃ—এতট্টকুবঃ

৩। ড্ বা ঢ্ পাচত থাকিলে ত্ আক দ্ ব ঠাইত ড্ হয়—

বৃহৎ-ডিম্বঃ—বৃহড্‌ডিম্বঃ	তদ্-ডমকঃ—তডডমকঃ
মহৎ-ঢালম্—মহড্‌ঢালম্	এতদ্-ঢোকনম্—এতড্‌ঢোকনম্

৪। ল্ পাচত থাকিলে ত্ আক দ্ ব ঠাইত ল্ হয়—

উৎ-লাসঃ—উল্লাসঃ	এতদ্-লক্ষণম্—এতল্লক্ষণম্
-----------------	--------------------------

৫। পদৰ অন্তত থকা ত্ বা দ্ ব পাচত শ্ থাকিলে ত্ বা দ্ ব ঠাইত চ্ আৰু শ্ ব ঠাইত ছ হয়—

শবৎ-শশ্বঃ—শবচ্ছশ্বঃ

এতদ্-শকঃ—এতচ্ছকঃ

উৎ-শিষ্টম্—উচ্ছিষ্টম্

৬। পদৰ অন্তত থকা ত্ আৰু দ্ ব পাচত হ্ থাকিলে ত্ ব ঠাইত দ্ হয়, দ্ ব একো পৰিবৰ্তন নহয়, আৰু হ্ বিকল্পে ধ্ হয়—

উৎ-হাবঃ—উদ্‌হাব, উদ্ধাবঃ

স্বহৃদ্-হেতুঃ—স্বহৃদ্‌হেতুঃ স্বহৃদ্‌হেতুঃ

জগৎ-হিতায়—জগদ্‌হিতায়, জগদ্ধিতায়

৭। ন্ ব পাচত জ্ বা ঞ্ থাকিলে ন্ ব ঠাইত ঞ্ হয়—

বিপূন্-জয়—বিপূঞ্জয়

হসন্-জল্লতি—হসজ্জল্লতি

মহান্-ঝঙ্কাৰঃ—মহাঞ্জঙ্কাৰঃ

৮। ন্ ব পাচত ড্ বা ঢ্ থাকিলে ন্ ব ঠাইত ণ্ হয়—

পতন্-ডমকঃ—পতণ্ডমকঃ

মহান্-ঢোলঃ—মহাঢোলঃ

৯। ন্ ব পাচত ল্ থাকিলে ন্ ব ঠাইত ল্ হয় ; এই লকাৰৰ আগৰ স্বৰ অনুনাসিক হয় আৰু তাকে বুজাবলৈ ওপৰত ৬ (চন্দ্রবিন্দু) চিন বহে—

মহান্-লাভঃ—মহীল্লাভঃ

এতান্-লোভঃ—এতাৰীল্লোভঃ

১০। পদান্ত ন্ ব পাচত শ্ থাকিলে, ন্ ব ঠাইত ঞ্ আৰু শ্ ব ঠাইত ছ হয়—

মহান্-শকঃ—মহাশ্চকঃ

হসন্-শত্বঃ—হসজ্জত্বঃ

১১। হ্রস্ব স্বৰৰ পাচত থকা পদাস্ত ন্ ব পাচত যি কোনো
স্বৰ থাকিলেই ন্ ব ঠাইত ন্ হয়—

কুৰ্বন্-অপি—কুৰ্বন্নপি

জপন্-ঋষিঃ—জপন্ন ঋষিঃ

হসন্-ইৰ—হসন্নিৰ

জীৱন্-এষ—জীৱন্নেষ

কিন্তু ন্ দীৰ্ঘস্বৰৰ পাচত থাকিলে ন্ নহয়—

মহান্-অজগবঃ—মহানজগবঃ

নবান্-আগতান্—নবানাগতান্

ঋষীন্-অৰ্চয়—ঋষীনৰ্চয়

শিশূন্-এতান্—শিশূনেতান্

১২। মূৰ্ধন্ত্ৰা যকাবৰ পাচত থকা ত্ আৰু থ্ ব ঠাইত ক্ৰমে ট্
আৰু ঠ্ হয়—

প্ৰন্-তঃ—প্ৰট্:

যষ্-থঃ—যট্:

১৩। স্বৰবৰ্ণ, বৰ্গৰ তৃতীয় আৰু চতুৰ্থ বৰ্ণ বা য্ ব্ ল্ ৱ্ হ্
পাচত থাকিলে—

(ক) পদাস্ত ক্ ব ঠাইত গ্ হয়—

দিগ্-অন্তঃ—দিগন্তঃ

প্ৰাক্-উক্তম্—প্ৰাপ্তকৃতম্

ব্ৰাহ্মণঃ—ব্ৰাহ্মণীশঃ

সম্যাক্-বদ্ধ—সম্যগ্‌বদ্ধঃ

ধিক্ দবিদ্ৰতাম্—ধিগদবিদ্ৰতাম্

ব্ৰাহ্মণ্যুদ্ভূতম্—ব্ৰাহ্মণ্যুদ্ভূতম্

(খ) পদাস্ত চ্ ব ঠাইত জ্ হয়—

অচ্-অন্তঃ—অজন্তঃ

অচ্-লোপঃ—অজ্‌লোপঃ

(গ) পদাস্ত ট্ ব ঠাইত ড্ হয়—

সম্ভাট্-আয়াতি—সম্ভাডায়াতি

দেৱবাট্-ৱদতি—দেৱবাড্‌ৱদতি

(ঘ) পদাস্ত প্ৰ ঠাইত ব্ হয়—

অপ্-আশয়ঃ—অবাসয়ঃ

অপ্-অজ্ঞা—অজ্ঞান্য

১৭। স্বৰবৰ্ণ বা গ্ ঘ্ দ্ ধ্ ব্ ভ্ য্ ব্ র্ পাচত থাকিলে
পদাস্ত ত্ৰ ঠাইত দ্ হয়—

বৃহৎ-অখঃ—বৃহদখঃ

যৌষিৎ-গিৰঃ—যৌষিদ্গিৰঃ

সৰিৎ-উদকম্—সৰিহুদকম্

মহৎ-ভয়ম্—মহন্তয়ম্

১৫। ন্ বা ম্ পাচত থাকিলে পদৰ অন্তত থকা বৰ্গৰ প্ৰথম
বৰ্ণৰ ঠাইত সেই বৰ্গৰ তৃতীয় বা পঞ্চম বৰ্ণ হয়—

দিগ্-মাতঙ্গাঃ—দিগ্ মাতঙ্গাঃ, দিঙ্ মাতঙ্গাঃ

জগৎ-নাথঃ—জগদনাথঃ, জগন্নাথঃ

দেৱৰাট্-নয়তি—দেৱৰাড্ নয়তি, দেৱৰাণ্ নয়তি

অপ্-মৎস্তাঃ—অব্ মৎস্তাঃ, অমৎস্তাঃ

কিঙ্ক তলৰ সন্ধিবোৰত এটা ৰূপেই হয়—

ৰাক্-ময়ম্—ৰাড্ ময়ম্

ষট্-নয়তিঃ—ষট্ৰয়তিঃ

১৬। ট্ বা ঠ্ পাচত থাকিলে বিসৰ্গৰ ঠাইত ব্ হয়—

ধম্-টকাবঃ—ধম্ ঠকাবঃ

মৃন্ময়ঃ-ঠকুৰঃ—মৃন্ময়ঠকুৰঃ

মৃতঃ-টটিতঃ—মৃত্টিটিতঃ

১৭। শ্ য্ স্ পাচত থাকিলে বিসৰ্গৰ ঠাইত যথাক্রমে জ্
য্ স্ হয়, অথবা একো পৰিবৰ্ত্তন নহয়—

গুরুঃ-শৰ্ভাঃ—গুরুশ্ শৰ্ভাঃ, গুরুঃ শৰ্ভাঃ

জাতঃ-ষড়াননঃ—জাতব্ ষড়াননঃ, জাতঃ ষড়াননঃ

কৃতঃ-সন্ধিঃ—কৃতস্ সন্ধিঃ, কৃতঃ সন্ধিঃ

১৮। যদি স্ববৰ্ণ, বৰ্ণৰ তৃতীয়, চতুৰ্থ, পঞ্চম বৰ্ণ, বা য্ ব্ ল্ ব্ হ্ পাচত থাকে তেনেহলে পুনঃ, প্রাতঃ, অন্তঃ, স্বঃ, ভ্রাতঃ, পিতঃ, আদি পদৰ বিসৰ্গৰ ঠাইত ব্ হয়—

পুনঃ-আয়াতি—পুনৰায়াতি

স্বঃ-লোকঃ—স্বলোকঃ

প্রাতঃ-অশনম্—প্রাতঃবশনম্

ভ্রাতঃ-গচ্ছ—ভ্রাতঃগচ্ছ

অন্তঃ-আত্মা—অন্তৰাত্মা

পিতঃ-নয়ামি—পিতৃনয়ামি

১৯। যদি ব্ পাচত থাকে বিসৰ্গৰ ঠাইত হোৱা ব্ লোপ হয় আৰু আগৰ ব্ৰহ্ম স্বৰ দীৰ্ঘ হয়—

পুনঃ-বমতে—পুনঃবমতে

মাতুঃ-কধিবম্—মাতৃকধিবম্

নিঃ-বোগ—নীৰোগঃ

শিশুঃ-বোতি—শিশুবোতি

২০। স্ববৰ্ণ, বৰ্ণৰ তৃতীয়, চতুৰ্থ, পঞ্চম বৰ্ণ, য্ ব্ ল্ ব্ হ্ পাচত থাকিলে ভোঃ পদৰ বিসৰ্গৰ লোপ হয়—

ভোঃ-অচ্যুত—ভো অচ্যুত

ভোঃ-হবে—ভো হবে

২১। ক্ খ্ প্ পাচত থাকিলে নিঃ, হ্, বহিঃ আদিৰ বিসৰ্গৰ ঠাইত ব্ হয়—

বহিঃ-কাবঃ—বহিঃকাবঃ

হ্-কৃতম্—হৃকৃতম্

নিঃ-পেষণম্—নিঃপেষণম্

নিঃ-ফলম্—নিঃফলম্

২২। ক্ খাতুৰপৰা হোৱা কোনো পদ পাচত থাকিলে নমঃ, পুৰঃ, তিবঃ—এই তিনি পদৰ বিসৰ্গৰ ঠাইত স্ হয়—

নমঃ-কাবঃ—নমঃকাবঃ

পুৰঃ-কাবঃ—পুৰঃকাবঃ

তিবঃ-ক্রিয়া—তিবস্ক্রিয়া

২৩। ওপৰৰ নিয়মমতে নোহোৱা তলৰ সন্ধিবোৰ মন কৰিব-
লগীয়া—

অহন্-অহঃ—অহবহঃ

স্মাচঃ-পতিঃ—বাচস্পতিঃ

যশঃ-কবঃ—যশস্কবঃ

চতুঃ-তয়ম্—চতুষ্টয়ম্

মনঃ-কামঃ—মনস্কামঃ

ভাঃ-কবঃ—ভাস্কবঃ

উৎ-স্থানম্—উত্থানম্

উৎ-স্থিতিঃ—উত্থিতিঃ

অনুশীলন

১। সন্ধি কৰা :—

কক্কী-ইমৌ ; ৰিপৌ-উদিতৈ ; গো-অক্ষঃ ; শোক-ঋতঃ ; ইক্ষু-ছায়া ; পিতঃ-
বক্ষ ; তৎ-ন ; এষঃ-অহম্ ; কৰিঃ-অযম্ , তৎ-যাত্ৰম্ ; হসন্-চলতি ; বৃহৎ-হস্তী ;
পুনঃ-আগতঃ ; মহান্-ত্যাগঃ ; সাক্-দানম্ ; পুন্-চাতকঃ ; ধাৱন্-আয়াতি ।

২। সন্ধি ভাঙা :—

কুলটা ; সাৰঙ্গঃ ; তইহ ; কব্ধম্ ; কুতআয়াতঃ ; সাধুবহম্ ; বনাদাগতঃ ;
ভৱদৰ্শনম্ ; মহাপ্লাভঃ ; কিস্কৰোমি ; ভো সাধো ; জগদ্ধিতায ; মনোদেহি ;
নীৰোগঃ ; ধনৱাংস্ ; চিৰঞ্জীৱ ; মনস্কামঃ ; সফলোহস্ত ।

৩। শুদ্ধ কবি লিখা :—

মুনীমৌ ; পূৰ্ণো চন্দ্ৰঃ ; এষো ভগৱান্ ; কো আয়াতি ; হৃচ্চৰিতম্ ;
মনযোগঃ ; হসঞ্চলতি ।

সুবন্ত প্রকৰণ

ব্যঞ্জনান্ত শব্দ

ক্লীবলিঙ্গ জ্‌কাৰান্ত শব্দ—অসৃজ্‌ (তেজ)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্রথম	অসৃক্‌ (গ্‌)	অসৃজী	অসৃঞ্জি
দ্বিতীয়া	অসৃক্‌ (গ্‌)	অসৃজী	অসৃঞ্জি
সম্বোধ	অসৃক্‌ (গ্‌)		

বাকী বিভক্তিত রণিজ্‌ শব্দৰ দৰে কপ হব; জ্‌কাৰান্ত ক্লীবলিঙ্গ শব্দৰ এই কপ।

পুংলিঙ্গ শব্দ—ত্ৰীমৎ (মুত্ৰী)

প্রথম	ত্ৰীমান্‌	ত্ৰীমন্তো	ত্ৰীমন্তঃ
-------	-----------	-----------	-----------

বাকীবোৰ বিভক্তিত পুংলিঙ্গ গচ্ছৎ শব্দৰ দৰে।

মতুপ্‌ আৰু বতুপ্‌	ক্ৰতু
দীমৎ—বুধিয়ক	ক্ৰতবৎ—কৰা
বুদ্ধিমৎ—বুধিয়ক	গতবৎ—যোৱা
আয়ুস্মৎ—দীৰ্ঘায়ু	নীতবৎ—নিয়া
গাম্ভবৎ—যিমান	ক্ৰতবৎ—শুন

মতুপ্, আৰু ৰতুপ্,

ভৱৎ—তিমান

জ্ঞানৱৎ—জ্ঞানী

কুৱতু

ভগৱৎ—ঈশ্বৰ

অধীভৱৎ—পতা

ইত্যাদি সকলো মতুপ্, ৰতুপ্, আৰু কুৱতু প্ৰত্যয়ান্ত শব্দৰ, আৰু আপুনি
অৰ্থত তোৱা ভৱৎ শব্দৰ ৰূপ শ্ৰীমৎ শব্দৰ দৰে।

ক্লীবলিঙ্গত উক্ত শব্দবোৰ ঙী-কাৰান্ত হয় আৰু তেতিয়া নদী শব্দৰ দৰে
ৰূপ হয়।

ক্লীবলিঙ্গ মতুপ্, ৰতুপ্, আৰু কুৱতু প্ৰত্যয়ান্ত শব্দৰ ৰূপ ক্লীবলিঙ্গ শ্ৰীমৎ
শব্দৰ দৰে।

ক্লীবলিঙ্গ ত্কাৰান্ত শব্দ

শ্ৰীমৎ (গুৱনি)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথম	শ্ৰীমৎ	শ্ৰীমতী	শ্ৰীমন্তি
দ্বিতীয়	শ্ৰীমৎ	শ্ৰীমতী	শ্ৰীমন্তি
সম্বোধ	শ্ৰীমৎ		

বাকীবোৰ বিভক্তিত ক্লীবলিঙ্গ সৰিৎ শব্দৰ দৰে।

জগৎ (পৃথিৱী), বিশ্বৱৎ (বিশ্বতুল্য), বসৱৎ (বসাল) আদি ক্লীবলি
ত্কাৰান্ত শব্দৰ এই ৰূপ।

মহৎ (ডাঙৰ)

প্ৰথম	মহৎ (দ্)	মহতী	মহাস্তি
দ্বিতীয়	মহৎ (দ্)	মহতী	মহাস্তি
সম্বোধ	মহৎ (দ্)		

বাকীবোৰ বিভক্তিত সৰিৎ শব্দৰ দৰে।

গচ্ছৎ (গৈ থকা)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্রথমা	গচ্ছৎ (দ্)	গচ্ছতী	গচ্ছন্তি
দ্বিতীয়া	গচ্ছৎ (দ্)	গচ্ছতী	গচ্ছন্তি
সম্বোধ	গচ্ছৎ (দ্)		

বাকী বিভক্তিত পুংলিঙ্গৰ দৰে । ত্বাদি আৰু দিবাদিগণীয় ধাতুৰ পাচত শত্ৰু প্রত্যয় হৈ হোৱা শব্দৰ এনে ৰূপ ।

পৃচ্ছৎ (সোধা)

প্রথমা	পৃচ্ছৎ (দ্)	পৃচ্ছতী, পৃচ্ছস্তী	পৃচ্ছন্তি
দ্বিতীয়া	পৃচ্ছৎ (দ্)	পৃচ্ছতী, পৃচ্ছস্তী	পৃচ্ছন্তি
সম্বোধন	পৃচ্ছৎ (দ্)		

বাকীবোৰ বিভক্তিত পুংলিঙ্গ গচ্ছৎ শব্দৰ দৰে । ইচ্ছৎ, মুঞ্চৎ, তুদৎ, বাৎ, স্নাৎ আদি তুদাদিগণীয় আৰু অদাদিগণীয় আকাৰান্ত ধাতুৰ পাচত শত্ৰু প্রত্যয় হৈ হোৱা শব্দৰ এনে ৰূপ ।

দদৎ (দিয়া)

প্রথমা	দদৎ (দ্)	দদতী	দদন্তি, দদন্তি
দ্বিতীয়া	দদৎ (দ্)	দদতী	দদন্তি, দদন্তি
সম্বোধন	দদৎ (দ্)		

বিভ্রৎ (ধাৰণ কৰা), জহৎ (ত্যাগ কৰা), বিভ্যৎ (ভয় কৰা), দধৎ (ধাৰণ কৰা) ইত্যাদি অভ্যন্ত ধাতুৰ পাচত শত্ৰু প্রত্যয় হৈ হোৱা ক্ৰীৰলিঙ্গ শব্দৰ এনে ৰূপ । বাকীবোৰ ক্ৰীৰলিঙ্গ অৎ-ভাগান্ত শব্দৰ ৰূপ ক্ৰীমৎ শব্দৰ দৰে ।

ক্লীবলিঙ্গ দ্কাবাস্ত শব্দ—হৃদ্ (হৃদয়)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্রথম	হৃৎ (দ্)	হৃদী	হৃন্দি
দ্বিতীয়া	হৃৎ (দ্)	হৃদী	হৃন্দি
সম্বোধ	হৃৎ (দ্)		

বাকীবোব বিভক্তিত পুংলিঙ্গ স্মৃজদ শব্দব দবে । ক্লীবলিঙ্গ দ্কাবাস্ত শব্দব এনে রূপ ।

স্ত্রীলিঙ্গ ধ্কাবাস্ত শব্দ—রীকধ্ (লতা)

প্রথম	রীকৎ (দ্)	রীকধো	রীকধঃ
দ্বিতীয়া	রীকধম্	রীকধো	রীকধঃ
তৃতীয়া	রীকধা	রীকন্ত্যাম্	রীকন্তিঃ
চতুর্থী	রীকধে	রীকন্ত্যাম্	রীকন্ত্যঃ
পঞ্চমী	রীকধঃ	রীকন্ত্যাম্	রীকন্ত্যঃ
ষষ্ঠী	রীকধঃ	রীকধোঃ	রীকধাম্
সপ্তমী	রীকধি	রীকধোঃ	রীকৎস্
সম্বোধ	রীকৎ (দ্)		

কুধ্—ভোক, সমিধ্—যজ্ঞব কাঠ, যুধ্—যুদ্ধ, ইত্যাদি ধ্কাবাস্ত স্ত্রীলিঙ্গ শব্দব এনে রূপ ।

প্রয়োগ :—

কাপোৰখন তেজেরে বাঙলী হৈছিল—বস্ত্রম্ অশুভ্র বক্রম্ অভবৎ ।

তেওঁ ক্রীমন্ত পুৰুষ আছিল—স ক্রীমান্ পুৰুষঃ আসীৎ ।

এই লতাবোৰৰ ফুলবোৰ ধুনীয়া—এতাসাং বীৰুধাং পুষ্পাণি
মনোহৰাণি ।

তেওঁলোক ডাঙৰ হাবিলৈ গৈছিল—তে মহৎ বনং গতবন্তঃ ।

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা :—

তেওঁৰ লৰা তিনিটা বুদ্ধিযক । ভগৱান কৃষ্ণই কংসক মাৰিছিল । মই
ব্যাকৰণ পঢ়িছিলোঁ । তোমাৰ কথা বৰ ঘসাল । ঋষিৰ লণাবোৰে সমিধ
হানিছিল ।

I saw my friend taking his bath. I saw the sage on account
of great religious merit (পুণ্য). Take as much wealth as you
like. The man is afflicted with hunger. The students of this
class are intelligent.

২। তলৰ বাক্যবোৰ পূৰণ কৰা :—

বৰং মধুৰং গীতং—। অস্তাঃ—। নাম নক্সমল্লিক।। অশ্বিন—
নৰিদ্ৰস্ত স্তুতং নাস্তি ।

পুংলিঙ্গ শব্দ—আত্মন (নিজ, আত্মা)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথম	আত্মা	আত্মানো	আত্মানঃ
দ্বিতীয়া	আত্মানম্	আত্মানো	আত্মানঃ
তৃতীয়া	আত্মনা	আত্মভ্যাম্	আত্মভিঃ
চতুৰ্থী	আত্মনে	আত্মভ্যাম্	আত্মভ্যঃ
পঞ্চমী	আত্মনঃ	আত্মভ্যাম্	আত্মভ্যঃ

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
ষষ্ঠী	আত্মনঃ	আত্মনোঃ	আত্মনাম্
সপ্তমী	আত্মনি	আত্মনোঃ	আত্মনু
সম্বোধ	আত্মন		

যজ্ঞন্—(যজ্ঞকর্তা), ব্রহ্মন্—(ব্রহ্ম নামে ঋত্বিক), যক্ষ্মন্—(ক্ষয়বোগ),
 অত্মন্—(শিল), কৃষ্ণরত্নন্—(জুই)—ইত্যাদি যিবোৰ শব্দৰ অন্ ভাগৰ
 ‘অ’টো ম্ বা র্ ব সৈতে সংযুক্ত বৰ্ণৰ লগত থাকে তাৰ ৰূপ আত্মন্ শব্দৰ দৰে।

পুংলিঙ্গ শব্দ—যুরন্ (ডেকা)

প্রথম	যুরা	যুরানো	যুরানঃ
দ্বিতীয়া	যুরানম্	যুরানো	যূনঃ
তৃতীয়া	যূনা	যুরভ্যাম্	যুরভিঃ
চতুর্থী	যূনে	যুরভ্যাম্	যুরভ্যঃ
পঞ্চমী	যূনঃ	যুরভ্যাম্	যুরভ্যঃ
ষষ্ঠী	যূনঃ	যূনোঃ	যূনাম্
সপ্তমী	যূনি	যূনোঃ	যূরনু
সম্বোধ	যুরন		

সঙ্কেত :—‘যূ’ৰ উকাৰ ন্ৰ আগত থাকিলে দীৰ্ঘ হয়।

পুংলিঙ্গ শব্দ—শ্বন্ (কুকুৰ)

প্রথম	শ্বা	শ্বানো	শ্বানঃ
দ্বিতীয়া	শ্বানম্	শ্বানো	শ্বনঃ
তৃতীয়া	শ্বনা	শ্বভ্যাম্	শ্বভিঃ

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
চতুর্থী	শ্বনে	শ্বভ্যাম্	শ্বভ্যঃ
পঞ্চমী	শ্বনঃ	শ্বভ্যাম্	শ্বভ্যঃ
ষষ্ঠী	শ্বনঃ	শ্বনোঃ	শ্বনাম্
সপ্তমী	শ্বনি	শ্বনোঃ	শ্বম্
সম্বোধ	শ্বন্		

পুংলিঙ্গ শব্দ—মঘরনু (ইন্দ্র)

প্রথম	মঘরা, মঘরান্	মঘরানো, মঘরন্তো	মঘরানঃ, মঘরন্তঃ
দ্বিতীয়া	মঘরানম, মঘরন্তম্	মঘরানো, মঘরন্তো	মঘোনঃ, মঘরন্তঃ
তৃতীয়া	মঘোনা, মঘরতা	মঘরভ্যাম্, মঘরন্ত্যাম্	মঘরভিঃ, মঘরন্তিঃ
চতুর্থী	মঘোনে, মঘরতে	মঘরভ্যাম্, মঘরন্ত্যাম্	মঘরভাঃ, মঘরন্ত্যঃ
পঞ্চমী	মঘোনঃ, মঘরতঃ	মঘরভ্যাম্, মঘরন্ত্যাম্	মঘরভ্যঃ, মঘরন্ত্যঃ
ষষ্ঠী	মঘোনঃ, মঘরতঃ	মঘোনোঃ, মঘরতোঃ	মঘোনাম্, মঘরতাম্
সপ্তমী	মঘোনি, মঘরতি	মঘোনোঃ, মঘরতোঃ	মঘরন্তু, মঘরন্তু
সম্বোধ	মঘরন্		

অনু-ভাগান্ত স্ত্রীলিঙ্গ শব্দ নাই।

ক্লীবলিঙ্গ অনু-ভাগান্ত শব্দ—কর্মন্ (কাম)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্রথম	কর্ম	কর্মণী	কর্মণি
দ্বিতীয়া	কর্ম	কর্মণী	কর্মণি
সম্বোধ	কর্ম, কর্মন্		

বাকীবোব বিভক্তিত আত্মন শব্দ দবে।

জ্ঞান্—জ্ঞান

পৰ্বন্—গাঁথি, উৎসৱ

চৰ্মন্—চাল

শৰ্মন্—শুখ

ৱেশান্—ঘৰ

ভশ্মন্—ছাই

ইত্যাদি, যিবোৰ শব্দৰ ‘অন্’ ভাগৰ ‘অ’টো ম্ বা ৰ্ৰ সৈতে হোৱা
যুক্তাকৰৰ লগত মিলি থাকে, সিহঁতৰ এনে ৰূপ ।

ক্ৰীৱলিঙ্গ শব্দ—অহন্ (দিন)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথম	অহঃ	অহী, অহনী	অহানি
দ্বিতীয়া	অহঃ	অহী, অহনী	অহানি
তৃতীয়া	অহা	অহোভ্যাম্	অহোভিঃ
চতুৰ্থী	অহে	অহোভ্যাম্	অহোভ্যঃ
পঞ্চমী	অহঃ	অহোভ্যাম্	অহোভ্যঃ
ষষ্ঠী	অহঃ	অহোঃ	অহাম্
সপ্তমী	অহি, অহনি	অহোঃ	অহঃশু
সংক্ষেপ	অহঃ		

পুংলিঙ্গ হন্-ভাগান্ত শব্দ—বৃহন্ (ইন্দ্র)

প্ৰথম	বৃহত্	বৃহণো	বৃহণঃ
দ্বিতীয়া	বৃহণম্	বৃহণো	বৃহন্তঃ
তৃতীয়া	বৃহত্	বৃহভ্যাম্	বৃহভিঃ
চতুৰ্থী	ব ব্ৰহ্মে	বৃহভ্যাম্	বৃহভ্যঃ
পঞ্চমী	বৃহন্তঃ	বৃহভ্যাম্	বৃহভ্যঃ
ষষ্ঠী	বৃহন্তঃ	বৃহন্তোঃ	বৃহন্তাম্
সপ্তমী	বৃহন্তি, বৃহণি	বৃহন্তোঃ	বৃহন্তু
সংক্ষেপ	ব ব্ৰহ্ম		

সঙ্কেত :—ন্ ‘ঘ’বে সৈতে যুক্ত হলে গঙ্ক নহয় ।

ক্রদ্ধাহন্—(ক্রদ্ধাহত্যাকাৰী), ক্রগহন্ (ক্রগহত্যাকাৰী) আদিবো
এইদৰে ৰূপ হয় ।

পুংলিঙ্গ শব্দ—পথিন্ (বাট)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্রথমা	পস্থাঃ	পস্থানো	পস্থানঃ
দ্বিতীয়া	পস্থানম্	পস্থানো	পথঃ
তৃতীয়া	পথা	পথিভ্যাম্	পথিভিঃ
চতুর্থী	পথে	পথিভ্যাম্	পথিভাঃ
পঞ্চমী	পথঃ	পথিভ্যাম্	পথিভ্যঃ
ষষ্ঠী	পথঃ	পথোঃ	পথাম্
সপ্তমী	পথি	পথোঃ	পথিবু
সম্বোধ	পস্থাঃ		

প্রয়োগ :—

নিজেই নিজৰ শব্দ—আত্মা এৰ আত্মনঃ শব্দঃ ।

ডেকা ছুজনে কি কৈছিল ?—যুৱানো কিম্ অৱদতান্ ?

চিকাৰীয়ে কুকুটোৰে সৈতে বনলৈ গৈছে—ব্যাধঃ শুনা সহ বনঃ
যাতি ।

ইন্দ্রৰ পুত্র জয়ন্তুই স্তম্ভিছিল—মৰোনঃ সৃষ্টঃ জয়ন্তোঃপুচ্চঃ ।

গৰম কালত দিনবোৰ দীঘল হয়—গ্রীষ্মে অহানি দীর্ঘানি
ভৱন্তি ।

অজুশীলন

১। সংস্কৃতত অজুবাদ কৰা :—

মাহুহ জন্মৰ দ্বাৰা ডাঙৰ নহয় ; কৰ্মৰ দ্বাৰা হয়। কুকুৰটোক এডোখৰ মঙহ দিয়া। তোমাৰ পথ মঙ্গলময় হওক। যুবকৰ মন সদায় প্ৰফুল্ল। এইটো ছাগলী নহয়, কুকুৰ।

The soul does not perish. Phthisis is a terrible disease. Pleasure lies in works. Indra killed Vritra. I do not get peace (শৰ্ম্ণ). He filled up (পূৰ্ণ) the mouth of the dog with arrows.

২। তলত দিয়া পদবোৰেৰে বাক্য ৰচনা কৰা :—

স্নেহানি, অহং, স্বানো, পথিষ্ণু।

৩। তলত দিয়া বাক্যবোৰ শুদ্ধ কৰি লিখা :—

অনেন পথেন চৌৰঃ ধাৱতি। সদা কৰ্মং কুরু। অশ্মিন্ জন্মে মম শৰ্মং ন ভৱিষ্যতি। চৰ্মেণ নিৰ্মিতঃ। শুগৱানং জনং নৰাঃ প্ৰণমন্তি।

ক্লীবলিঙ্গ ইন্-ভাগান্ত শব্দ—ভাৱিন্ (হবলগীয়া)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথম	ভাৱি	ভাৱিনী	ভাৱীনি
দ্বিতীয়	ভাৱি	ভাৱিনী	ভাৱীনি
সম্বোধ	ভাৱিন্		

বাকী বিভক্তিত পুংলিঙ্গ ধিনি শব্দৰ দৰে ৰূপ হয়। ইন্-ভাগান্ত ক্লীবলিঙ্গ শব্দৰ এই ৰূপ।

স্ত্ৰীলিঙ্গ পুংকাৰান্ত শব্দ—অপ্ (পানী)

(অপ্ শব্দ সদায় বহুবচনত ব্যৱহাৰ হয়)

প্ৰথম	আপঃ
দ্বিতীয়	অপঃ
তৃতীয়	অস্তিঃ

চতুর্থী	অস্ত্য:
পঞ্চমী	অস্ত্য:
ষষ্ঠী	অপাম্
সপ্তমী	অপ্‌সু
সম্বো	আপ:

স্ত্রীলিঙ্গ ভ্‌কাবাস্ত শব্দ—ককুভ্‌ (দিশ)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্রথম	ককুপ্‌ (ব্‌)	ককুভৌ	ককুভ:
দ্বিতীয়া	ককুভম্‌	ককুভৌ	ককুভ:
তৃতীয়া	ককুভা	ককুব্‌ভ্যাম্‌	ককুব্‌ভি:
চতুর্থী	ককুভে	ককুব্‌ভ্যাম্‌	ককুব্‌ভ্য:
পঞ্চমী	ককুভ:	ককুব্‌ভ্যাম্‌	ককুব্‌ভ্য:
ষষ্ঠী	ককুভ:	ককুভো:	ককুভাম্‌
সপ্তমী	ককুভি	ককুভো:	ককুপ্‌সু
সম্বো	ককুপ্‌ (ব্‌)		

স্ত্রীলিঙ্গ অনুষ্টুভ্‌ (এবিধ ছন্দৰ নাম), ত্রিষ্টুভ্‌ (এবিধ ছন্দৰ নাম)
আদিৰো এনে ৰূপ ।

স্ত্রীলিঙ্গ ব্‌কাবাস্ত শব্দ—গিৰ্‌ (কথা)

প্রথম	গী:	গিৰৌ	গিব:
দ্বিতীয়া	গিবম্‌	গিৰৌ	গিব:
তৃতীয়া	গিবা	গীৰ্ভ্যাম্‌	গীভি:

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
চতুর্থী	গিবে	গীর্ভ্যাম্	গীর্ভ্যঃ
পঞ্চমী	গিবঃ	গীর্ভ্যাম্	গীর্ভ্যঃ
ষষ্ঠী	গিবঃ	গিবোঃ	গিবাম্
সপ্তমী	গিবি	গিবোঃ	গীষু
সম্বোধ	গীঃ		

সংক্ষেপতঃ—‘গিব্’ অব ‘ব্’ অব পাচত অববর্ণ নাথাকিলে ইকার দীর্ঘ হয়।

ত্রীলিঙ্গ পূর্ (নগৰ), ধূর্ (ভাৰ) শব্দবো এই ঋপ। কেৱল ইযাত য’ত য’ত ইকাৰ দীৰ্ঘ হয় তাত সেই সেই ঠাইত উকাৰ দীৰ্ঘ হয়।

ত্রীলিঙ্গ ঝ্কাবান্ত শব্দ—দিব্ (স্বৰ্গ)

প্রথম	দ্বোঃ	দিবো	দিবঃ
দ্বিতীয়	দিবন্, ত্বাম্	দিবো	দিবঃ
তৃতীয়	দিবা	দ্ব্যভ্যাম্	দ্ব্যভিঃ
চতুর্থী	দিবে	দ্ব্যভ্যাম্	দ্ব্যভ্যঃ
পঞ্চমী	দিবঃ	দ্ব্যভ্যাম্	দ্ব্যভ্যঃ
ষষ্ঠী	দিবঃ	দিবোঃ	দিবাম্
সপ্তমী	দিবি	দিবোঃ	দ্ব্যষু
সম্বোধ	দ্বোঃ		

ঝ্কাবান্ত আন শব্দ তিনিও লিঙ্গতে পাবলৈ নাই।

পুংলিঙ্গ ষ্কাবান্ত শব্দ—দ্বিষ্ (শত্রু)

প্রথম	দ্বিট্ (ড্)	দ্বিষো	দ্বিষঃ
দ্বিতীয়	দ্বিষন্	দ্বিষো	দ্বিষঃ

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
তৃতীয়া	দ্বিষা	দ্বিড্‌ভ্যাম্	দ্বিড্‌ভিঃ
	দ্বিষে	দ্বিড্‌ভ্যাম্	দ্বিড্‌ভ্যঃ
	দ্বিষঃ	দ্বিড্‌ভ্যাম্	দ্বিড্‌ভ্যঃ
	দ্বিষঃ	দ্বিষোঃ	দ্বিষাম্
সপ্তমী	দ্বিষি	দ্বিষোঃ	দ্বিট্‌শ্চ (দ্বিট্‌শ্চ)
সমো	দ্বিট্‌ (ড্)		

পুংলিঙ্গ দ্বিষিষ্ (শত্রু), স্ত্রীলিঙ্গ দ্বিষিষ্ (খণ্ড), দ্বিষিষ্ (কাস্ত),
তুষ্ (তুষা) আদিৰ এনেকুৱা ৰূপ ।

প্ৰয়োগ :—

অহা জন্মতো মই তোমাৰ বন্ধু হম—ভাৰিনি জন্মনি অপি অহং
তৰ সখা ভৱিষ্যামি ।

পথিকে পানী খাইছে—অপঃ পিৱতি পথিকঃ ।

পিতাকৰ বোজা পুতেকে বৈছে—পিতৃ ধুং পুত্ৰো ৰহতি ।

স্বৰ্গত বিৰাজে ইন্দ্র—দিৱি বিৰাজতে দেৱবাট্ ।

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা :—

পানীয়ে পৃথিৱী প্লাৱিত কৰিছে (প্লাৱয়ন্তি) । তোমাৰ কথাৰ দ্বাবাই মই
তুষ্ট হৈছোঁ । পুৰ্ণিমাৰ জ্ঞানৰ কাস্তি চোৱা । শত্ৰু নিধন কৰা । ত্ৰিষ্টত এটা
ছন্দৰ নাম ।

The directions are clear. There is sweetness in your speech.
Narada ascended (আ + ক্ৰহ) heaven. He loves even his enemy.
Water is the abode of Narayana.

পুংলিঙ্গ শব্দ—গৰীয়স্ (বেছি ডাঙৰ)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্রথম	গৰীয়ান্	গৰীয়াংসৌ	গৰীয়াংসঃ
দ্বিতীয়া	গৰীয়াংসম্	গৰীয়াংসৌ	গৰীয়সঃ
তৃতীয়া	গৰীয়সা	গৰীয়োভ্যাম্	গৰীয়োভিঃ
চতুর্থী	গৰীয়সে	গৰীয়োভ্যাম্	গৰীয়োভ্যঃ
পঞ্চমী	গৰীয়সঃ	গৰীয়োভ্যাম্	গৰীয়োভ্যঃ
ষষ্ঠী	গৰীয়সঃ	গৰীয়সৌঃ	গৰীয়সাম্
সপ্তমী	গৰীয়সি	গৰীয়সৌঃ	গৰীয়ঃসু
সম্বোধ	গৰীয়ন		

শ্রেয়স্ (বেছি মৰমৰ), শ্ৰেয়স্ (বেছি ভাল), জ্যায়স্ (বেছি ডাঙৰ),
কনীয়স্ (বেছি সৰু), যৱীয়স্ (বেছি সৰু) ইত্যাদি ঙ্গস্ প্রত্যয়ান্ত পুংলিঙ্গ
শব্দৰ এনে ৰূপ ; স্ত্রীলিঙ্গত ঙ্গস্ প্রত্যয়ান্ত শব্দ ঙ্গকাৰান্ত হয় ।

পুংলিঙ্গ শব্দ—বিদ্বস্ (শিক্ষিত)

	বিদ্বান্	বিদ্বাংসৌ	বিদ্বাংসঃ
প্রথম	বিদ্বান্	বিদ্বাংসৌ	বিদ্বাংসঃ
দ্বিতীয়া	বিদ্বাংসম্	বিদ্বাংসৌ	বিদ্বষঃ
তৃতীয়া	বিদ্বা	বিদ্বন্ত্যাম্	বিদ্বন্তিঃ
চতুর্থী	বিদ্বষে	বিদ্বন্ত্যাম্	বিদ্বন্ত্যঃ
পঞ্চমী	বিদ্বষঃ	বিদ্বন্ত্যাম্	বিদ্বন্ত্যঃ
ষষ্ঠী	বিদ্বষঃ	বিদ্বষৌঃ	বিদ্বষাম্
সপ্তমী	বিদ্বষি	বিদ্বষৌঃ	বিদ্বৎসু
সম্বোধ	বিদ্বন		

পুংলিঙ্গ শব্দ—পুংস্ (পুরুষ, মতা)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্রথমা	পুমান্	পুমাংসৌ	পুমাংসঃ
দ্বিতীয়া	পুমাংসম্	পুমাংসৌ	পুংসঃ
তৃতীয়া	পুংসা	পুংভ্যাম্, পুস্ত্যাম্	পুংভিঃ, পুস্তিঃ
চতুর্থী	পুংসে	পুংভ্যাম্, পুস্ত্যাম্	পুংভ্যঃ, পুস্ত্যঃ
পঞ্চমী	পুংসঃ	পুংভ্যাম্, পুস্ত্যাম্	পুংভ্যঃ, পুস্ত্যঃ
ষষ্ঠী	পুংসঃ	পুংসৌঃ	পুংসাম্
সপ্তমী	পুংসি	পুংসৌঃ	পুংস্ব
সম্বোধ	পুমন্		

দ্রৌলিঙ্গ শব্দ—আশিস্ (আশীর্বাদ)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্রথমা	আশীঃ	আশিষৌ	আশিষঃ
দ্বিতীয়া	আশিষম্	আশিষৌ	আশিষঃ
তৃতীয়া	আশিষা	আশীৰ্ভ্যাম্	আশীৰ্ভিঃ
চতুর্থী	আশিষে	আশীৰ্ভ্যাম্	আশীৰ্ভ্যঃ
পঞ্চমা	আশিষঃ	আশীৰ্ভ্যাম্	আশীৰ্ভ্যঃ
ষষ্ঠী	আশিষঃ	আশিষৌঃ	আশিষাম্
সপ্তমী	আশিষি	আশিষৌঃ	আশীঃষু
সম্বোধ	আশীঃ		

ক্লীবলিঙ্গ ইন্-ভাগান্ত শব্দ—হরিস্ (ঘিউ)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্রথম	হরিঃ	হরিশী	হরীংশি
দ্বিতীয়া	হরিঃ	হরিশী	হরীংশি
তৃতীয়া	হরিষা	হরিভ্যাম্	হরিভিঃ
চতুর্থী	হরিষে	হরিভ্যাম্	হরিভাঃ
পঞ্চমী	হরিষঃ	হরিভ্যাম্	হরিভ্যঃ
ষষ্ঠী	হরিষঃ	হরিষোঃ	হরিষাম্
সপ্তমী	হরিষি	হরিষোঃ	হরিষু
সম্বোধ	হরিঃ		

জ্যোতিষ্ (পোহব), সপিস্ (ঘিউ), রহিস্ (কুণ), অচ্চিস্ (কিবণ)—ইত্যাदि ইন্-ভাগান্ত ক্লীবলিঙ্গ শব্দব এনে কপ ।

ক্লীবলিঙ্গ উন্-ভাগান্ত শব্দ—ধনুস্ (ধনু)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্রথম	ধনুঃ	ধনুশী	ধনুংশি
দ্বিতীয়া	ধনুঃ	ধনুশী	ধনুংশি
তৃতীয়া	ধনুষা	ধনুভ্যাম্	ধনুভিঃ
চতুর্থী	ধনুষে	ধনুভ্যাম্	ধনুভাঃ
পঞ্চমী	ধনুষঃ	ধনুভ্যাম্	ধনুভ্যঃ
ষষ্ঠী	ধনুষঃ	ধনুষোঃ	ধনুষাম্
সপ্তমী	ধনুষি	ধনুষোঃ	ধনুষু
সম্বোধ	ধনুঃ		

আয়ুস্—আয়ু

রপ্স—দেহ

চক্ষুস—চকু

যজুস্—যজুর্বেদ

ইত্যাদি উস্-ভাগান্ত ক্রীবলিঙ্গ শব্দৰ এনে ৰূপ ।

পুংলিঙ্গ হ্কাবাস্ত শব্দ—মধুলিহ্ (মৌমাখি)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্রথমা	মধুলিট্ (ড্)	মধুলিহো	মধুলিহঃ
দ্বিতীয়া	মধুলিহম্	মধুলিহো	মধুলিহঃ
তৃতীয়া	মধুলিহা	মধুলিড্ভ্যাম্	মধুলিড্ভিঃ
চতুর্থী	মধুলিহে	মধুলিড্ভ্যাম্	মধুলিড্ভ্যঃ
পঞ্চমী	মধুলিহঃ	মধুলিড্ভ্যাম্	মধুলিড্ভ্যঃ
ষষ্ঠী	মধুলিহঃ	মধুলিহোঃ	মধুলিহাম্
সপ্তমী	মধুলিহি	মধুলিহোঃ	মধুলিট্শু
সম্বোধ	মধুলিট্ (ড্)		

অভ্রংলিহ্ (মেঘস্পর্শা), তুৰাসাহ্ (ইন্দ্র) আদি প্ৰাযবোৰ পুংলিঙ্গ ঘাৰ ক্ৰীলিঙ্গ হ্কাবাস্ত শব্দৰ এনেকুৱা ৰূপ ।

প্ৰয়োগ :—

ধনীতকৈ বিদ্বান ডাঙৰ—ধনিঃ বিদ্বান্ গবীয়ান্ ।

ঘিউৰ দ্বাৰা জুই বাঢ়ে—হৰিয়া কৃষ্ণৰয়া । বৰ্ধতে ।

মৌমাখিবিলাকে ফুলৰ মৌ পান কৰিছে—মধুলিহঃ স্তম্ভনসাং
মধু পিবন্তি ।

ইন্দ্র ব্ৰহ্মাৰ থকা ঠাইলৈ গৈছিল—তুৰাষাট্ স্বয়ম্ভুৰঃ ধাম অগচ্ছৎ ।

কৃষ্ণৰ চকু ছটা উজ্জল—কৃষ্ণশ্চ চক্ষুৰী উজ্জলে ।

অনুশীলন

১। শূত্ৰ ঠাইবোৰ পূৰণ কৰা :—

ৰাধাঃ ——— গুণং যোজয়তি । কালঃ ক্ৰীড়তি গচ্ছতি ——— ।
ঋত্বিক্ অগ্নৌ ——— নিক্ষিপতি । স মে ——— ভ্রাতা ।

২। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা :—

দেৱতাসকলে ইন্দ্রক (তুৰাসাহ্) প্ৰণাম কৰিছিল। ইন্দ্রৰ উত্থানত পাৰিজাত আছে। মোমাখিনিলাকৰ গুণ্‌গুণনিৰে (গুঞ্জনে) উত্থান মুখৰিত। হিমালয়ৰ মেঘচূৰ্ণা শৃঙ্গত থক থাকে।

Two learned men are coming here. I went home with my elder brother. He is worshipping Agni with ghee. The teacher leads us from darkness to light.

৩। অন্তৰ্দ্ধি সংশোধন কৰা :—

শব্দদি ককুভাঃ নিৰ্মলা ভৱন্তি। ভৱন্তঃ গিৰেণ তুষ্টঃ অহম্। ৱিদ্ধানস্ত
সৰ্বত্র আদবঃ ভৱতি। সূৰ্য্যাস্ত জ্যোতিৰ্ণা জগৎ ৰূপাণ্ডম্। ৰামঃ যৱীৰ্ষসঃ
ভ্রাতৃৰং পুচ্ছতি।

সৰ্বনাম শব্দ

সৰ্ব (সকলো)

পুংলিঙ্গ

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথম	সৰ্বঃ	সৰ্বে	সৰ্বে
দ্বিতীয়া	সৰ্বম্	সৰ্বে	সৰ্বান্
তৃতীয়া	সৰ্বেণ	সৰ্বাভ্যাম্	সৰ্বে
চতুৰ্থী	সৰ্বৈশ্চ	সৰ্বাভ্যাম্	সৰ্বেভ্যঃ
পঞ্চমী	সৰ্বস্মাৎ	সৰ্বাভ্যাম্	সৰ্বেভ্যঃ

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
যষ্ঠা	সৰ'ন্ত	সৰ'য়োঃ	সৰে'ষাম্ ।
সপ্তমী	সৰ'স্মিন্	সৰ'য়োঃ	সৰে'ষু

ক্লীবলিঙ্গ

প্ৰথমা	সৰ'ম্	সরে'	সৰ'ণি
দ্বিতীয়া	সৰ'ম্	সরে'	সৰ'ণি

বাকীবোৰ বিভক্তিত পুংলিঙ্গৰ দৰে ।

স্ত্ৰীলিঙ্গ

প্ৰথমা	সৰ ।	সরে'	সৰ ঃ
দ্বিতীয়া	সৰ'ম	সবে'	সৰ ঃ
তৃতীয়া	সৰ'য়া	সৰ'ভ্যাম্	সৰ'ভিঃ
চতুৰ্থী	সৰ'শ্চৈ	সৰ'ভ্যাম্	সৰ'ভাঃ
পঞ্চমী	সৰ'স্তাঃ	সৰ'ভ্যাম্	সৰ'ভাঃ
ষষ্ঠী	সৰ'স্তা	সৰ'য়োঃ	সৰ'সাম্
সপ্তমী	সৰ'স্তাম্	সৰ'য়োঃ	সৰ'স্ত

ৱিংশ (সকলো), উভ (দুজন—দ্বিবচনান্ত), উভয় (দুজন—এক আৰু
দ্বিবচনান্ত), এক (এজন), একতৰ (দুজনৰ তিনিৰত এজন)—ইত্যাদিৰ
এনে ৰূপ ।

অন্ত্ৰ (আন), অন্ত্ৰতৰ (দুটাৰ এটা), ইতৰ (আন), কতৰ (দুটাৰ
কোনটো), কতম (বহুতৰ কোনটো), একতম (বহুতৰ মাজত এটা)
ইত্যাদিবো ৰূপ সৰ' শব্দৰ দৰে ; কেবল ক্লীবলিঙ্গৰ প্ৰথমা আৰু দ্বিতীয়াৰ
একবচনত অন্ত্ৰে, অন্ত্ৰতৰে, ইতৰে, কতৰে ইত্যাদি ত্-কাৰান্ত ৰূপ হয় ।

প্ৰয়োগ :—

সকলোৱে নিজক ধুনীয়া দেখে—সৰ্বঃ কাস্তম্ আত্মানং পশ্চতি
 ছয়ো ভাই স্কুললৈ যায়—উভৌ ভাতৰৌ ৰিছালয়ং গচ্ছতঃ ।
 ছোৱালীজনীয়ে আন এটা ফল আনিলে—বালিকা অগ্ৰ
 ফলম্ আনয়ৎ ।

কিছুমান থাকিল, আনবোৰ গ'ল—একে অতিষ্ঠন, অগ্ৰে
 অগচ্ছন্ ।

টোকা :—

১। সৰ্বনাম পদবিলাক বিশেষ্য পদৰ সলনি বহাৰ উপৰিও প্ৰায়ে বিশেষণ
 হিচাবেহে ব্যৱহাৰ হয় ।

২। ৰিখ আৰু সৰ্ব 'সকলো' অৰ্থ বুজালেহে সৰ্বনাম হয় ; আন অর্থ
 (যেনে—সৰ্ব শব্দই শিৱ আৰু ৰিখ শব্দই পৃথিৱী) বুজাল সৰ্বনাম নহয় ।

৩। উভ আৰু উভয় শব্দই দুটাক বুজায় : উভ মদায় দ্বিবচনত আৰু
 উভয় একবচন আৰু বহুবচনত ব্যৱহাৰ হয় ।

অনুশীলন

সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা :—

সকলোৰে জীৱনত স্তম্ভ নহয় । সকলোৱে লোকৰ দ্বন্দ্ব বুজিব নোৱাৰে ।
 সকলো নদীৰ পানী নিমল নহয় । কথাই বৰৰ ৰূপ বিচাৰে, আন লোকে
 ইচ্ছা কৰে মিঠা বস্তু ।

All things will perish. Give me another fruit. Which of
 these books is yours? One day, a garland fell on my head.
 Both the girls are deaf. Some people say so.

পূর্ব (পূব, আগৰ)

পুংলিঙ্গ

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্রথম	পূর্বঃ	পূর্বো	পূর্বে, পূর্বাঃ
দ্বিতীয়া	পূর্বম্	পূর্বৌ	পূর্বান্
তৃতীয়া	পূর্বেণ	পূর্বাভ্যাম্	পূর্বেঃ
চতুর্থী	পূর্বস্মৈ	পূর্বাভ্যাম্	পূর্বেভ্যঃ
পঞ্চমী	পূর্বস্মাৎ (দ), পূর্বাৎ	পূর্বাভ্যাম্	পূর্বেভ্যঃ
ষষ্ঠী	পূর্বস্তু	পূর্বয়োঃ	পূর্বেষাম্
সপ্তমী	পূর্বস্মিন্	পূর্বয়োঃ	পূর্বেষু

স্ত্রীলিঙ্গ আৰু ক্লীবলিঙ্গত অনিৰূপ সৰ্ব শব্দৰ দৰে ৰূপ হয়।

উত্তৰ, দক্ষিণ, পূব, পশ্চিম—এই কেইটা সৰ্বনামৰ ৰূপ পূর্ব শব্দৰ দৰে।

পূর্ব, উত্তৰ, দক্ষিণ—এই তিনিটা দিকবাচক শব্দ সৰ্বনাম : দিক্
বুজোৱাৰ উপৰিও ঠাই আৰু সময়ো বুজায়।

নিজ, আপোন—এনে অৰ্থত পূর্ব শব্দ সৰ্বনাম ; ধন বা জ্ঞাতি বুজালে নহয়।

পশ্চিম শব্দ সৰ্বনাম নহয়।

যদ (যি)

পুংলিঙ্গ

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্রথম	যঃ	যৌ	যে
দ্বিতীয়া	যম্	যৌ	যান্

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
তৃতীয়া	যেন	যাভ্যাম্	যৈঃ
চতুর্থী	যস্মৈ	যাভ্যাম্	যেভ্যঃ
পঞ্চমী	যস্মাৎ	যাভ্যাম্	যেভ্যঃ
ষষ্ঠী	যস্তা	যয়োঃ	যেষাম্
সপ্তমী	যস্মিন্	যয়োঃ	যেষু

ক্লীবলিঙ্গ

প্রথম	যৎ	যে	যানি
দ্বিতীয়া	যৎ	যে	যানি

যাকী বিভক্তিত পুংলিঙ্গব ১.২

স্ত্রীলিঙ্গ

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্রথম	যা	যে	যাঃ
দ্বিতীয়া	যাম্	যে	যাঃ
তৃতীয়া	যয়া	যাভ্যাম্	যাভিঃ
চতুর্থী	যস্মৈ	যাভ্যাম্	যাভ্যঃ
পঞ্চমী	যস্তাঃ	যাভ্যাম্	যাভ্যঃ
ষষ্ঠী	যস্তাঃ	যয়োঃ	যাসাম্
সপ্তমী	যস্তাম্	যয়োঃ	যাসু

সংক্ষেপতঃ—যদ্ অৰ ঠাইত য্ থাকে আৰু এই ‘য্’ৰ অৱিকল ‘সৰ্’ শব্দৰ দৰে ৰূপ হয় ; কেৱল ক্লীবলিঙ্গৰ ১মা আৰু ২য়াৰ একবচনত যৎ হয়।

অদস্—(সৌ)

পুংলিঙ্গ

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্রথম	অসৌ	অম্	অমী
দ্বিতীয়া	অমুম্	অমু	অমুন্
তৃতীয়া	অমুনা	অমূভ্যাম্	অমীভিঃ
চতুর্থী	অমুশ্চৈ	অমূভ্যাম্	অমীভাঃ
পঞ্চমী	অমুশ্চাৎ	অমূভ্যাম্	অমীভাঃ
ষষ্ঠী	অমুশ্চা	অমুয়োঃ	অমীষাম্
সপ্তমী	অমুশ্চিন্	অমুয়োঃ	অমীষ

ক্লীবলিঙ্গ

প্রথম	অদঃ	অম্	অমুনি
দ্বিতীয়া	অদঃ	অমু	অমুনি

বাকী নিভক্তিত পুংলিঙ্গৰ দৰে ।

স্ত্রীলিঙ্গ

প্রথম	অসৌ	অম্	অমুঃ
দ্বিতীয়া	অমুম্	অমু	অমুঃ
তৃতীয়া	অমুয়া	অমূভ্যাম্	অমুভিঃ
চতুর্থী	অমুশ্চৈ	অমূভ্যাম্	অমুভাঃ
পঞ্চমী	অমুশ্চাঃ	অমূভ্যাম্	অমুভাঃ
ষষ্ঠী	অমুশ্চাঃ	অমুয়োঃ	অমূষাম্
সপ্তমী	অমুশ্চাম্	অমুয়োঃ	অমূষ

প্ৰয়োগ :—

পূৰ্বফালে সূৰ্য্য উদয় হয়—পূৰ্বস্থ্যাং দিশি সূৰ্য্য উদেতি ।

সৌজন মোৰ মৰমৰ ভাই—অসৌ মম প্ৰিয়ো ভ্ৰাতা ।

যোনে পলায় সিয়ে বাচে—যঃ পলায়তে স জীৱতি ।

সৌ বলদ ছুটা আমাৰ—অমৃ অস্মাকং বৃষভৌ ।

টোকা—এতদ্, ইদম্, অদস্ আৰু তদ্—এই সৰ্ৱনাম চাৰিটাৰ ব্যৱহাৰ সম্বন্ধে অলপ জানিবলগীয়া কথা আছে। ইদম্ শব্দই ওচৰৰ বস্তুক, এতদ শব্দই একেবাৰে ওচৰৰ বস্তুক, অদস্ শব্দই দূৰৰ বস্তুক আৰু তদ্ শব্দই চকুৰ আঁতৰত থকা বস্তুক বুজায়।

‘ইদমন্ত সন্নিৱৃষ্টং সমীপতবৰ্ণতি চৈতদে। ৰূপম্।

অদসন্ত স্ৱিপ্ৰকৃষ্টং তদিতি পৰোক্ষে ৱিজানীয়াৎ।’

অমুশীলন

১। উত্তৰস্থ্যাঃ, যতৈশ্চ, অমুখ্যাঃ, একম্বিন্, অন্ত্ৰে—এই পদবোৰ বাক্যত প্ৰয়োগ কৰা।

২। সংস্কৃতত অমুবাদ কৰা :—

যি দেশত বক্ৰা নাই, তাত শ্ৰোতাই কি কবিন ? যাৰ বুদ্ধি আছে তাৰ বল আছে। সৌ লৰা কেইজনক আম কেইটা দিয়া। সৌ লৰাজনৰ এইখন কিতাপ। এৱে সেই পুৰুষ, যাক আমি মহৎ বুলিছিলো। বতাহ দক্ষিণ ফালৰপৰা আহিছে।

The city of Alaka is in the Northern direction. You see that Devadaru tree before you (পূৰ্ৱঃ). Those fruits are mine. I saw that young man from whom you got the book. These are our own people.

৩। তলৰ বাক্যত থকা ভুলবোৰ শুধৰোৱা :—

তত্শৈ বালিকায়ৈ ফলমিদং প্ৰযচ্ছ। পশ্চিমস্থ্যাং দিশি সূৰ্য্যঃ অন্তঃ যাতি। অমুখ্যাঃ বালকানাং পুস্তকানি ন সন্তি। সৰ্ৱাঃ জনাঃ গুণৱন্তঃ পূজয়ন্তি। উত্তমৌ বালকৌ তত্র গন্তৌ।

সংখ্যাবাচক শব্দ

	পঞ্চন্—পাঁচ	ষষ্—ছয়	অষ্টন্—আঠ	কতি—কিমান
	বহুবচন	বহুবচন	বহুবচন	বহুবচন
প্রথমা	পঞ্চ	ষট্	অষ্টৌ, অষ্ট	কতি
দ্বিতীয়া	পঞ্চ	ষট্	অষ্টৌ, অষ্ট	কতি
তৃতীয়া	পঞ্চতিঃ	ষড়্‌তিঃ	অষ্টাতিঃ, অষ্টতিঃ	কতিতিঃ
চতুর্থী	পঞ্চভ্যঃ	ষড়্‌ভ্যঃ	অষ্টাভ্যঃ, অষ্টভ্যঃ	কতিভ্যঃ
পঞ্চমী	পঞ্চভ্যঃ	ষড়্‌ভ্যঃ	অষ্টাভ্যঃ, অষ্টভ্যঃ	কতিভ্যঃ
ষষ্ঠী	পঞ্চানাম্	ষষ্ঠানাম্	অষ্টানাম্	কতীনাম্
সপ্তমী	পঞ্চসু	ষট্‌সু	অষ্টাসু, অষ্টসু	কতিসু

যতি (যিমান) আৰু ততি (তিমান) শব্দৰ ৰূপ কতি শব্দৰ দৰে।

[ওপৰৰ ৰূপবোৰ তিনিও লিঙ্গতে প্ৰযোজ্য]

কিছুমান সংখ্যাবাচক শব্দ

৭—সপ্তন্	১৫—পঞ্চদশন্	২১—একস্মিংশতি
৮—অষ্টন্	১৬—ষোড়শন্	২২—দ্বাস্মিংশতি
৯—নবন্	১৭—সপ্তদশন্	২৩—ত্ৰয়স্মিংশতি
১০—দশন্	১৮—অষ্টাদশন্	২৪—চতুৰ্ম্মিংশতি
১১—একাদশন্	১৯—উনস্মিংশতি	২৫—পঞ্চস্মিংশতি
১২—দ্বাদশন্	একোনস্মিংশতি	২৬—ষড়্‌স্মিংশতি
১৩—ত্ৰয়োদশন্	নবদশন্	২৭—সপ্তস্মিংশতি
১৪—চতুৰ্দশন্	২০—দ্বিংশতি	২৮—অষ্টাস্মিংশতি

২৯—উনত্রিংশৎ	৪৮—অষ্টচত্বাবিংশৎ	৬৪—চতুঃষষ্টি
একোনত্রিংশৎ	অষ্টোচত্বাবিংশৎ	৬৫—পঞ্চষষ্টি
নব্বত্রিংশতি	৪৯—উনপঞ্চাশৎ	৬৬—ষট্‌ষষ্টি
৩০—ত্রিংশৎ	একোনপঞ্চাশৎ	৬৭—সপ্তষষ্টি
৩১—একত্রিংশৎ	নব্বচত্বাবিংশৎ	৬৮—অষ্টষষ্টি
৩২—দ্বাত্রিংশৎ	৫০—পঞ্চাশৎ	অষ্টাষষ্টি
৩৩—ত্রয়স্ত্রিংশৎ	৫১—একপঞ্চাশৎ	৬৯—উনসপ্ততি
৩৪—চতুস্ত্রিংশৎ	৫২—দ্বিপঞ্চাশৎ	একোনসপ্ততি
৩৫—পঞ্চত্রিংশৎ	দ্বাপঞ্চাশৎ	নব্বষষ্টি
৩৬—ষট্‌ত্রিংশৎ	৫৩—ত্রিপঞ্চাশৎ	৭০—সপতি
৩৭—সপ্তত্রিংশৎ	ত্রয়ঃপঞ্চাশৎ	৭১—একসপ্ততি
৩৮—অষ্টাত্রিংশৎ	৫৪—চতুঃপঞ্চাশৎ	৭২—দ্বিসপ্ততি
৩৯—উনচত্বাবিংশৎ	৫৫—পঞ্চপঞ্চাশৎ	দ্বাসপ্ততি
একোনচত্বাবিংশৎ	৫৬—ষট্‌পঞ্চাশৎ	৭৩—ত্রিসপ্ততি
নব্বত্রিংশৎ	৫৭—সপ্তপঞ্চাশৎ	ত্রয়ঃসপ্ততি
৪০—চত্বাবিংশৎ	৫৮—অষ্টপঞ্চাশৎ	৭৪—চতুঃসপ্ততি
৪১—একচত্বাবিংশৎ	অষ্টোপঞ্চাশৎ	৭৫—পঞ্চসপ্ততি
৪২—দ্বিচত্বাবিংশৎ	৫৯—উনসষ্টি	৭৬—ষট্‌সপ্ততি
দ্বাচত্বাবিংশৎ	একোনসষ্টি	৭৭—সপ্তসপ্ততি
৪৩—ত্রিচত্বাবিংশৎ	নব্বপঞ্চাশৎ	৭৮—অষ্টসপ্ততি
ত্রয়শ্চত্বাবিংশৎ	৬০—ষষ্টি	অষ্টাসপ্ততি
৪৪—চতুঃচত্বাবিংশৎ	৬১—একষষ্টি	৭৯—উনানীতি
৪৫—পঞ্চচত্বাবিংশৎ	৬২—দ্বিষষ্টি	একোনানীতি
৪৬—ষট্‌চত্বাবিংশৎ	দ্বাষষ্টি	নব্বসপ্ততি
৪৭—সপ্তচত্বাবিংশৎ	৬৩—ত্রিষষ্টি, ত্রয়ঃষষ্টি	৮০—অনীতি

৮১—একশীতি	৯০—নব্বতি	৯৮—অষ্টনব্বতি
৮২—দ্বাশীতি	৯১—একনব্বতি	অষ্টানব্বতি
৮৩—ত্ৰাশীতি	৯২—দ্বিনব্বতি	৯৯—উনশত, একোনশত
৮৪—চতুৰ্শীতি	দ্বানব্বতি	নব্বনব্বতি
৮৫—পঞ্চাশীতি	৯৩—ত্ৰিনব্বতি	১০০—শত
৮৬—ষডশীতি	ত্ৰাষোনব্বতি	১০১—একাধিকশত
৮৭—সপ্তাশীতি	৯৪—চতুগব্বতি	১১০—দশাধিকশত
৮৮—অষ্টাশীতি	৯৫—পঞ্চনব্বতি	২০০—দ্বিশত
৮৯—উননব্বতি	৯৬—ষট্ঠনব্বতি	৩০০—ত্ৰিশত
একোননব্বতি, নব্বাশীতি	৯৭—সপ্তনব্বতি	১০০০—সহস্র

সংখ্যাবাচক শব্দবিলাকৰ কিছুমান ন্-কাৰাস্থ, কিছুমান ই-কাৰাস্থ, কিছুমান ত্-কাৰাস্থ আৰু কিছুমান অ-কাৰাস্থ। ন্-কাৰাস্থবোৰৰ ৰূপ হয় পঞ্চন্ শব্দৰ দৰে, ই-কাৰাস্থবোৰৰ ৰূপ হয় ত্ৰীলিঙ্গ মতি শব্দৰ দৰে; ত্-কাৰাস্থবোৰৰ ৰূপ হয় যোষিৎ শব্দৰ দৰে, আৰু অ-কাৰাস্থবোৰৰ ৰূপ হয় ক্ৰীবলিঙ্গ ফল শব্দৰ দৰে।

প্ৰয়োগ :—

তিনিজন ব্ৰাহ্মণক দক্ষিণা দিয়া—ত্ৰিভ্যঃ ব্ৰাহ্মণেভ্যঃ দক্ষিণাং
প্ৰযচ্ছ।

দহো দিশে তেওঁৰ খ্যাতি বিয়পিছিল—দশসু দিগ্ধু তস্য যশঃ
ব্যাপ্নোৎ।

এই স্কুলত আশীজন ছাত্ৰ পঢ়ে—অশ্বিন্ বিত্থালে অশীতিঃ
ছাত্ৰাঃ পঠন্তি।

এশ বছৰ জীয়াই থাকিব পাৰো যেন—জীবেয়ঃ শব্দঃ শতম্।

পাঁচোডাল গছৰপৰা ফল আনিছিল—পঞ্চভ্যঃ অপি বৃক্ষেভ্যঃ .
ফলানি আনয়ৎ।

টোকা :—১। ‘পঞ্চন্’অৰ পৰা ‘অষ্টাদশন্’অলৈকে সংখ্যাবাচক শব্দবোৰৰ
ৰূপ তিনিও লিঙ্গত একে।

২। ‘উনবিংশতি’ৰপৰা ‘নব্বনব্বতি’লৈকে আটাইবোৰ সংখ্যাবাচক শব্দ
স্ত্রীলিঙ্গ। শত, সহস্ৰ আদি অকাৰান্ত সংখ্যাবাচক শব্দবোৰ ক্লীৰলিঙ্গ।

৩। উনবিংশতিৰপৰা সংখ্যাবাচক শব্দবোৰ বহুবচনান্ত বিশেষ্যৰ বিশেষণ
হৈও একবচনত ব্যৱহাৰ হয়; আৰু বিশেষ্যৰ যি লিঙ্গটো নাথাকক ইহঁতৰ নিজৰ
লিঙ্গৰ পৰিবৰ্ত্তন নহয়।

৪। উনবিংশতিৰপৰা সংখ্যাবাচক শব্দবোৰ বিশেষ্য হিচাবেও ব্যৱহাৰ
হয়; যেনে—ফলানাং শতম্, ছাত্ৰাণাং বিংশতিঃ।

৫। আবৃত্তি, অৰ্থাৎ গুণ হোৱা বুজালে উনবিংশতি আদি সংখ্যাবাচক
শব্দবোৰ দ্বিবচন বা বহুবচনতো ব্যৱহাৰ হয়; যেনে—দ্বৈ শতে, তিস্ৰঃ ত্ৰিংশতয়ঃ।

অমুগীলন

১। সংস্কৃতত অমুবাদ কৰা :—

বাৰ মাহে এবছৰ হয়। বেদ চাৰিখন। এই চৌধ্যটা বিত্তা। বছৰত ছটা
ঋতু। সভাত দুহেজাৰ মানুহ আছিল। চাৰি গৰাকী বিদ্বানী তিৰোতাৰ নাম
কোৱা। এজন শিক্ষকে দুকুৰি ছাত্ৰ পঢ়ায় (অধ্যাপয়তি)। পাণ্ডৱসকল পাঁচ
ভাই। দ্ব্যুতৰাষ্ট্ৰৰ এশ পুত্ৰক আছিল। তোমাক দহ দিনৰ বেতন (ভূতি)
দিম। কুলপতিয়ে দহ হেজাৰ মুনিক পঢ়ায় (অধ্যাপয়তি)।

I bow down to the twelve Adityas. There are seven colour
in the rainbow (ইন্দ্ৰধনুঃ). Ram lived in the forest for fourteen
years. He has two thousand rupees. She lived for one
hundred years.

পূৰ্ণবাচক শব্দ

পূৰ্ণবাচক শব্দবিলাক বিশেষণ দ্বিচাবে ব্যৱহাৰ হয়; আৰু বিশেষ্যৰ লিঙ্গ, বচন আৰু বিভক্তি অনুসৰি তাৰো লিঙ্গ, বচন আৰু বিভক্তি হয়।

কেইটামান পূৰ্ণবাচক শব্দৰ প্ৰথমাৰ একবচনৰ ৰূপ :—

	পুংলিঙ্গ	স্ত্ৰীলিঙ্গ	ক্লীবলিঙ্গ
এক	প্ৰথমঃ	প্ৰথমা	প্ৰথমম্
দ্বি	দ্বিতীয়ঃ	দ্বিতীয়া	দ্বিতীয়ম্
ত্ৰি	তৃতীয়ঃ	তৃতীয়া	তৃতীয়ম্
চতুৰ্	চতুৰ্থঃ	চতুৰ্থী	চতুৰ্থম্
পঞ্চন্	পঞ্চমঃ	পঞ্চমী	পঞ্চমম্
ষষ্	ষষ্ঠঃ	ষষ্ঠী	ষষ্ঠম্
সপ্তন্	সপ্তমঃ	সপ্তমী	সপ্তমম্
অষ্টন্	অষ্টমঃ	অষ্টমী	অষ্টমম্
নবন্	নবমঃ	নবমী	নবমম্
দশন্	দশমঃ	দশমী	দশমম্
বিংশতি	বিংশঃ	বিংশী	বিংশম্
	বিংশতিতমঃ	বিংশতিতমী	বিংশতিতমম্
শত	শততমঃ	শততমী	শততমম্

প্ৰয়োগ :—

বাজেন্দ্ৰ শ্ৰেণীত প্ৰথম—বাজেন্দ্ৰঃ শ্ৰেণ্যাং প্ৰথমঃ।

সীতা মোৰ পঞ্চম কন্যা—সীতা মে পঞ্চমী কন্যা।

দেৱকীৰ অষ্টম সন্তান কৃষ্ণ—দেৱক্যাঃ অষ্টমঃ সন্তানঃ কৃষ্ণঃ।

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা :—

সপ্তম দিনত বিয়াৰ লগ্ন আছে। একাদশী তিথিত উপবাস কৰিব লাগে।
কৃষ্ণ শ্ৰেণীত দ্বিতীয়। মাঘ মাহৰ বাইছ তাৰিখে সৰস্বতী পূজা হব। তাজমহল
সপ্তম আশ্চৰ্য্য।

This is the twentieth century. She was her father's third daughter. I got this pen from the first boy. He obtained the fifth place in the class. I had been to the centenary festival of the school.

২। অন্তৰ্দ্ধি সংশোধন কৰা :—

পঞ্চানি পুষ্পানি আনয়। শতানি বৰ্ধানি জীৰ। চত্বারঃ মহিলাঃ তত্র
আসন্। ইয়ং মম তিস্রঃ কন্তা। দশেষু দিক্শু দূতঃ অগচ্ছন্।

তিউন্তু প্রকৰণ

আদিপলীয়া প্রাতুৰূপ

চি (সংগ্রহ কৰা)—উভয়পদী

[পৰস্মৈপদত চি-ধাতুৰ ঞ্চ (শ্চ) ধাতুৰ দৰে রূপ হয়]

আত্মনেপদ

লট্—প্রথম পুরুষ—চিন্মতে, চিন্মতে, চিন্মতে ; মধ্যম পুরুষ—
চিন্মষে, চিন্মথে, চিন্মধে ; উত্তম পুরুষ—চিন্ম, চিন্মহে
(চিন্মহে), চিন্মমহে (চিন্মহে)।

লোট্—চিন্মতাম্, চিন্মতাম্, চিন্মতাম্ ; চিন্মষ, চিন্মথাম্, চিন্মধম্ ;
চিন্মৈ, চিন্মরম্, চিন্মরম্।

লঙ্—অচিন্ত, অচিন্তাতাম্, অচিন্তত ; অচিন্তথাঃ, অচিন্তাথাম্,
অচিন্তধ্বম্ ; অচিন্, অচিন্তবহি (অচিন্তহি), অচিন্তমহি
(অচিন্তহি) ।

রিধিলিঙ্—চিন্তীত, চিন্তীয়াতাম্, চিন্তীবন্ ; চিন্তীথাঃ, চিন্তীয়াথাম্,
চিন্তীধ্বম্ ; চিন্তীয়, চিন্তীরহি, চিন্তীমহি ।

লু—(গা ধোৱা, চেপি বস উলিওৱা), লু—(বহলাই দিয়া)—এই
দুয়োটা ধাতুৰ চি ধাতুৰ দৰে উভয় পদত ৰূপ হয় ।

হি—(পঠোৱা) পৰস্মৈপদী—হিনোতি, হিনুতঃ, হিন্বন্তি ; এইদৰে
ৰূপ হয় ।

টোকা :—(১) লট্ আদি চাৰি বিভক্তিত স্বাদিগণীয় ধাতুৰ পাচত লু
আগম হয় । (২) তি, সি, মি, তু, আনি, আৱ, আম, ঐ, আৱহৈ, আমহৈ,
দ, স্, অম্—এই বিভক্তি কেইটাৰ আগত থকা লু ৰ ঠাইত নো হয় ।

তনাদিগণীয়া ধাতুৰূপ

তন্ (বিস্তাৰ কৰা)—উভয়পদী

পৰস্মৈপদ

	প্ৰথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	তনোতি	তনোষি	তনোমি
দ্বিবচন	তনুতঃ	তনুথঃ	তনুবঃ, তন্বঃ
বহুবচন	তন্বন্তি	তনুথ	তনুমঃ, তন্বঃ

লোট্—তনোতু, তনুতাম্, তন্বন্ত ; তনু, তনুতম, তনুত ; তনবানি,
তনবার, তনবাম ।

লঙ্—অতনোৎ, অতনুতাম্, অতন্বন্ ; অতনোঃ, অতনুতম্
অতন্বত ; অতনবম্, অতন্বর (অতন্ব), অতন্বম (অতন্ব) ।

রিধিলিঙ্—তনুয়াৎ, তনুয়াতাম্, তনুয়ুঃ ; তন্বয়াঃ, তন্বয়াতম্,
তন্বয়াত ; তন্বয়াম্, তন্বয়ার, তন্বয়াম ।

আত্মনেপদ

লট্—তনুতে, তদ্বাতে, তদ্বতে ; তন্বষে, তদ্বাথে, তন্বধে ; তদ্বে,
তন্বরহে (তদ্বহে), তন্বমহে (তদ্বমহে) ।

লোট্—তনুতাম্, তদ্বাতাম্, তদ্বতাম্ ; তন্বষ, তদ্বাথাম্, তন্বধম্ ;
তনবৈ, তনবারহৈ, তনবামহৈ ।

লঙ্—অতনুত, অতদ্বাতাম্, অতদ্বত ; অতন্বথাঃ, অতদ্বাথাম্, অতন্ব-
ধম্ ; অতদ্বি, অতন্বরহি (অতদ্বহি), অতন্বমহি (অতদ্বমহি) ।

রিধিলিঙ্—তদ্বীত, তদ্বীয়াতাম্, তদ্বীবন্ ; তদ্বীথাঃ, তদ্বীয়াথাম্,
তদ্বীধম্ ; তদ্বীয়, তদ্বীরহি, তদ্বীমহি ।

টোকা :—(১) লট্ আদি চাৰি বিভক্তিত তনাদিগণীয় ধাতুৰ পাচত উ
আগম হয় । (২) তি, সি, মি, তু, আনি, আর, আম, ঐ, আরহৈ, দৃ,
স্, অম্ পাচত থাকিলে উৰ ঠাইত ও হয় ।

কু (কৰা)—উভয়পদী

[পৰ্বশেষপদৰ ৰূপ ১ম ভাগত দেখুৱা হৈছে]

আত্মনেপদ

লট্—কুৰুতে, কুৰীতে, কুৰতে ; কুৰুষে, কুৰীথে, কুৰুষে : কুৰে,
কুৰহে, কুৰ্মহে ।

লোট্—কুৰুতাম্, কুৰীতাম্, কুৰতাম্ ; কুৰুষ, কুৰীথাম্, কুৰুষম্ ;
কবৰৈ, কবৰাবৰহৈ, কবৰামহৈ ।

লঙ্—অকুৰত, অকুৰীতাম্, অকুৰত ; অকুৰুথাং, অকুৰীথাম্,
অকুৰুষম্ ; অকুৰি, অকুৰিহি, অকুৰমহি ।

ৱিধিলিঙ্—কুৰীত, কুৰীয়াতাম্, কুৰীবন্ ; কুৰীথাং, কুৰীয়াথাম্,
কুৰীষ্মম্ ; কুৰীয়, কুৰীৱহি, কুৰীমহি ।

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা :—

তোমালোকে কিছুমান ফল গোটাই আনা। আগি দুয়ো খৰি গোটাই-
ছিলো। সিহঁতে তাত কি কৰিছিল? সুপুত্ৰই কুলৰ যশস্তা বিস্তাৰ কৰে।
কাপোৰখন বনৰ ওপৰত পাৰি দিয়া।

He has accumulated wealth. Let him do his work. Collect
flowers for me. The sun spreads his light on the earth. Send
your son to Banares.

২। অসমীয়ালৈ অনুবাদ কৰা :—

অমিত্ৰং কুৰুতে মিত্ৰম্। অয়মপি তপঃ সংচিনোতি। চতস্শু দিম্বু দূতান্
প্ৰাহিণোৎ। স তন্তু প্ৰীতিমহনোৎ। ৱদ্ কিং কৰষাণি তে। ৱিত্তা ৱিমলাং
লক্ষ্মীং ৱিতনোতি। স ভূমৌ ৱস্তং স্তুণোতি। হিমাংশোৰ্দ্ধ্ব লক্ষ্মীং তনোতি।

জ্যোতিষলীল শ্রাব্যকপ

ক্রী-ধাতু (উভয়পদী)—কিনা

পৰ্বশ্লোগদ

লট্

	প্রথম পুরুষ	মধ্যম পুরুষ	উত্তম পুরুষ
একবচন	ক্রীণাতি	ক্রীণাসি	ক্রীণামি
দ্বিবচন	ক্রীণীতঃ	ক্রীণীথঃ	ক্রীণীরঃ
বহুবচন	ক্রীণন্তি	ক্রীণীথ	ক্রীণীমঃ

লোট্

একবচন	ক্রীণাতু	ক্রীণীহি	ক্রীণানি
দ্বিবচন	ক্রীণীতাম্	ক্রীণীতম্	ক্রীণাথ
বহুবচন	ক্রীণন্তু	ক্রীণীত	ক্রীণাম

লঙ্

একবচন	অক্রীণাৎ	অক্রীণাঃ	অক্রীণাম্
দ্বিবচন	অক্রীণীতাম্	অক্রীণীতম্	অক্রীণীর
বহুবচন	অক্রীণন্	অক্রীণীত	অক্রীণীম

রিধিলিঙ্

একবচন	ক্রীণীয়াৎ	ক্রীণীয়াঃ	ক্রীণীয়াম্
দ্বিবচন	ক্রীণীয়াতাম্	ক্রীণীয়াতম্	ক্রীণীয়াথ
বহুবচন	ক্রীণীয়ঃ	ক্রীণীয়াত	ক্রীণীয়াম

আত্মনেপদ

লট্

	প্রথম পুরুষ	মধ্যম পুরুষ	উত্তম পুরুষ
একবচন	ক্ৰীণীতে	ক্ৰীণীষে	ক্ৰীণৈ
দ্বিবচন	ক্ৰীণাতে	ক্ৰীণাথে	ক্ৰীণীৰহে
বহুবচন	ক্ৰীণতে	ক্ৰীণীধ্বৈ	ক্ৰীণামহৈ

লোট্

একবচন	ক্ৰীণীতাম্	ক্ৰীণীষ	ক্ৰীণৈ
দ্বিবচন	ক্ৰীণাতাম্	ক্ৰীণাথাম্	ক্ৰীণাৰহৈ
বহুবচন	ক্ৰীণতাম্	ক্ৰীণীধ্বম্	ক্ৰীণামহৈ

লঙ্—অক্ৰীণীত, অক্ৰীণাতাম্, অক্ৰীণত; অক্ৰীণীথাঃ, অক্ৰীণাথাম্, অক্ৰীণীধ্বম্;
অক্ৰীণি, অক্ৰীণীৰহি, অক্ৰীণীমহি।

বিধিলিঙ্—ক্ৰীণীত, ক্ৰীণীয়াতাম্, ক্ৰীণীবন্; ক্ৰীণীথাঃ, ক্ৰীণীয়াথাম্, ক্ৰীণীধ্বম্;
ক্ৰীণীয়, ক্ৰীণীৰহি, ক্ৰীণীমহি।

শ্রী (তুষ্ট হোৱা), ৰূ (বাচি লোৱা)—এই দুই ধাতুৰো এই ৰূপ।

টোকাঃ—(১) লট্ আদি চাৰি বিভক্তিত ক্ৰিয়াদিগণীয় ধাতুৰ পাচত না
আগম হয়। (২) ‘অম্’অত বাহিৰে স্বৰ আদিত থকা আন বিভক্তি যোগ
হলে ‘না’ ৰ আকাৰ লোপ হয়। (৩) তি, সি, মি, তু, দ্, স্—ইয়াত
বাহিৰে আদিত ব্যঞ্জন থকা আন বিভক্তি যোগ হলে ‘না’-ৰ ঠাইত নী হয়।

লট্ আদি চাৰি বিভক্তিত জ্ঞা ধাতুৰ ঠাইত জ্ঞা হয় আৰু তাৰ
ৰূপ জানাতি, জানীতে—এইদৰে ক্ৰী-ধাতুৰ দৰে হয় ।

লট্ আদি চাৰি বিভক্তিত ক্ৰাদিগণীয় উকাৰান্ত ধাতু উকাৰান্ত
হয় ।

পূ-ধাতু (উভয়পদী)—পৰিত্ৰ কৰা

লট্—পুনাতি, পুনীতে ; পুনাসি, পুনীষে ; পুনামি, পুনে ইত্যাদি ।

ঐহ-ধাতু (উভয়পদী)—লোৱা

[পৰষ্মৈপদৰ ৰূপ প্ৰথম ভাগত দিয়া হৈছে]

আত্মনেপদ

লট্—গহ্নীতে, গহ্নাতে, গহ্নতে ; গহ্নীষে, গহ্নাথে, গহ্নীক্ষে ; গহ্নে.
গহ্নীৰহে, গহ্নীমহে ।

লোট্—গহ্নীতাম্, গহ্নাতাম্, গহ্নতাম্ ; গহ্নীষ, গহ্নাথাম্,
গহ্নীক্ষম্ ; গহ্নে, গহ্নাৰহে, গহ্নামহে ।

লঙ্—অগহ্নীত, অগহ্নাতাম্, অগহ্নত ; অগহ্নীথাঃ, অগহ্নাথাম্,
অগহ্নীক্ষম্ ; অগহ্নি, অগহ্নীৰহি, অগহ্নীমহি ।

ৱিধিলিঙ্—গহ্নীত, গহ্নীয়াতাম্, গহ্নীৰন্ ; গহ্নীথাঃ, গহ্নীয়াথাম্,
গহ্নীক্ষম্ ; গহ্নীয়, গহ্নীৰহি, গহ্নীমহি ।

বক্—(বন্ধা), মম্ভ্ (মম্বন কৰা), ঐম্ভ্ (গঁথা) ধাতু লট্ আদি চাৰি
বিভক্তিত ক্ৰমে বধ্ মধ্ ঐম্ভ্ হয় ; যেনে, বধ্নাতি, মধ্নাতি, ঐম্ভ্নাতি ।

লোট্-ছি—বধান, মথান. ঐথান ।

কথাদিগণীয় ধাতুরূপ

ছিদ্-ধাতু (উভয়পদী)—কটা, ছিঙা

পৰস্মৈপদ

লট্

	প্রথম পুরুষ	মধ্যম পুরুষ	উত্তম পুরুষ
একবচন	ছিনত্তি	ছিনৎসি	ছিনন্নি
দ্বিবচন	ছিন্তঃ	ছিন্তঃ	ছিন্দঃ
বহুবচন	ছিন্দন্তি	ছিন্ত	ছিন্দ্মঃ

লোট্

একবচন	ছিনন্ত	ছিন্দি	ছিনদানি
দ্বিবচন	ছিন্তাম্	ছিন্তম্	ছিনদার
বহুবচন	ছিন্দন্ত	ছিন্ত	ছিনদাম

লঙ্

একবচন	অচ্চিনৎ	অচ্চিনৎ, অচ্চিনঃ	অচ্চিনদম্
দ্বিবচন	অচ্চিন্তাম্	অচ্চিন্তম্	অচ্চিন্দ
বহুবচন	অচ্চিন্দন্	অচ্চিন্ত	অচ্চিন্দম্

রিধিলিঙ্

একবচন	ছিন্দ্যাৎ	ছিন্দ্যাঃ	ছিন্দ্যাম্
দ্বিবচন	ছিন্দ্যাতাম্	ছিন্দ্যাতম্	ছিন্দ্যার
বহুবচন	ছিন্দ্যাঃ	ছিন্দাত	ছিন্দ্যাম

আত্মনেপদ

লট্—ছিন্বে, ছিন্ভাত্বে, ছিন্ভতে ; ছিন্ৎসে, ছিন্ভাথে, ছিন্ভে ; ছিন্বে, ছিন্ভে, ছিন্ভতে ।

লোট্—ছিন্ভাম্, ছিন্ভাতাম্, ছিন্ভতাম্ ; ছিন্ভন্ত, ছিন্ভাতাম্, ছিন্ভবম্ ; ছিন্ভৈ, ছিন্ভারহৈ, ছিন্ভাগহৈ ।

লঙ্—অচ্ছিন্ত, অচ্ছিন্ভাতাম্, অচ্ছিন্ভত ; অচ্ছিন্তাঃ, অচ্ছিন্ভাতাম্, অচ্ছিন্ভবম্ ; অচ্ছিন্ভি, অচ্ছিন্ভতি, অচ্ছিন্ভম্হি ।

রিধিলিঙ্—ছিন্ভীত, ছিন্ভীযাতাম্, ছিন্ভীবন্ · ছিন্ভীথাঃ, ছিন্ভীযাতাম্, ছিন্ভীবম্ ; ছিন্ভীম, ছিন্ভীরহি, ছিন্ভীমহি ।

টোকা :—(১) লট্ আদি চারি বিভক্তিত কধাদিগণীয় ধাতুর অন্ত্য স্বরব পাচত ন্ হয় । (২) ি. সি, মি, তু, আনি, আর, আম, ঐ, আরহৈ, আমহৈ, দ্, স, অম্—এই বিভক্তি .কইটা পাচত থাকিলে ন্ অব্যয়ীকৃত হয় ।

ভিদ্ (ভঙা), **কধ্** (বাধা দিয়া, বন্ধ করা)—এই দুই উভয়পদী ধাতুৰো এইদৰে কপ হয় ।

কধ্—লট্—কণকি, কন্ধঃ, কন্ধন্তি

ভিদ্—লট্—ভিনক্তি, ভিস্তঃ, ভিন্ভন্তি

ভুজ্-ধাতু (পৰশ্বেপদী)—পালন করা

লট্ প্রথম পুরুষ—ভুনক্তি, ভুঙ্ক্তঃ, ভুঞ্জন্তি

লোট্ " —ভুনক্তু, ভুঙ্ক্তাম্, ভুঞ্জন্ত

লঙ্ " —অভুনক্, অভুঙ্ক্তাম্, অভুঞ্জন্ ইত্যাদি ।

যুজ্-ধাতু (যোগ করা)—উভয়পদী । ইয়াৰ পৰশ্বেপদত **ভুজ্** (পালন করা) ধাতুৰ দৰে কপ হয় আৰু আত্মনেপদত **ভুজ্** (খোৱা) ধাতুৰ দৰে কপ হয় ।

অমুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা :—

বামে বজ্জাৰত মাছ কিনিছে। গুৱালে গাখীৰ মথিছিল। তেওঁ কুঠাৰেৰে
ছ কাটিছিল। এই গাইজনী বান্ধি থোৱা। আপোনাৰ চৰণৰ ধলিয়ে এই
টো পৱিত্ৰ কৰিলে। সৈন্ত সকল, যোৱা, নগৰ অৱবোধ কৰা।

King Vikramaditya protected the earth for a long time
চিৰম্.) The lion tears asunder. (ভিদ্) the temple (কুন্ড) of
an elephant. The girls were weaving (ব্ৰহ্ম) garlands with
flowers. Sorrow broke his heart. Let the name of Hari purify
the sinner.

২। অসমীয়া বা উৎকীৰ্ত্ত অনুবাদ কৰা :—

আপংসু মিত্ৰং জ্ঞানীনাং। ক্ৰীণন্তি অ প্ৰাণনুলৈৰ্যগাংসি। ক্ৰীণাতি যঃ
সুচৰিতৈঃ পিতৰং স পুত্ৰঃ। আত্মানং পূৰ্ণাগতে। অতিলসিতং ৰবং ৰূণীদ।
অকণং যৱনঃ সাক্ততম্। নৈনং ছিন্ধন্তি শস্মাণি। তৰতন্তুস্ত ৰাজ্যং
হাসমিৰাভুনক্। অতিশীতলমপি অস্ত্ৰঃ কিং ন তিৰ্ণাতি বৃহতঃ। তৃকাং ছিকি।
সৈন্তাঃ নগৰম্ অৱকক্ন্তি। আপঃ পুনস্ত পৃথিৱীম্।

৩। শুদ্ধ কৰা :—

গোপালঃ কুঠাৰেণ ৰূক্ষং ছেত্তি। ৰাজা মচীং ভুঞ্জতি। তে তত্র কিম্
অকুৰন্ত ? গুহীতি ইমাঃ শতং মুদ্ৰাঃ। অসৌ ৰূপণঃ বহু ধনং সঞ্চগতি। ইমৌ
বালকৌ সদা কৰ্ম কৰোতঃ।

অদাদিগণীনা প্রাত্মরূপ

অদ-ধাতু (পরস্মৈপদী)—খোরা

	প্রথম পুরুষ	মধ্যম পুরুষ	উত্তম পুরুষ
একবচন	অন্তি	তৎসি	অন্নি
দ্বিবচন	অন্তঃ	অত্থঃ	অদ্বঃ
বহুবচন	অদন্তি	অত্থ	অদ্বঃ

লোট্—অন্ত্, অন্তাম্, অদন্ত্ ; অন্নি, অন্তম, অন্ত ; অদানি, অদার, অদাম

লঙ্—আদৎ, আন্তাম্, আদন্ ; আদঃ, আন্তম্, আন্ত ; আদম্, আদ্ব, আদ্ব ।

ঝিধিলিঙ্—অন্তাৎ, অন্তা তাম্, অদ্বাঃ ; অন্তাঃ, অন্তা তম্, অন্তা ত ; অন্তাম্, অন্তার, অন্তাম ।

ই-ধাতু (পরস্মৈপদী)—যোরা

লট্

	প্রথম পুরুষ	মধ্যম পুরুষ	উত্তম পুরুষ
একবচন	এতি	এষি	এমি
দ্বিবচন	ইতঃ	ইত্থঃ	ইবঃ
বহুবচন	যন্তি	ইত্থ	ইমঃ

লোট্—এত্, ইতাম্, যন্ত্ ; ইতি, ইতম, ইত ; অযানি, অযার, অযাম ।

লঙ্—ঐৎ, ঐতাম্, ঐয়ন্ ; ঐঃ, ঐতম্, ঐত ; ঐয়ম্, ঐব, ঐব ।

ঝিধিলিঙ্—ইয়াৎ, ইয়া তাম্, ইয়ঃ ; ইয়াঃ, ইয়া তম্, ইয়া ত ; ইয়াম্, ইয়ার, ইয়াম ।

রিদ্-ধাতু (পরস্মৈপদী)—জনা

লট্

	প্রথম পুরুষ	মধ্যম পুরুষ	উত্তম পুরুষ
একবচন	রেত্রি, রেদ	রেৎসি, বেথ	রেদ্দি, রেদ
দ্বিবচন	বিত্রং, রিদত্ৰঃ	বিথং, রিদথঃ	রিদ্বং, বিদ্বং
বহুবচন	রিদন্তি, রিত্বঃ	রিথ, রিদ	রিদ্মঃ, রিদ্ম

লোট্

একবচন	রেতু	রিদ্ধি	রেদানি
দ্বিবচন	রিত্তাম্	বিত্তম্	রেদার
বহুবচন	রিদন্ত	রিত্ব	রেদাম্

লঙ্

একবচন	অরেৎ	আরেৎ	অরেদম্
দ্বিবচন	অরিত্তাম্	অরিত্তম্	অরিদ্ব
বহুবচন	অরিত্বঃ	অরিত্ব	অরিদ্ম

রিধিলিঙ্—রিভাৎ, রিভা তাম, রিভ্যঃ, রিভ্যাঃ, রিভা ঞম, রিভাত, বিভাম্, রিভার, রিভাম ।

শাস্-ধাতু (পরস্মৈপদী)—উপদেশ দিয়া, শাসন করা

লট্

একবচন	শাস্তি	শাসসি	শাস্মি
দ্বিবচন	শিষ্টঃ	শিষ্ঠঃ	শিষ্যঃ
বহুবচন	শাসতি	শিষ্ঠ	শিষ্যঃ

লোট্

	প্রথম পুরুষ	মধ্যম পুরুষ	উত্তম পুরুষ
একবচন	শাস্তু	শাধি	শাসানি
দ্বিবচন	শিষ্টাম্	শিষ্টম্	শাসার
বহুবচন	শাসতু	শিষ্ট	শাসাম

লঙ্—অশাৎ, অশিষ্টাম্, অশাস্তুঃ ; অশাৎ (অশাঃ), অশিষ্টম্, অশিষ্ট, অশাসম্, অশিদ্, অশিষ্য ।

রিষিলিঙ্—শিষ্যাৎ, শিষ্যাতাম্, শিষ্যাঃ, শিষ্যাঃ, শিষ্যা তম্, শিষ্যাত ; শিষ্যাম্, শিষ্যার, শিষ্যাম ।

কদ্-ধাতু (পরস্মৈপদী)—কন্দা

লট্

একবচন	বোদিতি	বোদিষি	বোদিমি
দ্বিবচন	কদিতঃ	কদিথঃ	কদিবঃ
বহুবচন	কদন্তি	কদিথ	কদিমঃ

লোট্

একবচন	বোদিতু	কদিত্তি	বোদানি
দ্বিবচন	কদিতাম্	কদিতম্	বোদার
বহুবচন	কদন্তু	কদিত	বোদাম

লঙ্

একবচন	অবোদীৎ, অবোদৎ	অবোদীঃ, অবোদঃ	অবোদম্
দ্বিবচন	অকদিতাম্	অকদিতম্	অকদিব
বহুবচন	অকদন্	অকদিত	অকদিম

রিধিলিঙ্—কত্যাং, কত্যাভাম্, কত্যাঃ ; কত্যাঃ, কত্যাভম্, কত্যাভ : কত্যাভ, কত্যাভম্ ।

শ্বপ্ (শোরা), শ্বস্ (উশাহ লোরা) ইত্যাদিবো এইদবে পবস্বৈপদত রূপ হয় ।

আস্-ধাতু (আত্মনেপদী)--বহা

লট্

	প্রথম পুরুষ	মধ্যম পুরুষ	উত্তম পুরুষ
একবচন	আসন্তে	আসসে	আসে
দ্বিবচন	আসাত্তে	আসাথে	আস্বহে
বহুবচন	আসতে	আন্ধে, আধ্ব	আস্বহে.

লোট্

	আস্তাম্	আস্ব	আসৈ
একবচন	আস্তাম্	আস্ব	আসৈ
দ্বিবচন	আসাতাম্	আসাথাম্	আসার্বহৈ
বহুবচন	আসতাম্	আন্ধম্, আধ্বম্	আসামহৈ

লঙ্—আস্ত, আসাতাম্, আসত ; আস্তাঃ, আসাথাম্, আন্ধম্ (আধ্বম্) ; আসি, আস্বহি, আস্বহি ।

রিধিলিঙ্—আসীত, আসীয়াভাম্, আসীবন্ ; আসীথাঃ, আসীয়াথাম্, আসীধ্বম্ ; আসীষ, আসীরহি, আসীমহি ।

শী-ধাতু (আত্মনেপদী)—শোরা

লোট্

	শেতাম্	শেষ	শয়ে
একবচন	শেতাম্	শেষ	শয়ে
দ্বিবচন	শয়াভাম্	শয়াথাম্	শয়ার্বহৈ
বহুবচন	শেবতাম্	শেধ্বম্	শয়ামহৈ

লঙ্

	প্রথম পুরুষ	মধ্যম পুরুষ	উত্তম পুরুষ
একবচন	অশেত	অশেথাঃ	অশয়ি
দ্বিবচন	অশয়াতাম্	অশয়াথাম্	অশেয়হি
বহুবচন	অশেবত	অশেধ্বম্	অশেমহি

রিধিলিঙ্

একবচন	শয়ীত	শয়ীথাঃ	শয়ীয়
দ্বিবচন	শয়ীয়াতাম্	শয়ীয়াথাম্	শয়ীয়হি
বহুবচন	শয়ীবন্	শয়ীধ্বম্	শয়ীমহি

অধি-ই-ধাতু (আত্মনেপদী)—পঢ়া

লট্

একবচন	অধীতে	অধীষে	অধীয়ে
দ্বিবচন	অধীয়াতে	অধীয়াথে	অধীয়হে
বহুবচন	অধীয়তে	অধীধে	অধীমহে

লোট্

একবচন	অধীতাম্	অধীষ	অধ্যৈ
দ্বিবচন	অধীয়াতাম্	অধীয়াথাম্	অধ্যায়হৈ
বহুবচন	অধীয়তাম্	অধীধ্বম্	অধ্যায়ামহৈ

লঙ

একবচন	অধোত	অধোথাঃ	অধোয়ি
দ্বিবচন	অধোয়াতাম্	অধোয়াথাম্	অধোয়হি
বহুবচন	অধোয়ত	অধোধ্বম্	অধোমহি

রিধিলিঙ্

	প্রথম পুরুষ	মধ্যম পুরুষ	উত্তম পুরুষ
একবচন	অধীয়ীত	অধীয়ীথাঃ	অধীয়ীয
দ্বিবচন	অধীয়ীয়াতাম্	অধীয়ীয়াথাম্	অধীয়ীরহি
ত্রিবচন	অধীয়ীবন্	অধীয়ীধ্বন্	অধীয়ীমহি

ক্র-ধাতু (উভয়পদী)—কোরা

পৰস্মৈপদ

লোট্—বরীতু, ক্রতাম্, ক্ররন্ত : ক্রাঃ, ক্রতম্, ক্রত : বরাণি, বরার, বরাম।

লঙ্—অবরীৎ, অক্রতাম্, অক্ররন্, অবরীঃ, অক্রতম্, অক্রত : অবরম্, অক্রম্, অক্রমি।

রিধিলিঙ্—ক্রযাৎ, ক্রযাতাম্, ক্রযঃ, ক্রযাঃ, ক্রযাতম্, ক্রযাত : ক্রয়াম্, ক্রয়ার, ক্রয়াম।

আত্মনেপদ

লট্—ক্রতে, ক্ররাতৈ, ক্ররতে ; ক্রমে, ক্ররাণে, ক্রক্ষে ; ক্রমে, ক্ররহে, ক্রমহে।

লোট্—ক্রতাম্, ক্ররাতাম্, ক্ররতাম্ ; ক্রম, ক্ররাণাম্, ক্রক্ষম ; ক্ররৈ, বরারহৈ, বরামহৈ।

লঙ্—অক্রত, অক্ররাতাম্, অক্ররত : অক্রথাঃ, অক্ররাণাম্, অক্রক্ষম্ ; অক্রমি, অক্ররহি, অক্রমহি।

রিধিলিঙ্—ক্ররীত, ক্ররীয়াতাম্, ক্ররীবন্ ; ক্ররীথাঃ, ক্ররীয়াণাম্, ক্ররীধ্বন্ ; ক্ররীয, ক্ররীরহি, ক্ররীমহি।

স্ত-ধাতু (উভয়পদী)—স্ততি কৰা

(লট)—পৰস্মৈপদ

	প্রথম পুরুষ	মধ্যম পুরুষ	উত্তম পুরুষ
একবচন	স্তোতি, স্তরীতি	স্তোষি, স্তরীষি	স্তোমি, স্তরীমি
দ্বিবচন	স্ততঃ, স্তরীতঃ	স্তথঃ, স্তরীথঃ	স্তবঃ, স্তরীবঃ
বহুবচন	স্তরন্তি	স্তথ, স্তরীথ	স্তমঃ, স্তরীমঃ

আত্মনেপদ

একবচন	স্ততে, স্তরীতে	স্তবে, স্তরীবে	স্তবে
দ্বিবচন	স্তরাতে	স্তরাথে	স্তবহে, স্তরীরহে
বহুবচন	স্তরতে	স্তব্ধে, স্তরীব্ধে	স্তমহে, স্তরীমহে

ক (কন্দা) ধাতুরো এইদৰে কপ হয় ।

দৃহ্-ধাতু (উভয়পদী)—খীৰোৱা

পৰস্মৈপদ

লট—দোক্ষি, দৃক্ষঃ, দৃহন্তি ; দোক্ষি, দৃক্ষঃ, দৃক্ষ ; দোক্ষি, দৃক্ষঃ, দৃক্ষঃ ।

লোট—দোক্ষু, দৃক্ষাম্, দৃহন্ত ; দৃক্ষি, দৃক্ষম্, দৃক্ষ ; দোহানি, দোহান, দোহান ।

লঙ—অধোক্ত, অদৃক্ষাম্, অদৃহন্ ; অধোক্ত, অদৃক্ষম্, অদৃক্ষ ; অদোহন্,

অদৃক্ষ, অদৃক্ষ ।

ৱিধিলিঙ—দৃহাৎ, দৃহাতাম্, দৃহ্যঃ ; দৃহাঃ, দৃহাতম্, দৃহাত ; দৃহান্, দৃহান, দৃহাম্ ।

আত্মনেপদ

লট—দৃহত্ব দৃহাত, দৃহতে ; দৃক্ষে, দৃহাথে, দৃগ্ধে ; দৃহে, দৃহ্বহে, দৃহ্বহে

লোট—দৃক্ষাম্, দৃহাতাম্, দৃহতাম্ ; দৃক্ষ, দৃহাথাম্, দৃগ্ধম্ ; দোহৈ দোহাহে, দোহামহৈ ।

	(লট) তি	তস্	অস্তি
জাগৃ (সাব পোরা)	জাগতি	জাগতঃ	জাগ্রতি
লিহ্ (চেলেকা)	লেটি	লীঢ়ঃ	লিহন্তি
	(লট) তে	আতে	অন্তে
স্ব (প্রসব করা)	স্বতে	স্বরাতে	স্বরতে

অনুশীলন

১। সংস্কৃতলৈ অনুবাদ করা :—

কেচুরাটোরে বধৈকৈ (ভৃগং) কান্দিছে। আমি কালি ভাত খোরা নাছিলে।
ছোৱালীজনীয়ে গাই খীবাইছে। ত্রিনিওজন ছাত্রই বেদ পঢ়িছিল। বামে
বারণক মাৰিছিল। করুণা মাত মাতিব নেপায়। হুমি কি পঢ়িছা? ভাল
বজাই বেছি দিন রাজ্য শাসন কৰে।

Always speak the truth. The thief keeps awake at night.
How can I believe a rogue? You are licking a razor by your
tongue. They studied all the Vedas. Let us sit down. Lie
down here. In ancient time, Asoka ruled over India.

২। অসমীয়ালৈ ভাঙা :—

গুণী গুণং ৰেস্তি। অদ্বঃ বিজ্ঞান দেৱযজ্ঞান্ নিহনঃ। ন বিশ্বসেৎ অৱিশ্বস্তে।
শাধি মাং হ্ৰাং প্রপন্নম্। সুখং শয়ীথাঃ নিকটে জাগৰ্ত্তি জাহ্নৱী জননী। সাধু
ভৱান্ আন্তাম্। সাধু অহম আসে। ভৃগাং ছিকি, ভজ কমাং, জহি মদম্।
ক্ৰৱতে হি ফলেন সাধৱঃ, ন তু কৰ্ণেন নিজোপযোগিতাম্। শশিনং পুনৰ্বেতি
শব্দী। বামং দশবধং ৱিক্তি মাং ৱিক্তি জনকাম্ভজাম্। উদেতি সৱিতা তাত্ৰঃ।
স্বৰস্তি হ্ৰাং স্ততিতিঃ পুহলাতিঃ।

৩। শূন্য ঠাইবোৰত উপযুক্ত ক্ৰিয়াপদ বহুৰা :—

দশবৎশ্য তিষ্য: পত্ন্য: — । সীতা বারং পকয়ং রাক্যম্—
বৌদ্ধা: পশূন্ ন । তে গুৰো: সমীপে রেদান্— — — । হে বাম,
কথং ত্বং পাপং বারং ন— — — ?

৪। শুদ্ধ কৰা :—বাত্ৰৌ জাগ্ৰতি তস্কৰ: । দিৱা শেৰন্তে অলসা: । হৃণ°
বোদন্তি বালকা: । ভূৱ° শাসন্ত ৰাজান: । ছাত্ৰা: সৰদা অধীযন্তাম্ ।

হ্রাদিগলীম্ব প্রাতুৰূপ

ত্ৰ-ধাতু (পৰস্মৈপদা)—আভতি দিয়া

	প্রথম পুরুষ	মধ্যম পুরুষ	উত্তম পুরুষ
একবচন	জুহোতি	জুহোষি	জুহোমি
দ্বিবচন	জুহতঃ	জুহথঃ	জুহবঃ
বহুবচন	জুহ্বতি	জুহথ	জুহমঃ

লোট্

একবচন	জুহোতু	জুহধি	জুহরানি
দ্বিবচন	জুহতাম্	জুহতম্	জুহবাব
বহুবচন	জুহন্তু	জুহত	জুহরাম

লঙ্

একবচন	অজুহোৎ	অজুহোঃ	অজুহবম্
দ্বিবচন	অজুহতাম্	অজুহতম্	অজুহব
বহুবচন	অজুহবুঃ	অজুহত	অজুহম

রিধিলিঙ্—জুহয়াৎ, জুহয়াতাম্, জুহয়ঃ ; জুহয়াঃ, জুহয়াতম্, জুহয়াত ; জুহ্যাম্, জুহ্যাম্, জুহ্যাম্ ।

টোকা :—স্বাদিগণীয় ধাতুবোৰৰ লট আদি চাৰি বিভক্তিত ৰূপ হলে দ্বিৎ ২য় ; দ্বিৎ হলে প্ৰথম ভাগৰ হ-ব ঠাইত জ হয় ।

ভী-ধাতু (পৰস্মৈপদী)—ভয় কৰা

লট্

	প্ৰথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	বিভেতি	বিভেষি	বিভেমি
দ্বিবচন	বিভীতঃ	বিভীথঃ	বিভীৱঃ
বহুবচন	বিভ্যতি	বিভীথ	বিভীমঃ

লোট—বিভেহু, বিভীতাম্, বিভ্যতু ; বিভীহি, বিভীশ্চ, বিভীত ; বিভয়ানি, বিভয়াম্, বিভয়াম্ ।

লঙ্—অবিভেৎ, অবিভীতাম্, অবিভ্যঃ ; অবিভেঃ, অবিভীতম্, অবিভীত ; অবিভয়ম্, অবিভীৱ, অবিভীম ।

রিধিলিঙ্—বিভীয়াৎ, বিভীয়াতাম্, বিভীয়ঃ ; বিভীয়াঃ, বিভীয়াতম্, বিভীয়াত ; বিভীয়াম্, বিভীয়াৰ, বিভীয়াম্ ।

টোকা :—(১) দ্বিৎ হলে প্ৰথম ভাগৰ ভ-ব ঠাইত ব হয় । (২) ওপৰৰ ৰূপবিলাকত য'ত 'ভী' আছে তাত বিকল্পে 'ভি'ও হয় । যেনে—বিভীতঃ, বিভিত্তঃ ।

জ্হা-ধাতু (পৰস্মৈপদী)—পৰিত্যাগ কৰা

লট্

	জহাতি	জহাসি	জহামি
একবচন	জহীতঃ	জহীথঃ	জহীৱঃ
দ্বিবচন	জহতি	জহীথ	জহীমঃ

লোট্—জহাতু, জহীতাম্, জহতু ; জহীহি (জহাহি), জহীতম্, জহীত, জহানি, জহার, জহাম ।

লঙ্—অজহাৎ, অজহীতাম্, অজহতঃ ; অজহাঃ, অজহীতম্, অজহীত, অজহাম্, অজহীর, অজহীম ।

রিধিলিঙ্—জহাৎ, জহাতাম্, জহ্যঃ ; জহাঃ, জহাতম্, জহাত ; জহাম, জহার, জহাম ।

টোকা :—ওপৰৰ ৰূপবিলাকত য'ত 'হ' আছে, তাত বিকল্পে 'হি'ও হয় । যেনে, জহাঃ, জহিতঃ ।

দা-ধাতু (উভয়পদী)—দিয়া

পৰ্য্যায়পদ—লট্

	প্রথম পুরুষ	মধ্যম পুরুষ	উত্তম পুরুষ
একবচন	দদাতি	দদাসি	দদামি
দ্বিবচন	দত্তঃ	দত্থঃ	দদ্বঃ
বহুবচন	দদতি	দত্থ	দদম্

লোট্—দদাতু, দদন্তাম্, দদতু, দেহি, দত্তম্, দত্ত ; দদানি, দদার, দদাম ।

লঙ্—দদদাৎ, অদদন্তাম্, অদদত্বঃ ; অদদাঃ, অদদন্তম্, অদত্ত, অদদাম্, অদদ্ব, অদদম্ ।

রিধিলিঙ্—দদাৎ, দদাতাম্, দদ্যঃ ; দদাঃ, দদাতম্, দদাত ; দদাম্, দদার, দদাম ।

আয়্যনেপদ—লট্

	দন্তে	দৎসে	দদে
একবচন	দদতে	দদাত্থে	দদ্বহে
দ্বিবচন	দদতে	দদ্বহে	দদ্বহে
বহুবচন	দদতে	দদ্বহে	দদ্বহে

লোট্—দত্তাম্, দদাতাম্, দদতাম্ ; দৎস্ব, দদাতাম্, দদন্ত, দদন্তহি, দদন্তি ।

লঙ্—অদত্ত, অদদাতাম্, অদদত্ত, অদতাম্, অদদাতাম্, অদদন্ত ; অদদি, অদদন্তি, অদদন্তি ।

লিঙ্—দদীত, দদীয়াতাম্, দদীবন্ত, দদীতাম্, দদীয়াতাম্, দদীষ্বম ; দদীম, দদীন্তি, দদীমন্তি ।

ধা-ধাতু (উভয়পদী)—লোরা, ধারণ করা

লট্

পৰস্মৈপদ

আত্মনেপদ

একবচন	দদাতি	দদাসি	দদামি	ধন্তে	দৎসে	দন্তে
দ্বিবচন	দত্তঃ	দপঃ	দধ্বঃ	দদাতে	দদাথে	দদাত্তে
বহুবচন	দদতি	দপ	দধ্বঃ	দদতে	দদন্তে	দদন্তে

ভূ-ধাতু (উভয়পদী)—ধারণ করা, পালন করা

লট্

পৰস্মৈপদ

আত্মনেপদ

একবচন	ভিত্তি	ভিত্তি	ভিত্তি	ভিত্তে	ভিত্তে	ভিত্তে
দ্বিবচন	ভিত্তঃ	ভিত্তঃ	ভিত্তঃ	ভিত্তাতে	ভিত্তাথে	ভিত্তাত্তে
বহুবচন	ভিত্ততি	ভিত্তথ	ভিত্তমঃ	ভিত্ততে	ভিত্তন্তে	ভিত্তন্তে

লোট্—(পৰস্মৈপদ)

একবচন	ভিত্তি	ভিত্তি	ভিত্তি
দ্বিবচন	ভিত্ততাম্	ভিত্ততাম্	ভিত্ততাম্
বহুবচন	ভিত্ততু	ভিত্তত	ভিত্ততাম্

ত্ৰী-ধাতু (পৰস্মৈপদী)—লাজ পোৱা

লাট্—জিহ্ৰেতি, জিহ্ৰীতঃ, জিহ্ৰিয়তি ; জিহ্ৰেযি, জিহ্ৰীথঃ, জিহ্ৰীথ ; জিহ্ৰেমি, জিহ্ৰীৰঃ, জিহ্ৰীমঃ ।

অমুশীলন

১। সংস্কৃতত অমুবাদ কৰা :—

মৰণক ত্য নকৰিবা। জীমূতবাহনে নবীন কান্তি ধাৰণ কৰিছিল। দুখীযাক ধন দিয়া উচিত। বুদ্ধই নিজৰ ৰাজপাট ত্যাগ কৰিছিল। লৰাটোৱে লাজ কৰিছে। চল্লকান্তই বুঢ়া বাপেকক পুহিপানি অ ছে (ভু)। এই নতুন কাপোৰখন পিন্ধা (পৰি-ধা)।

Learning gives discipline (বিনয়). Do not forsake your friends in danger. He offers his oblations into the fire. O fool, give up greed of wealth. I am ashamed of my own act.

২। অসমীয়াত ভাঙনি কৰা :—

জটোপৰঃ সন্ জুহধীহ পাৱকম্। মৃত্যোৰ্বিভেযি কিং বাল, ন স ভীতং বিমুঞ্চতি। কুৰ্মো বিতন্তি ধৰণীং খলু পৃষ্ঠকেন। কিং জহাসি মাম্? সহসা বিদধীত ন ক্ৰিয়াম্। জিহ্ৰেযি অতিষ্ঠন্ যদি তাতৱাক্যে, জহীহি শঙ্কাং, ব্ৰজ শাপি পৃথাম্। তেতঃ প্ৰাজ্ঞাঃ ন বিত্যাতি। পাৰিধেহি ৰত্নলম্।

৩। শুদ্ধ কৰা :—

ৰায়াহাং বিত্যান্তি মানৱাঃ। দদাহি মে পুস্তকমেকম্। পৰতঃ ভয়তে ৰজ্ঞাং। অগ্নৌ জ্বলন্তি ৰজ্জিঃ। মৃদ, জহ তৃণাম্।

লিট্ৰ বিভক্তি

বিভক্তিৰ চিন

পৰস্মৈপদ

আত্মনেপদ

প্রঃ পুৰুষ	মঃ পুৰুষ	উঃ পুৰুষ	পঃ পুৰুষ	মঃ পুৰুষ	উঃ পুৰুষ
একবচন	অ	থ	অ	এ	সে
দ্বিবচন	অতুস্	অথুস্	ৱ	আত্ৰে	আথে
বহুবচন	উস্	অ	ম	ইবে	ম্বে

গম্ (যোৱা)—পৰস্মৈপদী

	প্ৰথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	জগাম	জগামথ, জগন্ত	জগাম, জগম
দ্বিবচন	জগাতুঃ	জগাথুঃ	জগ্মিৱ
বহুবচন	জগ্মুঃ	জগ্মা	জগ্মিম

দৃশ্ (দেখা)—পৰস্মৈপদী

একবচন	দদৰ্শ	দদৰ্শিথ, দদ্রষ্ঠ	দদৰ্শ
দ্বিবচন	দদৰ্শতুঃ	দদৰ্শথুঃ	দদৰ্শিৱ
বহুবচন	দদৰ্শুঃ	দদৰ্শ	দদৰ্শিম

শ্রু (শুনা)—পৰস্মৈপদী

একবচন	শ্রুশ্ৰাৱ	শ্রুশ্ৰোথ	শ্রুশ্ৰাৱ, শ্রুশ্ৰৱ
দ্বিবচন	শ্রুশ্ৰৱতুঃ	শ্রুশ্ৰৱথুঃ	শ্রুশ্ৰৱ
বহুবচন	শ্রুশ্ৰৱঃ	শ্রুশ্ৰৱ	শ্রুশ্ৰৱম

ভূ (হোৱা)—পৰস্মৈপদী

	প্রথম পুরুষ	মধ্যম পুরুষ	উত্তম পুরুষ
একবচন	বভূৰ	বভূৰিথ	বভূৰ
দ্বিবচন	বভূৰতুঃ	বভূৰথুঃ	বভূৰিৰ
বহুবচন	বভূৰুঃ	বভূৰ	বভূৰিম

স্থ্ৰা (থকা)—পৰস্মৈপদী

একবচন	তস্থৌ	তস্থিথ, তস্থাত্	তস্থৌ
দ্বিবচন	তস্থতুঃ	তস্থথুঃ	তস্থিৰ
বহুবচন	তস্থুঃ	তস্থ	তস্থিম

সেৱ্ (সেৱা কৰা)—আত্মনেপদী

একবচন	সিষেৱে	সিষেৱিষে	সিষেবে
দ্বিবচন	সিষেৱাতে	সিষেৱাথে	সিষেৱিৰহে
বহুবচন	সিষেৱিষে	সিষেৱিষেধে	সিষেৱিমহে

কৃ (কৰা)—উভয়পদী

পৰস্মৈপদ

আত্মনেপদ

প্রথম পুঃ	মধ্যম পুঃ	উত্তম পুঃ	প্রথম পুঃ	মধ্যম পুঃ	উত্তম পুঃ
একবচন চকাৰ	চকৃথ, চকৃথ্	চকাৰ, চকৃৰ	চক্রে	চকৃষে	চক্ৰ
দ্বিবচন চকৃতুঃ	চকৃথুঃ	চকৃৰ	চক্ৰাতে	চকৃথাথে	চকৃৱহে
বহুবচন চক্ৰুঃ	চক্ৰ	চকৃম	চক্ৰিষে	চকৃষেধে, চকৃৱে, চকৃমহে	

এহ্ (লোৱা) —উভয়পদী

পৰস্মৈপদ

আত্মনেপদ

প্ৰথম পুঃ	মধ্যম পুঃ	উত্তম পুঃ	প্ৰথম পুঃ	মধ্যম পুঃ	উত্তম পুঃ
একদচন	জগ্ৰাহ	জগ্ৰাহিথ	জগ্ৰাহ, জগ্ৰহ	জগ্ৰহে	জগ্ৰাহিহে
দ্বিবচন	জগ্ৰহতুঃ	জগ্ৰহণুঃ	জগ্ৰহিহ	জগ্ৰহাহে	জগ্ৰহিহিহে
ত্ৰিবচন	জগ্ৰহঃ	জগ্ৰহ	জগ্ৰহিহ	জগ্ৰহাহে	জগ্ৰহিহিহে

টোকা :- (১) জ্বাদিগণন হোৱাৰ দৰে লিট্ৰ বিভক্তিৰো দাঁহু, দ্বিচ্ছ হয়। লিট্ৰ বিভক্তিয়ে সাধাৰণতে বকাই নিজে নেদেখা দূৰ অতীত কাল বুজায়। উত্তম আৰু মধ্যম পুৰুষত লিট্ৰ ব্যৱহাৰ দৰ বম।

তলত কিছুমান সচবাচন প্ৰয়োগ হোৱা ধাতুৰ লিট্ৰৰ প্ৰথম পুৰুষৰ ৰূপ দেখুৱা তল —

পৰস্মৈপদ

ই (যোৱা) —	ইযায	ইযতুঃ	ইয
গাদ্ (খোৱা) —	চখাদ	চখাদতুঃ	চখাহুঃ
গাদ্ (কোৱা) —	জগাদ	জগাদতুঃ	জগাহুঃ
গা (গোৱা) —	জগৌ	জগতুঃ	জগুঃ
গ্ৰজ্ (ত্যাগ কৰা) —	তত্যাগ	তত্যাগতুঃ	তত্যাগুঃ
গন্ (আনন্দ কৰা) —	গনন্দ	গনন্দতুঃ	গনন্দুঃ
গশ্ (নষ্ট হোৱা) —	গনাশ	গনশতুঃ	গনশুঃ
গিন্ (নিদ্ৰা কৰা) —	গিনিদ্ৰ	গিনিদ্ৰতুঃ	গিনিদ্ৰুঃ
গৃণ্ (নচা) —	গনৰ্জ	গনৰ্জতুঃ	গনৰ্জুঃ

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
পত্ (পরা) —	পপাত	পেততুঃ	পেতুঃ
পা (পি খোরা) —	পপৌ	পপতুঃ	পপুঃ
প্রচ্ছ্ (সোধা) —	পপ্রচ্ছ	পপ্রচ্ছতুঃ	পপ্রচ্ছুঃ
যা (যোরা) —	যযৌ	যযতুঃ	যযুঃ
কদ্ (কন্দা) —	ককোদ	ককদতুঃ	ককদুঃ
রচ্ (কোরা) —	উবাচ	উচতুঃ	উচুঃ
রিত্ (জনা) —	রিরেদ	রিরিতদতুঃ	রিরিতুঃ
সৃজ্ (সৃজন করা) —	সসজ্	সসৃজতুঃ	সসৃজুঃ
স্বপ্ (শোরা) —	স্বদাপ	স্বষুপতুঃ	স্বষুপুঃ
হন্ (হুত্যা করা) —	জঘান	জঘ্নতুঃ	জঘ্নুঃ
তা (ত্যাগ করা) —	ভহৌ	ভহতুঃ	ভহুঃ

আত্মনেপদ

জন্ (ওপজা) —	জজ্ঞে	জজ্ঞাতে	জজ্ঞিষে
বুধ্ (জনা) —	বুবুধে	বুবুধাতে	বুবুধিষে
ভাষ্ (কোরা) —	বভাষে	বভাষাতে	বভাষিষে
মন্ (ভবা) —	মেনে	মেনাতে	মেনিষে
যাচ্ (খোজা) —	যযাচে	যযাচাতে	যযাচিষে
ধা-বত্ (আৰম্ভ করা) —	আৰেভে	আৰেভাতে	আৰেভিষে
লভ্ (পোরা) —	লেভে	লেভাতে	লেভিষে
রন্দ্ (প্রমাণ করা) —	ররন্দ্	ররন্দ্ভাতে	ররন্দ্ভিষে
শৌ (শোরা) —	শিশৌ	শিশৌতে	শিশৌষে
সৃ (জন্ম দিয়া) —	সৃষুবে	সৃষুভাতে	সৃষুবিষে

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
গহ্ (লোহা) —	জগ্ৰাহ, জগ্ৰহ	জগ্ৰহতুঃ, জগ্ৰহাতুঃ	জগ্ৰহঃ, জগ্ৰহিবে
জা (জনা) —	জজ্জৌ, জজ্জ	জজ্জতুঃ, জজ্জাতুঃ	জজ্জঃ, জজ্জিবে
না (নিষা) —	নিগ্ৰাষ, নিগ্ৰ	নিগ্ৰহতুঃ, নিগ্ৰহাতুঃ	নিগ্ৰহঃ, নিগ্ৰহিবে
ক (কটিওরা) —	জ্জহাব, জ্জহ	জ্জহতুঃ, জ্জহাতুঃ	জ্জহঃ, জ্জহিবে

অনুশীলন

১। সংস্কৃতক অনুবাদ কৰা :—

ৰাবণে সীতাক হৰণ কৰিছিল। সীতাই হনুমানক কৈছিল। অগস্ত্যই
মুদ্র পান কৰিছিল। দুয়ো ভায়ে পিতৃৰ চৰণত সেৱা কৰিছিল। ৰাৱণে
বীৰশৰৰ কথা শুনিলে। দশবণৰ চাৰিটা পুত্ৰ মৰিছিল।

The birds sang sweetly The tree fell down on the earth
All the women of Ayodhya wept bitterly The labourer slept
peacefully. Kausalya gave birth to Rama Rama and Laksh-
mana went to the forest

২। অসমীয়া কৰা :—

এতৎ চকাৰ সন্মোনোহং শাস্তম। তয়ো জগ্ৰহতুঃ পাদান্ বাজা ৰাজী চ
গমী। কৈকেয়াস্তনয়ো জজ্জ ভবতী নাম শীলয়ান্। স্তমিতা গুহুৰে গম্য।
চ প্রজানাং মনো জহুঃ। নিমিন্দ কং অদযেন পার্শ্বী। পপাত ৰাকসো
হুমো। বভূৰ যুদ্ধং তুমুলম। মকতসং সিমেন্নিবে। পপ্রচ্ছ কুশলং ৰাজে।
পৰোদ সা হুম। শুশ্ৰাৱ ৰামসং সৰ্গম। জঘান কংসং কিল ব্রাহ্মদেবঃ।
ন যযৌ ন তস্তৌ।

অবায় শব্দ (১)

[প্রথম ভাগত কিছুমান অবায়ৰ প্ৰয়োগ দেখুওৱা হৈছে ।
ইয়াত কিছুমান নতুন অবায়ৰ আলোচনা কৰা হ'ল ।]

অতঃ—এই কাৰণে

অথ—তাৰ পাচত

অধঃ—তলত

অন্তথা—নহলে

অন্তোদ্যঃ—আন এদিনাগন

অস্মি—কোমল সম্বোধন

ইতি—(১) এই, এই বুলি ,

(২) প্ৰত্যক্ষ উক্তিবাচক

ইতস্ততঃ—ইফালে সিফালে

ইদানীম্—এতিয়া, আজিবালি

ইহ—ইয়াত

উচ্চৈঃ—উডৰকৈ

উপৰি—ওপৰত

এৱ—কেৱল

কথমপি—কোনোমতে

কদাচন, কদাপি—কতিয়াও

কুতঃ—ক'ৰপৰা

কচিৎ—ক'ৰবাত

চিৰম, চিৰাৎ, চিৰেণ—বহুকাল

ভূক্ষীম্—মনে মনে

নীচৈঃ—নাহ লাছে, তললৈ

নুনম্—নিশ্চয়

পৰশ্বঃ—গৰহিলৈ

প্ৰাক্—আগতে

প্ৰায়ঃ, প্ৰায়ৈণ—প্ৰায়

ভূয়ঃ—আকৌ

ভূশম্—বৰকৈ

যতঃ—যেতত

যাবৎ—যিমান দিনলৈ

যুগপৎ—একমুহূৰ্ত্তে

শস্বৎ—সদায়

সকুৎ—এণাব

সত্ত্বঃ—সংক্ষণাত

সাম্প্ৰতিম্—এতিয়া

স্ম—অতীতকাল বাচক

(১) সদৃশং ত্ৰিষু লিঙ্গেষু সৰ্বাস্থ চ ৰিতজিষু ।

ৰচনেষু চ সৰ্বৈষু যন্ন যোতি তদৰায়ম্ ॥

প্রয়োগ :—

গছৰ তলত সাপৰ গাঁত আছে—বৃক্ষস্ত অধঃ সৰ্পস্ত বিবৰং বিচ্ছতে ।

কাব্য নতুন বুলিয়ে বেয়া নহয়—ন চাপি কাব্যং নবম্ ইতি

অবদ্যম্ ।

ইয়াত ইয়াৎ ফল ক'ৰপৰা হব ?—কুতঃ ফলমিহাস্ম ?

কিয় পলমকৈ আছিল ?—কথং চিনাৎ আগচ্ছসি ?

সদায় লোকৰ মঙ্গল চিন্তা কৰিব লাগে—শাশ্বৎ পৰেষা,

কল্যাণং চিন্তয়েৎ ।

আমি ঘৰলৈ গৈছিলো—রয়ং গৃহং গচ্ছামঃ স্ম ।

তুমিয়েই মোৰ বন্ধু—ত্বম্ এৱ মে স্নহৎ ।

কিছুমান অব্যয় পদ যোৰ হৈ প্রয়োগ হয় :—

যথা-তথা (যেনে-তেনে)—যথা বীজং তথাঙ্কুরঃ (যেনে গুটি,

তেনে গছ) ।

যাবৎ-তাবৎ (যিমান-তিমান)—যাবৎ লভতে তাবৎ খাদতি

(যিমান পায় তিমান খায়) ।

(যেতিয়ালৈকে-তেতিয়ালৈকে) যাবদহং তিষ্ঠামি তাবৎ ভয়ং মা কুরু

(যেতিয়ালৈকে মই থাকো তেতিয়ালৈকে ভয় ন'ৰিবা) ।

যদি-তর্হি—(যদি তেনেহলে)—যদি অহং ন জীৱামি তর্হি মাতৃবপি
মরণং ভৱেৎ (যদি মই নিজীওঁ, তেনেহলে আইবো মরণ হব) ।

তলত দিয়া অব্যয় পদবোৰ বাক্যৰ আদিত নবহে :—

চ (আক)—দ্রোণঃ ভীষ্মঃ চ অত্র স্তঃ (দ্রোণ আক ভীষ্ম

ইয়াত আছে) ।

তু (কিস্ত)—অহং তু ন গমিষ্যামি (মই কিস্ত নেযাওঁ) ।

বা—বামঃ গোবিন্দো বা যাস্ততি (বাম বা গোবিন্দ যাব) ।

চেৎ (যদি)—বামঃ চেৎ নাগচ্ছতি, (তৰ্হি) কথমহং গচ্ছ্যম
(বাম নাহিলে মই কেনেকৈ যাম) ।

হি (নিশ্চয়)—অর্থোহি কণ্ডা পৰকীয় এৰ (কণ্ডা সঁচাকৈয়ে
লোকৰ ধন) ।

ওপৰত দিয়া অব্যয় পদবোৰৰ উপৰিও অলেখ অব্যয় পদ আছে।
বিভক্তি, কৃৎ প্রত্যয় আৰু তদ্ধিত প্রত্যয়ৰ আলোচনা প্ৰসঙ্গত
কিছুমান অব্যয় পদৰ উল্লেখ কৰা হৈছে। প্ৰ, পৰা, অপ, সম, নি
অৰ, অন্ত, নিৰ্, ছৰ্, রি, অধি, স্ত, উৎ, পৰি, প্ৰতি, অভি, অতি,
অপি, উপ, আ—এই কুৰিটা উপসৰ্গও অব্যয়। ধাতুৰ আগত বহি
ক্ৰিয়াৰ লগত যোগ হলে এই অব্যয় কেইটাই উপসৰ্গ নাম পায়।

অব্যয় পদৰ আগত বিশেষণ দিলে তাক ক্ৰৌড়লিঙ্গত ব্যৱহাৰ
কৰিব লাগে; যেনে—ৰমণীয়ঃ প্ৰাতঃ, ঘোৰঃ নক্তম্।

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা :—

যেতিয়ালৈ এই সাপৰী থাকিব, তেতিয়ালৈ আমাৰ কল্যাণ নাই। যেনে
নাপেক তেনে পুতেক। এতিয়া মই ইয়াত থাকিম। হাঁহবোৰ একে লগে
উৰি গল (উৎপত)। তেওঁ ততালিকে প্ৰাণ এৰিলে।

Never tell a lie. We shall go to Banares day after to-
morrow. Keep quiet, there stays the patient. Have you ever
seen the sea? I shall not live with you, for you are a sinner.

২। অসমীয়া বা ইংৰাজীত অনুবাদ কৰা :—

অন্তেষ্টাঃ পাপবুদ্ধিঃ ধৰ্মবুদ্ধিং প্রাহ। সংসাৰোহমতীৰ ব্ৰিচত্ৰঃ।
চাঠৈগচ্ছতি উপৰি চ দশা। দিবা পশ্চাৎ নোলুকঃ।। সঙ্কৎ কণা প্রদীযতে।
সৰ্বসৰ্বত্র নকন্ত। মিথ্যেয় ব্যসনং বদন্তি যুগযাম্। ধৰ্ম শনৈঃ সংচিন্থয়াৎ।

৩। স্তম্ভ কৰা :—

স প্রাতে শয্যায়া উত্তিষ্ঠতি। দিহায়াং শয়নং ন হি কৰম্। সাধুঃ বালকঃ
বদাপি মিথ্যাং ন বদতি। চৈ৭ ত্বং ন গচ্ছসি অতমপি ন গমিষ্যামি।

ধাতু আৰু উপসৰ্গ

১। প্র আদি উপসৰ্গ কুৰিটা ধাতুৰ আগত যোগ হৈ কেতিয়াবা
(১) ধাতুৰ নিজ অৰ্থকে প্রকাশ কৰে, কেতিয়াবা (২) অৰ্থৰ পৰিবৰ্ত্তন
কৰে, আৰু কেতিয়াবা (৩) অৰ্থৰ উৎকম সাধন কৰে; যেনে—ঈক্ষ্
ধাতুৰ অৰ্থ চোৱা; প্র-ঈক্ষ্ প্রেক্ষ্ ধাতুৰ অৰ্থও চোৱা; উপ-ঈক্ষ্ =
উপেক্ষ্—অৱহেলা কৰা; নিৰ্-ঈক্ষ্ = নিবীক্ষ্—ভালকৈ চোৱা;
আকৌ, (৪) উপসৰ্গৰ যোগত অকৰ্মক ধাতুও সৰ্মক হয়; যেনে—

শিশুঃ শয্যায়াং শেতে; কিন্তু, শিশুঃ শয্যামধিশেতে।

২। লঙ বিভক্তিৰ আগত উপসৰ্গৰ পাচত আৰু ধাতুৰ আগত
যোগ হয়; যেনে—প্র+নম্+লঙ দ্ = প্র+অনমৎ = প্রাণমৎ।

কেইটামান উপসর্গযুক্ত ধাতুর ব্যৱহাৰ

আস্ (বহা)—অধি-আস্ (বাস কৰা)

ৰামঃ জীৰ্ণং কুটীৰম্ অধ্যাস্তে—ৰামে ভগা পঁজাত বাস কৰে।

ই (যোৱা)—উৎ-ই (উদয় হোৱা); তপন উদেতি—সূৰ্য্য উদয় হৈছে।

উদেতি পূৰ্ব্ কুসুমং ততঃ ফলম্—আগেয়ে ফুল, পাচত ফল
উদয় হয়।

কৃ (কৰা)—অনু-কৃ (অনুকৰণ কৰা)

ছাত্ৰঃ শিক্ষকমনুকণোতি—ছাত্ৰই শিক্ষকক অনুকৰণ কৰিছে।

ক্রী (কিনা)—বি-ক্রী (বেচা)

নাহং বিছাঃ বিক্রীণে—মই বিছা নেবেচোঁ।

গ্রহ্ (লোৱা)—অনু-গ্রহ্ (কৃপা কৰা)

অনুগ্রহাণ ইমং জনম্—এওঁৰ প্ৰতি কৃপাদৃষ্টি কৰা।

চি (সংগ্ৰহ কৰা)—সম-চি (সঁচা)

ধাৰ্মিকঃ জনঃ পুণ্যং সংচিনোতি—ধাৰ্মিক লোকে পুণ্য সঞ্চয় কৰে।

জ্ঞা (জনা)—অনু-জ্ঞা (অনুমতি দিয়া)

অনুজ্ঞানীহি মাং গমনায়—মোক যাবলৈ অনুমতি দিয়া।

দা (দিয়া)—আ-দা (লোৱা)

শকুন্তলা পল্লবং নাদত্তে—শকুন্তলাই পল্লব নলয়।

ধা (ধাৰণ কৰা)—অভি-ধা (কোৱা); পৰি-ধা (পিন্ধা)

এৱম্ অভিধায় দূতঃ গতঃ—এই দৰে কৈ দূত গুচি গ'ল।

পৰিধেহি বন্ধলম্—গছৰ বাকলি পিন্ধা।

পত্ (পৰা)—উৎ-পত্ (উৰা)

ৰাজহাঁহবোৰে একেলগে উৰিছিল—ৰাজহংসাঃ যুগপৎ উদপতন্ ।

ভূ (হোৱা)—অনু-ভূ (অনুভৱ কৰা)

গন্তভৱতি হি মূৰ্ধা পাদপন্তীব্রম্ উষ্ণম—গাছে আগত গেৰে প্ৰচণ্ড

তাপ অনুভৱ কৰে ।

বহ্ (বুঢ়া, হোৱা)—আ-বহ্ (উঠা)

ৱানৰঃ ৰুক্মাৰোহতি—বান্দৰটোৱে গছত উঠিছে ।

লপ্ (কথা কোৱা) - ৱিলপ্ (ছুখ কৰি কন্দা)

পত্ৰ্য কৃতে ৱিলপতি বমণী—তিৰোতাজনীয়ে স্বামীৰ কাৰণে
কান্দিছে ।

ৱিশ্ (প্ৰবেশ কৰা)—উপ-ৱিশ্ (বহা)

অস্তাং শিলায়াঃ মুহুতম্ উপৱিশ- এই শিলচৰ্চাত খন্তুক বহা ।

বৃৎ (থকা)—অনু-বৃৎ (অনুসৰণ কৰা) ; নি-বৃৎ (উভতি যোৱা)

মম ৱস্ম অনুৱৰ্তন্তে মনুষ্যাঃ—মানুহে মোৰ বাটেৰে বাট বুলে ।

ইতঃ নিৱত্ত্ব সাৱিত্ৰি—হে সাৱিত্ৰি, ইয়াবপৰা উলটি যোৱা ।

সদ্ (কষ্ট পোৱা)—প্ৰ-সদ্ (তুষ্ট হোৱা)

দেৱি, প্ৰসাদ, দেহি মে পুত্ৰস্ত জীৱনম্—ভগবতি, অনুগ্ৰহ কৰি
মোৰ পুত্ৰৰ জীৱন দিয়ক ।

শ্চা (থকা)—প্ৰ-শ্চা (যাত্ৰা কৰা)

ক প্ৰতিষ্ঠসে—ক’লৈ যোৱা ?

স্ম্ (মনত ৰখা)—ৱি-স্ম্ (পাহৰা)

নেদং ৱিস্মৰামি—এই কথা নেপাহৰো ।

হ (কঢ়িয়াই নিয়া)—আ-হ (সংগ্ৰহ কৰা) ; সম-হ (সংহাৰ কৰা।
 শিষ্যাঃ কাষ্ঠানি আহবন্তি—শিষ্যসকলে খৰি গোটাইছে।
 কালঃ সংহবতি সৰ্বম্—কালে সকলোকে সংহাৰ কৰে।

অনুশীলন

সংস্কৃতত অহুবাদ কৰা :—

নাৰদ আকাশবৰষা নামি আহিছিল (অৱ-ত)। কিয় মোক ঠাট্টা কৰিছ
 (উপ-হস) ? বামে সীতাক দিয়া কৰাইছিল (পৰি-নী)। তুমি লাজ এৰি
 উলটি যোৱা।

The sun rises in the east. She puts on a silken cloth
 (ক্ৰোমন্). He got up (উৎ-স্থা) from his seat. They followed
 (অনু-স) the thief The thief stole away (অপ-হ) the necklace.

পৰস্মৈপদ আৰু আত্মনেপদ

সংস্কৃত ভাষাত কিছুমান ধাতু পৰস্মৈপদী, কিছুমান আত্মনেপদী
 আৰু কিছুমান উভয়পদী। কিন্তু উপসৰ্গৰ যোগত আৰু বিশেষ
 অৰ্থত পৰস্মৈপদী ধাতুও আত্মনেপদী আৰু আত্মনেপদী ধাতুও
 পৰস্মৈপদী হয়।

পৰস্মৈপদ

১। ৰম্-ধাতু আত্মনেপদী, কিন্তু ৰি, আ, পৰি উপসৰ্গৰ
 যোগত পৰস্মৈপদী হয় * ; যেনে—

পাপাং ৰিৰমতি সাধুঃ—সাধু লোকে পাপকামৰপৰা আঁতৰত থাকে।

পাশ্বঃ ৰুক্ম চাৰ্যামাৰমতি—বাটকৰাই গছৰ ছাঁত জিৰাইছে।

তৰ ৰাক্যেন পৰিৰমামি—তোমাৰ কথাত সন্তুষ্ট হৈছোঁ।

* ৰ্যাঙ্-পৰিত্যো বমঃ।

২। ব্ৰহ্ম-ধাতু উভ
পৰস্মৈপদী হয় * ; যেনে

প্ৰৱহতি ইযং গঙ্গা—এই

৩। ক্ল-ধাতু উভয়প
পৰস্মৈপদী হয় † ; যেনে—

নবমহুকবোতি ৰানবঃ—বান্ধবে গান্ধ

৪। লট্, লিট্, লুট্ আৰু লৃট্ বিভক্তিত ক্ল-ধাতু পৰস্মৈপদী
হয় ; যেনে—

সৰ্বৈ জনাঃ মৰিণ্যস্তি—সবলো মানুহ মৰিব।

আত্মনেপদ

১। জি-ধাতু পৰস্মৈপদী, কিন্তু ণি আৰু পৰা উপসৰ্গৰ যোগত
আত্মনেপদী হয় (ক) ; যেনে—

ৰিজয়স্ব পুত্ৰ—নোপা, তোৰ জয় হওক।

ইন্দ্ৰো ব্ৰতং পৰাজয়ত—ইন্দুই ব্ৰতক পৰাজিত কৰিছিল।

২। স্থা-ধাতু পৰস্মৈপদী, কিন্তু সম্, অৰ, প্ৰ, ণি উপসৰ্গৰ
যোগত আত্মনেপদী হয় (খ) ; যেনে—

যুৱা ৰ দ্বস্ত ৰচনে সংতিষ্ঠেত—দেকাই বুঢ়াৰ কথা শুনাব লাগে।

মথুৰামামৰতিষ্ঠেত ক্ৰমঃ—ক্ৰম মথুৰাত আছে।

আশ্ৰমায প্ৰ গচ্ছে মূনঃ—মুনি আশ্ৰমলৈ গৈছিল।

* প্ৰাহুঃ। † অহুপৰাভ্যাং কৃঞঃ।

(ক) ৰিপৰাভ্যাং জ্ঞেঃ (খ) সমৰপ্ৰৱিত্যঃ স্থঃ।

উପসৰ্গৰ যোগত সৰ୍ବକ

ନେ—

।

ବାରହାৰ ହলে ସମ୍ ପୂର୍ବକ

। ୩୬୩ ଘୋଷାତ ଉଠି ଗৈছে ।

୫ । କ୍ରମ୍-ଧାତୁ ଉଭୟପଦୀ, କିନ୍ତୁ ଋ ଉପସର୍ଗର ଯୋଗତ ଖୋଜ କଟା ଅର୍ଥତ ଆତ୍ମନେପଦୀ হয় (ଙ) ; ଯେନେ—

ସାଧୁ ଶିକ୍ରମତେ ରାଜୀ—ଘୋଷାଟୋରେ ବଚିବାକେ ଖୋଜ କାଟିছে ।

୬ । ଆବସ୍ତ କବା ଅର୍ଥ ବୁଜାଲେ ପ୍ର ଆବ୍ ଉପ ଉପସର୍ଗର ଯୋଗତ କ୍ରମ୍-ଧାତୁ ଆତ୍ମନେପଦୀ হয় ; ଯେନେ—

ସଃ ପଠିତୁମ୍ ଉପକ୍ରମତେ (ପ୍ରକ୍ରମତେ)—ତେଣୁ ପଢ଼ିବଲେ ଆବସ୍ତ କବିছে ।

୭ । ବୁଦ୍ଧି, ଉଂସାହ ଆଦି ଅର୍ଥତୋ କ୍ରମ୍ ଧାତୁ ଆତ୍ମନେପଦୀ হয় ; ଯେନେ—

କ୍ରମସ୍ତାମ୍ ଅସ୍ତ ସମ୍ପଦଃ—ଏଣୁର ସମ୍ପଦ ବାଟକ ।

ଧର୍ମାସ କ୍ରମତେ ସାଧୁଃ—ସାଧୁରେ ଧର୍ମର ପ୍ରତି ଉଂସାହ ଦେଖୁରାହିছে ।

୮ । ପ୍ରଚ୍ଛୁ ଧାତୁ ପରସ୍ମେପଦୀ, କିନ୍ତୁ ଆ ଉପସର୍ଗର ଯୋଗତ ଆତ୍ମନେପଦୀ হয় ; ଯେନେ—

ଆପୂଞ୍ଛସ୍ ସଂଧ୍ୟାୟମ୍—ସନ୍ଧ୍ୟାବାରପବା ବିଦାୟ ଲୋରା ।

(ଗ) ଉଦଞ୍ଚବଃ ସର୍କର୍କାଂ ।

(ଘ) ସମସ୍ତୃତୀୟାୟୁକ୍ତାଂ ।

(ଙ) ରେଃ ପାଦଗ୍ରିହବ୍ଧେ ।

৯। আ পূৰ্বক হ্বেৰ ধাতু যুদ্ধ কৰিবলৈ আহ্বান জনোৱা অৰ্থত
আশ্বনেপদী আৰু এনেয়ে মতা বুজালে পৰশ্মৈপদী হয় (চ) ; যেনে—

ভীমঃ দুৰ্যোধনমাহ্বয়ত—ভীমে দুৰ্যোধনক যুদ্ধলৈ মাতিছিল।

শিক্ষকঃ ছাত্ৰমাহ্বয়তি—শিক্ষকে ছাত্ৰক মাতিছে।

১০। বৃদ্ধ-ধাতু পৰশ্মৈপদী : কিন্তু কাজিয়া কৰা অৰ্থত বি
পূৰ্বক বৃদ্ধ ধাতু আশ্বনেপদী হয় ; যেনে—

ভাতৰৌ ব্লিৱদেভে—দুই ভায়ে কাজিয়া কৰিছে।

১১। যম্ ধাতু পৰশ্মৈপদী, কিন্তু বিয়া কৰোৱা অৰ্থ বুজালে
উপপূৰ্বক যম্-ধাতু আশ্বনেপদী হয় (ছ) ; যেনে—

বামঃ সীতামুপায়চ্ছত—বামে সীতাক বিয়া কৰাইছিল।

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা :—

সীতাই শাহুৱেকৰ ওচৰত বিদায় লৈছিল। যোবা বোপা, তোমাৰ জয়
ঃ ওক। আমি কেতিয়াও কাজিয়া নকৰো। তেওঁলোকে পৰহিলৈ যাত্ৰা কৰিব।
লৰাটোৱে শিক্ষকক অহু কৰণ কৰিছিল। সকলে ডাঙৰ কথা শুনিব লাগে।

They began eating. Some soldiers have gone mounting
on elephants. The five Pandavas married Draupadi. We are
satisfied with your hospitality. The virtue of the good is
increasing.

২। সঞ্চৰন্তে, আহ্বয়তাম্, পৰাজয়তে, আপৃচ্ছতাম্—এই ক্ৰিয়াপদ
কেইটা প্ৰয়োগ কৰি বাক্য ৰচনা কৰা।

৩। শুদ্ধ কৰা :—

বামঃ পিতৃৰাজ্যায় জনং প্ৰতস্থৌ। ৰিজয়তু, ৰিজয়তু মহাৰাজঃ। ৰাজ্য
বধেন সঞ্চৰতি। বাৰণৌ বামং যুদ্ধায় আহ্বয়ৎ। অধ্যয়নাৎ ৰিবয়ম্।

(চ) স্পৰ্দ্ধায়ামাঙঃ

(ছ) উপাদ্ যমঃ স্বকৰণে।

বাচ্য পৰিবৰ্ত্তন

১। প্ৰথম ভাগত আলোচনা কৰা হৈছে যে ক্ৰিয়াৰ বাচ্য ঘাইকৈ তিনিটা—(ক) কৰ্ত্তৃবাচ্য, (খ) কৰ্মবাচ্য আৰু (গ) ভাববাচ্য।

২। কৰ্ত্তৃবাচ্যৰ বাক্য কৰ্ম বা ভাববাচ্যত, আৰু কৰ্ম বা ভাববাচ্যৰ বাক্য কৰ্ত্তৃবাচ্যত পৰিবৰ্ত্তন কৰি প্ৰকাশ কৰাকে বাচ্যান্তৰ কৰা বা বাচ্য পৰিবৰ্ত্তন কৰা বোলে। কৰ্ত্তৃবাচ্যত যদি ক্ৰিয়া সক্ৰমক হয়, বাচ্য পৰিবৰ্ত্তন কৰিলে কৰ্মবাচ্য হ'ব, আৰু ক্ৰিয়া যদি অক্ৰমক হয়, বাচ্য পৰিবৰ্ত্তন কৰিলে ভাববাচ্য হ'ব।

৩। কৰ্ম আৰু ভাববাচ্যত বিভক্তি যোগ হোৱাৰ আগতে লট, লোট, লঙ্ আৰু ষিধিলিঙ্ বিভক্তিত ধাতুৰ পাচত য-কাৰ (্য) যোগ হয়।

উদাহৰণ

কৰ্ত্তৃবাচ্য

অহং চল্লং পশ্যামি
স পুস্তকং পঠতু
সিংহঃ পশূন্ অহন্
পুত্ৰঃ পিতৰং সেৱেত
অহং ৰায়াত্ৰং হনিষ্যামি
বালকঃ চল্লং দদৰ্শ

কৰ্মবাচ্য

ময়া চল্লং দৃশ্যতে।
তেন পুস্তকং পঠ্যতাম্।
সিংহেন পশৱঃ অহণ্ত।
পুত্ৰেন পিতা সেৱ্যেত।
ময়া ৰায়াত্ৰঃ হনিষ্যতে।
বালকেন চল্লং দদৃশে।

কৰ্ত্ত্ববাচ্য

ভুং বোদিশি

বালকঃ অপত্যন্

বুদ্ধৌ শয্যাতাম্

শিশবঃ ক্রীড়ন্ত

ভাববাচ্য

ভুযা কন্ততে ।

বালকৈঃ অপত্যত ।

বুদ্ধাভ্যাং শয্যাতাম্ ।

শিশুভিঃ ক্রীড়াতাম্ ।

টোকা :—কৰ্ত্ত্ববাচ্যৰ বাক্য কম বা ভাববাচ্যলৈ ৰূপান্তৰ বৰোণে মন
নৰিবলগীয়া কথা :—(১) কৰ্ত্তাত তৃতীয়া বিভক্তি হয়, (২) কৰ্মত প্ৰথমা বিভক্তি
হয় ; (৩) কৰ্মবাচ্যত কৰ্মৰ পুৰুষ আৰু বচন অনুসৰি ক্ৰিয়াৰো পুৰুষ আৰু বচন
হয় ; (৪) ভাববাচ্যত সদায় প্ৰথম পুৰুষৰ একবচনাত ক্ৰিয়া হয় (৫) লট
আদি চাৰি বিভক্তিত যকাৰ যোগ হয় ।

৭। কৰ্ম বা ভাববাচ্যৰ বাক্যত অনেক সময়ত কৰ্ত্তাটো উহা
থাকে ; কৰ্ত্ত্ববাচ্যলৈ নিঙঁতে তেনে বাক্যত কৰ্ত্তাটো অনুমান কৰি লব
লাগে ; যেনে ‘কৰ্মণঃ ফলং দৃশ্যতে’ - এই বাক্যটো কৰ্ত্ত্ববাচ্যত (জনাঃ)
কৰ্মণঃ ফলং পশ্যন্তি, অথবা (বয়) কৰ্মণঃ ফলং পশ্যামঃ, এনেকুৱা হব ।

৫। লট আদি চাৰি বিভক্তিত কৰ্ম আৰু ভাববাচ্যত ধাতুৰ
পাচত যকাৰ যোগ কৰোঁতে ভালেমান ধাতুৰ আকৃতিৰ সলনি হয় ।
তেনে কেইটামান প্ৰসিদ্ধ ধাতুৰ লট বিভক্তিৰ প্ৰথম পুৰুষৰ একবচনৰ
(কৰ্মবাচ্য আৰু ভাববাচ্য) ৰূপ তলত দিয়া হল :—

দা (দিষা)—দীষতে

স্থা (থকা)—স্থীষতে

পা (পি খোৱা)—পীষতে

পা (ৰক্ষা কৰা)—পায়তে

ধা (ধাৰণ কৰা)—ধীষতে

ভু (কঢ়িয়াই নিয়া)—ভূষতে

ম্ব (মনত ৰখা)—ম্বৰ্যতে

তৃ (পাৰ হোৱা)—তীৰ্যতে

গৈ (গোৱা)—গীষতে

অন্ (হোৱা)—ভূষতে

মা (জোখা)—মীষতে	গ্রহ্ (লোরা)—গৃহতে
যা (যোরা)—যাষতে	জন্ (ওপজা)—জ্ঞতে, জাষ
জা (জনা)—জাষতে	প্রচ্ছ্ (সোধা)—পৃচ্ছতে
ই (যোরা)—ঈষতে	বন্ধ্ (বন্ধা)—বধ্যতে
চি (সংগ্রহ কৰা)—চীষতে	যজ্ (যজ্ঞ কৰা)—ইজ্যতে
জি (জয় লাভ কৰা)—জীষতে	র্যধ্—(বিদ্ধা)—রিধ্যতে
নী (নিষা)—নীষতে	শাস্ (উপদেশ দিবা)—শিষ্যতে
শী (শোরা)—শয্যতে	রচ্ (কোরা)—উচ্যতে
ক্র (কোরা)—উচ্যতে	রদ্ (কোরা)—উত্থতে
ঞ (শুনা)—ঞষতে	রপ্ (বোরা)—উপাত্তে
ভূ (হোরা)—ভূষতে	বস্ (বাস কৰা)—উষ্যতে
ক্ (কৰা)—ক্রিষতে	রহ্ (ঠা নিষা)—উত্থতে
ম্ (মৰা)—ম্রিষতে	স্বপ (শোরা)—স্বপাত্তে

অনুশীলন

১। অসমীয়াত ভাঙনি কৰা :—

দেৱ, শ্রীযুতাং মে রচনম্ । অগদঃ কিং ন পীযতে । ত্বৃক্ষয়া জনাঃ অরুণো
নিযোজ্যন্তে । রিৱাদে অস্থিগ্যে পত্রম্ । স্বদেশে পূজ্যতে বাজা । ত্বৃগৈ
দন্তিনঃ বধ্যন্তে । চিবাৎ দৃশ্যসে । স শনৈস্তেন হত্বতে । বিং তবা ক্রিষতে ধেষা
নিঃসর্পে ভরনঃ সুপ্যৎ সুগম্ । গহস্তত্র ন হত্বতে । তরদ্বিবত্র স্থীয়তাম্ ।

২। ওপৰৰ বাক্যবোৰ কত্থাচালে নিষা ।

৩। সংস্কৃতত ভাঙনি কৰা (কৰ্ম আৰু ভাববাচ্য প্ৰয়োগ বৰিবা) :—

It is not known to us We were laughing You should
go to bed The eye of the fish was pierced by he arrow of
Arjuna. The enemies will be slain by me. Let you read this
book.

৪। শুদ্ধ কবা :—

বামেণ বারগো হতরান্। ময়া চক্ষং দৃশ্যতে। অহং পিত্রা এরম্ উক্তম্।
তর রচনানি অস্মাভিঃ শ্রুতরন্তঃ। যুস্মাভিঃ অত্র তিষ্ঠতাম্।

কৃৎ প্রকরণ

কৃত্যপ্রত্যয়

১। কম আক ভাববাচ্য ও ধাতুর পাচত তরা, অনীয়, যৎ, গ্যৎ, ক্যপ্, আদি প্রত্যয় হয়। এই প্রত্যয়বোধক কৃত্যপ্রত্যয় বুলি জনা যায়। এই প্রত্যয়বোণ যোগ হলে কিছুমান ধাতুৰ আবারৰ পৰিবৰ্তন হয়।

কেইটামান ভৱ্য আৰু অনীয় প্রত্যয়ান্ত শব্দ

	ভৱ্য	অনীয়		ভৱ্য	অনীয়
দা—	দাতব্য	দানীয়	কৃ—	কৰ্তব্য	কৰণীয়
জ্ঞা—	জ্ঞাতব্য	জ্ঞানীয়	শ্রু—	শ্রুতব্য	শ্রবণীয়
চি—	চেতব্য	চয়নীয়	কথ্—	কথসি ভৱ্য	কথনীয়
জি—	জ্ঞেতব্য	জয়নীয়	গম্—	গন্তব্য	গমনীয়
নী—	নেতব্য	নয়নীয়	দৃশ্—	দ্রষ্টব্য	দর্শনীয়
শী—	শবিতব্য	শয়নীয়	ভুজ্—	ভোক্তব্য	ভোজনীয়
শ্র্—	শ্রো ভৱ্য	শ্রবণীয়	রচ্ (ক্র)	রক্তব্য	রচনীয়
ভূ—	ভৱিতব্য	ভৱনীয়	সেৰ্—	সেৱিতব্য	সেৱনীয়

কেইটামান গ্যৎ প্রত্যয়ান্ত শব্দ

কৃ—কার্য্য ; কৃ—হার্য্য ; ধৃ—ধারণ্য্য ; গ্রহ্—গ্রাহ্য ; ছিদ্—ছেত্ব ;
 ত্যজ্—ত্যাজ্য , পঠ্—পাঠ্য ; বৃধ্—বোধ্য ; ভুজ্—ভোজ্য, ভোগ্য ;
 মন্—মান্ত ; যুজ্—যোজ্য, যোগ্য ; বহ্—বাহ্য ।

কেইটামান যৎ প্রত্যয়ান্ত শব্দ

জ্ঞা—জ্ঞেয় ; দা—দেয় ; পা—পেয় ; মা—মেয় ;
 জি—জেয় ; নী—নেয় ; শ্র—শ্রয় ; ভূ—ভর্য্য ; গৈ—গেয় ;
 লভ্—লভ্য ; গম্—গম্য ; বম্—বম্য ; সহ্—সহ্য ।

কেইটামান ক্যপ্ প্রত্যয়ান্ত শব্দ

কৃ—কৃত্য ; হৃ—হৃত্য ; স্ব—স্বত্যা ; শাস্—শিষ্ট্য ।

প্রয়োগ :—

কর্মবাচ্য

মাতা অস্মাভিঃ পূজনীয়া—আমি আইক পূজা কৰা উচিত ।
 বোগিণা উষ্ণং জলং পেয়ম্—বোগীয়ে গৰম পানী খাব ।
 হয়া ভুজ্জনস্য সঙ্গঃ ত্যাজ্যঃ—তুমি ছুঁষ্টৰ লগ এৰিবা ।
 সৰৈৰ্ পণোপকাৰঃ কৰ্তব্যঃ—সকলোৱে লোকৰ উপকাৰ কৰিব
 লাগে ।

ভয়া অলকা গহব্যা—তুমি অলকালৈ যাবা ।
 সবস্বতী অস্মাভিঃ স্তুত্যা—সবস্বতীক আমি স্তুতি কৰিব লাগে ।

ভাববাচ্য

যুস্মাভিঃ ন কদিতৰাম্—তোমালোকে নেকান্দিবা ।
 তেন অত্র ক্রীড়নীয়ম্—তেওঁ ইয়াত খেলিব ।

বৃদ্ধৈঃ অবণো বস্তুর্যাম্—বুঢ়া মানুহবিলাকে অবণাত বাস কৰা
উচিত।

টোকা :- (১) কৃত্যপ্ৰত্যয়ান্ত শব্দবিলাক আদেশ, ওচিঃ ১। কেৱল
ভৱিষ্যত কালৰ অৰ্থত ব্যৱহাৰ হয়।

(২) সৰ্বকৰ্ম ধাতুৰ পাচত কৃত্যপ্ৰত্যয় যোগ হৈ হোৱা শব্দবিলাক
কৰ্মবাচ্যত ব্যৱহাৰ হয় আৰু অকৰ্মৰ ধাতুৰ পাচত কৃত্যপ্ৰত্যয় যোগ হৈ হোৱা
শব্দবিলাক ভাববাচ্যত ব্যৱহাৰ হয়।

(৩) কৰ্মবাচ্যত কৃত্যপ্ৰত্যয়ান্ত শব্দবোৰ কৰ্মৰ বিশেষণ হয় আৰু শ্ৰাব
লিঙ্গ আৰু বচন লয়। ভাববাচ্যত কৃত্যপ্ৰত্যয়ান্ত শব্দবোৰ অকাৰবাচ্য ক্ৰীৱলিঙ্গ
শব্দৰ প্ৰথমৰ একবচনৰ কপৰ নহয়।

(৪) কৃত্যপ্ৰত্যয়ান্ত শব্দবিলাকৰ পুংলিঙ্গত গুণ শব্দৰ দৰে, ক্ৰীৱলিঙ্গত
লতা শব্দৰ দৰে আৰু ক্ৰীৱলিঙ্গত ফল শব্দৰ দৰে কপ হয়।

অনুশীলন

১। অসমীয়াতলৈ অনুবাদ কৰা :—

অতিলাভঃ ন কৰ্ত্তব্যঃ। কীৰ্ত্তন্যঃ সদা ভবিঃ। কৰ্ম্মাৰ্থি লালনীয়া।
মিথ্যা ন ব্ৰহ্মৰ্যম। ব্ৰহ্মন্ত ৰচনং গ্ৰাহম। স্মৃতিৰ্য্যং পিতৃবাক্যম। মেমিতৰো।
বহাৱক্ষঃ। জীৰ্ণ বস্ত্ৰং পৰিত্যজ্যম। প্ৰাপ্তবয়স্কং লভতে মন্ত্ৰণাঃ। বলবৎ।
সহ ব্ৰিগ্ৰহঃ ন কাৰ্য্যঃ। বহুরো ন ব্ৰিৱাক্ষৰ্য্যঃ। চিত্তং যো যি ৰিপদাম্ আদ।
এৱ প্ৰতিক্ৰিয়া।

২। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা :—

গুৰুসকলক পূজা কৰিব লাগে (পূজ্ + যৎ)। তোমালোকে তথ্য নকৰিব।
(ভী + তৰ্য্য)। দুখীয়াৰ ধন দিয়া উচিত (দা + যৎ)। তুমি এই কিতাপখন
পঢ়িবা (পঠ্ + অনীয়)। তোমাৰ অৱস্থা শোচনীয় হৈছে। আমাৰ মাজত
তুমি থাকিব নেলাগে (বস্ + তৰ্য্য)।

Do not come here again. The goddess should be worshipped Friends should not be abandoned in danger One must not serve the mean. I am to be instructed (শিখ্য by you

৩। শত্ৰু ঠাইবোৰ উপযুক্ত কৃত্যপ্রত্যয়ান্ত পদেৰে পূৰোৱা :—

রক্ষন্ত—রচনং। গুণরতে রৰায় কৰা—। ত্বয়া রনে চতুর্দ-
রধাণি—। বাজা প্রজাঃ—। —সঞ্চয়ো নিত্যম্।

৪। অন্তর্দ্ধি সংশোধন কৰা :—

ক্রোশঃ পৰিত্যজ্যম্। বালকেন ন কদিতবাঃ। বার্কক্যে সরে অব-
রন্তর্যম্। ক্রম ইদং চিত্রং দর্শনীষঃ।

শত্ৰু আৰু শানচ্ প্রত্যয়

কেইটামান শত্ৰু প্রত্যয়ান্ত শব্দ

	পুং—ক্লী	স্ত্রী		পুং—ক্লী	স্ত্রী
ভাদি	ভূ—ভৱৎ	ভৱন্তী	অদাদি	হন—হৱৎ	হৱন্তী
	স্থ—তিষ্ঠৎ	তিষ্ঠন্তী	স্বাদি	ঋ—শৃৎ	শৃন্তী
	গৈ—গায়ৎ	গায়ন্তী		আপ্—আপ্নৱৎ	আপ্নৱন্তী
	অ—অবৎ	অবন্তী	ক্র্যাদি	জা—জানৎ	জানন্তী
দিৱাদি	নৃৎ—নৃত্যৎ	নৃত্যন্তী		গ্রহ্—গ্রহৎ	গ্রহন্তী
	নশ্—নশ্যৎ	নশ্যন্তী	তনাদি	কু—কুৱৎ	কুৱন্তী
চুৱাদি	কথ্—কথয়ৎ	কথয়ন্তী		ব্—বৃৎ	বৃন্তী
	চিস্ত্—চিস্তয়ৎ	চিস্তয়ন্তী	বধাদি	হিং—হিন্য়ৎ	হিন্য়ন্তী
ভুদাদি	ইষ্—ইচ্ছৎ	ইচ্ছন্তী, ইচ্ছন্তা		ভিদ্—ভিন্য়ৎ	ভিন্য়ন্তী
	স্পৃশ্—স্পৃশ্যৎ	স্পৃশ্যন্তী, স্পৃশ্যন্তা	হ্রাদি	হা—জহৎ	জহন্তী
অদাদি	যা—যাৎ	যাতি, যাতি		ভা—বিভ্যৎ	বিভ্যন্তী
	অস্—সৎ	সন্তী			

টোকা ৪—(১) ধাতুৰ পাচত শত্ৰু (অৎ) প্রত্যয় যোগ কৰোতে তাৰ লট্ ‘অস্তি’ত কি ৰূপ হয় তালৈ মন কৰিব লাগে। অস্তি যোগ হোৱাৰ আগতে ধাতুটোৰ যি ৰূপ হয়, অৎ যোগ হোৱাৰ আগতেও সেই ৰূপ হব। জ্ঞা-অস্তি—জান্-অস্তি, জানস্তি ; জান্-অৎ—জানৎ।

(২) ক্ৰীলিঙ্গত শত্ৰু প্রত্যয়ান্ত শব্দবোৰ ঙ্গীকাৰান্ত হয়। ভাদি, দিৱাদি, চুৰাদি আৰু গিজন্ত ধাতুৰ ক্ষেত্ৰত ই যোগ হোৱাৰ আগতে ‘অৎ’অৰ ত্ৰ আগত ন্ যোগ হয়। তুদাদি আৰু আকাৰান্ত অদাদিগণীয় ধাতুৰ পাচত এই ন্ বিকল্পে হয়।

কেইটামান শানচ্ প্রত্যয়ান্ত শব্দ

ভাদি	লভ্	লভমান	ক্র্যাদি	গ্রহ	গৃহাণ
	ভাম্	ভামমান	তনাদি	কৃ	কুৰ্ৰাণ
দিৱাদি	জন্	জামমান	কধাদি	ভুজ্	ভুজ্জাণ
	ৱিন্	ৱিন্ভমান		কধ্	কধ্ৰাণ
চুৰাদি	অৰ্ধ্	অৰ্গমমান	অদাদি	শী	শযাণ
	মস্ত্	মস্তমমাণ		আস	আসীণ
তুদাদি	ম্	ম্ৰিয়মাণ		অধি-ই	অধীয়ান
	লসজ্	লস্জমান	হবাদি	ধা	দধাণ
স্বাদি	চি	চিষ্মাণ		ভ্	বিভাণ

টোকা ৪—(১) ভাদি, দিৱাদি, চুৰাদি, তুদাদি—এই চাৰি গণত শানচ্ ‘আন’ৰ ঠাইত ‘মান’ হয়।

(২) শানচ্ প্রত্যয় যোগ কৰোতে ধাতুটোৰ লট্ আতে নিৰুক্তিত কি ৰূপ হয় তালৈ লক্ষ্য কৰিব লাগে। ‘আতে’ৰ ঠাইত ‘আন’ বা ‘মান’ যোগ কৰিলেই শানচ্ যোগ কৰা হয়।

(৩) শানচ্ প্রত্যয়ান্ত শব্দবোৰ ক্ৰীলিঙ্গত আকাৰান্ত হয়।

কৰ্মবাচ্যত সকলো ধাতুৰ পাচত শানচ্ হয় আৰু শানচ্ৰৰ
ঠাইত কেৱল মান যোগ হয়। যেনে—গম্—গম্যমান; জ্ঞা—
জ্ঞায়মান; হন—হন্যমান ইত্যাদি।

প্ৰয়োগ :—

হসন্ অপি নৃপঃ হস্তি—বজাই হাঁহি হাঁহি মাৰে।

শয়ানং বালকং পশ্য—শুই থকা ল'ৰাটোলৈ চোৱা।

বাল্য কদতী ভাষতে—ছোৱালীজনীয়ে কান্দি কান্দি কৈছে।

পিতৰং সেৱমানং পুত্ৰং সৰে' প্ৰশংসন্তি—পিতাকক শুশ্ৰূষা
কৰা পুত্ৰক আটায়ে প্ৰশংসা কৰে।

হংসাভ্যাং নীযমানঃ কুৰ্মঃ অদৱৎ—হাঁহ দুটাই লৈ যোৱা
কাছটোৱে কলে।

আসীনঃ কিং ৱিষীদসি—বহি বহি কিয় দুখ কৰিছা?

টোকা :—(১) শত্ৰু আৰু শানচ্ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দবোৰ বিশেষণ হয় আৰু
বিশেষ্যৰ বিভক্তি, বচন আৰু লিঙ্গ হয়।

(২) দুটা ক্ৰিয়া একে সময়তে হোৱা বুজালে তাৰে যিটো গোণভাৱ
ব্যৱহাৰ কৰা হয় সেই ক্ৰিয়াবাচক ধাতুৰ পাচত শত্ৰু বা শানচ্ প্ৰত্যয় হয়।

(৩) অসমীয়াৰ কৰি থকা, শুই থকা, বৰোঁতে, গাওঁতে, হাঁহি হাঁহি, নাচি
নাচি, ইত্যাদি ক্ৰিয়া সংস্কৃতত সেই সেই ধাতুৰ পাচত শত্ৰু বা শানচ্ প্ৰত্যয়
যোগ কৰি প্ৰকাশ কৰিব পাৰি

অনুশীলনী

১। অসমীয়ালৈ অনুবাদ কৰা :—

গচ্ছতা কালেন তযোঃ সন্ততিৰজাযত। স্বাং সংসৰণ্নেৱ গতঃ পিতা তে।
শয়ানাঃ ভুঞ্জতে যৱনাঃ। (তং) ৱিষীদন্তমিদং ৱাক্যমুবাচ মধুসূদনঃ। জীৱন্

পুনঃ প্রজ্ঞাঃ পাসি । উপায়ং চিন্তয়ন প্রাজ্ঞস্ত্ব অপায়মপি চিন্তয়েৎ গচ্ছন্ স
রাবীণি অকিৰৎ পয়োদধেঃ ।

২ । শুদ্ধ কৰা :—

বালিকাঃ কসত্রী বদতি । পথিবঃ ব্রাহ্মাণ্যে দিতান্ পলায়তে । বনঃ শবদঃ
পাতাং পশুমানঃ গচ্ছতি । বহু বনং ভজনমসংগমস্যস্তি ।

৩ । সংস্কৃত অনুবাদ কৰা :—

তিবোঃ সাসকনে গীত গাই গাই অগ্নিঃ ছিল । বহু বনং বহি পলায় । পাঠকর-
জনে গীত গাইত সব এম বদিত । তিবোঃ সাসকনে পাব বপি বপি বলে ।
বুদ্ধঃ গীত গাইত পথিবঃ ব্রাহ্মাণ্যে দিতান্ চাপি । বনঃ শবদঃ পুচ্চিৎক এই
বাপোবদন দিয়া । বহু বনং ভজনমসংগমস্যস্তি । বনং ভজিয়েই কণ
বদিত ।

He can write without looking He fell down from a running
horse Not knowing I said so The dying man spoke these
words While singing she was dancing also

কৃ আৰু কৃত্ত্ব প্রত্যয়

কৃ আৰু কৃত্ত্ব—এই প্রত্যয় দুটাৰ সাধাৰণ প্রয়োগ সম্বন্ধে
প্রথম ভাগতে আলোচনা কৰা হৈছে । ইয়াত অলপ বহল আলোচনা
কৰা হ'ল । এই প্রত্যয় দুটাক নিষ্ঠা প্রত্যয়ো বোলে ।

কিছুমান প্রসিদ্ধ কৃ-প্রত্যয়ান্ত শব্দ

ধাপ্ (পোৱা)—আপ্ত
অধি-ই (পঢ়া)—অধীত
ইব্ (ইচ্ছা কৰা)—ইষ্ট

জা (জনা)—জাত
ত (পাৰ হোৱা)—তীৰ্ণ
ত্যাগ্ (ত্যাগ কৰা)—ত্যাগ

কথ্ (কোরা) —কথিত	দহ্ (পোরা) —দধ
গৈ (গোরা) —গীত	দা (দিয়া) —দত্ত
গ্রহ্ (লোরা) —গ্রহীত	দৃশ্ (চোরা) —দৃষ্ট
ছিদ্ (কটা) —ছিন্ন	ধা (ধাৰণ কৰা) —হিত
জন্ (ওপজা) —জাত	নম্ (প্ৰণাম কৰা) —নত
নশ্ (নষ্ট হোৱা) —নষ্ট	লভ্ (পোৱা) —লব্ধ
নী (নিষা) —নীত	বদ্ (কোৱা) —উদিত
পা (পি খোৱা) —পীত	বস্ (থকা) —উষিত
পত্ (পৰা) —পতিত	ব্রিদ (জনা) —ব্রিদিত
প্ৰচ্ (সোধা) —পৃষ্ট	ব্রিশ্ (প্ৰবেশ কৰা) —ব্রিষ্ট
বন্ধ্ (বন্ধা) —বন্ধ	ব্ৰূ (বঢ়া) —ব্ৰূদ্ধ
ভনজ্ (ভঙা) —ভগ্ন	শাস্ (শিগোৱা) —শিষ্ট
ভূজ্ (খোৱা) —ভুক্ত	শ্ৰ (শুনা) —শ্রুত
ভূ (হোৱা) —ভূত	সৃজ্ (সৃষ্টি কৰা) —সৃষ্ট
মন্ (চিন্তা কৰা) —মত	স্বপ্ (শোৱা) —সুপ্ত
যুজ্ (যোগ কৰা) —যুক্ত	হা (ত্যাগ কৰা) —হীন
কধ্ (বন্ধ কৰা) —কদ্ধ	হ (লৈ যোৱা) —হত

ওপৰৰ ক্ত-প্ৰত্যয়ান্ত শব্দবোৰৰ পাচত 'ৰৎ, যোগ কৰিলে
ক্ৰৱতু-প্ৰত্যয়ান্ত হব।

প্ৰয়োগ :—

ক্ৰৱতু (কৰ্তৃবাচ্য)

মাতা পুত্ৰং পৃষ্টৱতী—মাকে পুতেকক সোধিছিল।

মিত্ৰং মাং কথিতৱৎ—বন্ধুৱে মোক কৈছিল।

বালকাঃ চন্দ্ৰং দৃষ্টৱন্তঃ—লৰাহঁতে জোনটো চাইছিল।

টোকা :- (১) ক্তৰতু প্ৰত্যয়ান্ত শব্দবোৰ কৰ্ত্তাৰ বিশেষণ হয় আৰু সেই কাৰণে কৰ্ত্তাৰ যি লিঙ্গ, বচন আৰু বিভক্তি তাৰো সেই লিঙ্গ, বচন আৰু বিভক্তি হয়। (২) ক্তৰতু প্ৰত্যয়ান্ত শব্দবোৰ সমাপিকা ক্ৰিয়াৰ দৰে ব্যৱহাৰ হয়। (৩) ক্তৰতু প্ৰত্যয়ান্ত শব্দবোৰ ক্ৰীৱলিঙ্গ শব্দৰ দৰে ব্যৱহাৰ হয়।

ক্ত (কৰ্মবাচ্য)

ময়া পুস্তকং পঠিতম্—মই কিতাপখন পঢ়িছিলোঁ।
 বাৰণেন সীতা হৃত।—বাৰণে সীতাকে হৰণ কৰিছিল।
 মাত্ৰা পুত্ৰাঃ পুষ্ঠাঃ—মাকে পুতেকহঁতক সৃষ্টিছিল।

ক্ত (ভাববাচ্য)

শিশুনা সুপ্তম্—কেচুৱাটোৱে শুইছিল।
 বিহগৈঃ উৎপতিতম্—চৰাইবোৰে উৰিছিল।
 অস্মাভিঃ অত্র স্থিতম্—আমি ইয়াত আছিলোঁ।
 বালিকয়া গীতম্—ছোৱালীজনীয়ে গীত গাইছে।

টোকা :- (১) কৰ্মবাচ্যত ক্ত-প্ৰত্যয়ান্ত শব্দবোৰ কৰ্মৰ বিশেষণ হয় আৰু তাৰ লিঙ্গ, বচন আৰু বিভক্তি লয়। (২) ভাববাচ্যত ক্ত-প্ৰত্যয়ান্ত শব্দবোৰ সদায় অকাৰান্ত ক্ৰীৱলিঙ্গ শব্দৰ দৰে ব্যৱহাৰ হয়; আৰু কেৱল প্ৰথমৰ একবচনত হে ৰূপ হয়।

কৰ্ত্তবাচ্যত 'ক্ত'ৰ প্ৰয়োগ

বালকঃ সুপ্তঃ—লৰাটোৱে শুলে।
 মম মাতা মৃত।—মোৰ আই মৰিল।
 বামঃ বনং গতঃ—বাম বনলৈ গৈছিল।
 ৰাজা প্ৰাসাদম্ আকটঃ—ৰজাই অট্টালিকাত উঠিছিল।

লতা বৃক্ষম্ আল্লিষ্টা—লতাই গছক আঁকোৱালি ধৰিছে।

বৃদ্ধঃ গৃহমধিষ্ঠিতঃ—বৃটাজন ঘৰত আছিল।

টোকা :—(১) যদিও সাধাৰণতে কৰ্মবাচ্যতহে ক্ত হয়, অকৰ্মক ধাতু আৰু গমনাৰ্থক ধাতুৰ পাচত কৰ্ত্ত্ববাচ্যতো ক্ত হয়। (২) উপসৰ্গৰ যোগত সৰ্বকৰ্মক হলেও কহ্, স্থা, শ্লিষ্ আদি ধাতুৰ পাচতো কৰ্ত্ত্ববাচ্যত ক্ত হয়। (৩) কৰ্ত্ত্ববাচ্যত প্ৰযুক্ত ক্ত-প্ৰত্যয়ান্ত শব্দ সমাপিকা ক্ৰিয়াৰ দৰে ব্যৱহাৰ হয় আৰু কৰ্ত্তাৰ বিশেষণ হয়।

বৰ্ত্তমান কালত 'ক্ত'ৰ প্ৰয়োগ

লোকাপবাদঃ বলৱান্ মতো মে—মই লোকাপবাদ শক্তিশালী
বুলি ভাবো।

ৰামঃ প্ৰজানাং পূজিতঃ—ৰামক প্ৰজাসকলে পূজা কৰে।

এষা কথা সৰে'ষা' ৱিদিতা—এই কথা সকলোৱে জানে।

টোকা :—ভবা, ইচ্ছা কৰা, জনা, পূজা কৰা—এনেকুদ্ৰা অৰ্থ বুজোৱা
ধাতুৰ পাচত বৰ্ত্তমান কালত ক্ত প্ৰত্যয় হয়।

ক্ৰৱতু-প্ৰত্যয়ান্ত পদ থকা বাক্যবোৰ কৰ্মবাচ্যলৈ নিব লাগিলে
'ক্ৰৱতু'ৰ ঠাইত ক্ত প্ৰত্যয় হব; আৰু সেইদৰে কৰ্মবাচ্য ব
ভাববাচ্যত ব্যৱহাৰ হোৱা ক্ত-প্ৰত্যয়ান্ত পদবোৰ কৰ্ত্ত্ববাচ্যত ক্ৰৱতু-
প্ৰত্যয়ান্ত হব।

কৰ্ত্ত্ব বাচ্যৰপৰা কৰ্মবাচ্যলৈ

কৰ্ত্ত্ববাচ্য

বয়ং জলং পীতৱন্তুঃ

হনুমান্ দৃষ্টৱান্ সীতাম্

তিশ্ৰঃ বালিকাঃ বহুনি

পুষ্পাণি চিতৱত্যঃ

কৰ্মবাচ্য

অশ্মাভিঃ জলং পীতম্।

হনুমতা দৃষ্টা সীতা।

তিশ্ৰুভিঃ বালিকাভিঃ

বহুনি পুষ্পাণি চিতানি।

কৰ্মবাচ্যৰপৰা কৰ্ত্ত্ববাচ্যলৈ

কৰ্মবাচ্য

ৱানৰেণ হতো ৰাজা
ৱিপ্ৰাঃ চৌৰেণ ৰক্ষিতাঃ

কৰ্ত্ত্ববাচ্য

ৱানবঃ হতৱান্ ৰাজানম্ ।
ৱিপ্ৰান চৌৰঃ ৰক্ষিতৱান্ ।

ভাববাচ্যৰপৰা কৰ্ত্ত্ববাচ্যলৈ

ভাববাচ্য

বালকৈঃ হসিতম্
বালিকাভিঃ কদিতম্

কৰ্ত্ত্ববাচ্য

বালকাঃ হসিতৱন্তুঃ ।
বালিকাঃ কদিতৱতাঃ ।

অমুশীলন

১। সংস্কৃতত অমুবাদ কৰা :—

ৰাম আৰু সীতা বনলৈ গৈছিল (গ৩৪৭)। ইন্দুই বৃত্তক বন বণিচল (হত৪৭)। বোনে এই বিশ্ব সৰ্গজিনে (সৃষ্ট)। তেওঁৰ যোৱা নহ'ল। লক্ষ্মী আৰু পাৰিজাত সাগৰৰ ওপৰৰ ওলাইছিল (উথিত)। মই বাৰো একো অপকাৰ কৰা নাই (অপকৃত)। বালি ৰামৰ দ্বাৰা নিহত হৈছিল। নিধা তাই এই বিশ্ব সৃষ্টি কৰিছে।

The two boys were drinking water. All the Vedas were studied by them The fruits were purchased by them My friend was sleeping I read the Gita. This fact is known to all.

২। অসমীয়ালৈ অমুবাদ কৰা :—

হতো ৰা প্ৰাপ্তসি স্বৰ্গম্। অসৌ ময়া হতঃ শক্ৰঃ। স্বং কৰ্ম কৃতৱান্ এতৎ। জাতন্ত হি ক্ৰুরো মৃত্যুঃ। ৰামং মে অমুগতা দৃষ্টিঃ। মম প্ৰিয়া সা ক গতা হতা ৰা। হতা মৃতা ৰা বৈদেহী ভক্ষিতা ৰা তপস্বিনী।

৩। প্রথম প্রশ্নের বাক্যবোৰ সংস্কৃতত অমুবাদ কৰি বাচ্যাস্তৰ কৰি দেখুওৱা।

৪। তলত দিয়া পদবোৰ বাক্যত প্ৰয়োগ কৰা :—

সুখো ; উক্তম্ , ত্যক্তৱতী ; দৃষ্টো ; জ্ঞাতঃ , কৃতৱন্তো।

তুযুন্, জ্ঞাচ্, ল্যপ্

এই প্ৰত্যয় তিনিটাৰ সাধাৰণ জ্ঞান প্ৰথম ভাগতে দিয়া হৈছে। ইয়াত আকৌ কিছুমান অধিক উদাহৰণ আৰু প্ৰয়োগ দেখুওৱা হল।

কিছুমান তুযুন্ আৰু জ্ঞাচ্-প্ৰত্যয়ান্ত শব্দ

তুযুন্	জ্ঞাচ্	তুযুন্	জ্ঞাচ্
অস্ (থকা)—	তৰিতুন্ ভৃঙ্	ভৃজ্ (খোৱা)—	তোক্তুন্ ভৃঙ্
পালন কৰা)			
আপ্ (পোৱা)—	আপ্তুন্	ভূ (হোৱা)—	তৰিতুন্ ভৃঙ্
ই (যোৱা)	এতুন্	ইচ্ছা	লভ্ (পোৱা)—
হিদ্ (কটা)—	ছেতুন্	হিচ্ছা	লক্টুন্ লক্
জি (জয়লাভ কৰা)—	জেতুন্	জিচ্ছা	রস্ (বাস কৰা)—
তাজ্ (ত্যাগ কৰা)—	ত্যক্তুন্	তাজ্	রস্তুন্
তৃ (পাৰ হোৱা)—	তৰ্জুন্	তীচ্ছা	উষিত্
দা (দিয়া)—	দাতুন্	দাচ্ছা	রিদ্ (জনা)—
দৃশ্ (দেখা)—	দ্রষ্টুন্	দৃষ্টা	রেদিতুন্
			রিদিচ্ছা
			শী (শোৱা)—
			শষিতুন্
			শষিচ্ছা
			স্মা (থকা)—
			স্মাতুন্
			স্মিচ্ছা
			স্পৃশ্ (স্পৰ্শ কৰা)—
			স্পষ্টুন্
			স্পৃষ্টা
			স্পৃষ্টুন্
দহ্ (পোৱা)—	দধুন্	দধ্	স্বপ্ (শোৱা)—
ধৃ (ধাৰণ কৰা)—	ধৃতুন্	ধৃচ্ছা	স্বপিতুন্
প্ৰচ্ছ্ (সোধা)—	প্ৰষ্টুন্	প্ৰচ্ছা	হৃন্ (মাৰা)—
ক্ৰ (ৰচ) (কোৱা)—	ক্ৰক্টুন্	ক্ৰক্টা	হৃন্তুন্
			হৃচ্ছা
			হা (ত্যাগ কৰা)—
			হাতুন্
			হিচ্ছা
			হ (লৈ যোৱা)—
			হৰ্ত্তুন্
			হৰ্ত্তা

কিছুমান ল্যপ্-প্রত্যয়ান্ত শব্দ

আপ্, প্র আপ্—প্রাপ্য (লাভ কবি) নম্, প্র-নম্—প্রথম, } (প্রণাম কবি)
প্রণত্য }

সম-আপ্—সমাপ্য (শেষ কবি) পত্, প্র-নি-পত্—প্রণিপত্য (নমস্কার কবি)
ই, অধি-ই—অনীত্য (পঢ়ি) প্রচ্ছ্, আ প্রচ্ছ্—আপৃচ্ছ (বিদ্যাস লৈ)
ঈক্ষ্, পবি-ঈক্ষ্—পবীক্ষ্ (পবীক্ষা কবি) বৃধ্, প্র-বৃধ্য—বৃন্দ্য (সাব পাঠে)
কৃ, উপ-কৃ—উপকৃত্য (উপকার কবি) ভূ, অম্-ভূ—অভূয় (অল্পভর ববি)

স্বা-কৃ—স্বীকৃত্য (স্বীকার কবি) মুচ, প্র-মুচ্—প্রমুচ্য (মুর্খান কবি,
ক্রী, রি-ক্রী—রিক্রীত্য (সেচি) লপ্, রি-লপ্—রিলপ্য (ছন্দ কবি)
গম্, আ-গম্—আগম্য } (আহি) রিশ্, প্র-রিশ্—পরিশ্য (সামাই)
আগত্য } উপ-রিশ্—উপরিশ্য (বহি)

উপ-গম্—উপগম্য } (ওচলে গৈ)
উপগত্য }

রস্, প্র-রস্—প্রোক্ষ (প্রবাসত থাকি)
গ্রহ্, অম্-গ্রহ্—অমুগ্রহ (অমুগ্রহ কবি) শন্, প্র-শন্—প্রশস্ত (প্রশংসা কবি)

সম্-গ্রহ্—সংগ্রহ (সংগ্রহ কবি) শ্বস্, রি-শ্বস্—রিশ্বস্ত (বিশ্বাস কবি)
চি, নিঃ-চি—নিশ্চিত্য (স্থির কবি) নি-শ্বস্—নিশ্বস্ত (নিশাচ পেলাই)

চিস্ত্, রি-চিস্ত্—রিচিস্ত্য (ভাবি) ক্র, প্রতি-ক্র—প্রতিক্রিয়া (প্রতিক্রিয়া কবি)
জি, রি-জি—রিজিত্য (জয় কবি) শ্ব, উপ-শ্ব—উপশ্বত্য (ওচল চাপি)

পবা-জি—পবাজিত্য (পবাজয় কবি) শ্বজ্, রি-শ্বজ্—রিশ্বজ্য (ত্যাগ কবি)
জা, প্রতি-জা—প্রতিজ্ঞা (প্রতিজ্ঞা কবি) শ্ব, রি-শ্ব—রিশ্ব্য (পাহবি)

ত্যজ্, পবি-ত্যজ্—পবিত্যজ্য (এবি) শ্বা, উৎ-শ্বা—উত্থা (উঠি)
দা, আ-দা—আদায় (লৈ) হন্, আ-হন্—আহত্য (আঘাত কবি)

ধা, অতি-ধা—অতিধায় (কৈ) নি-হন্—নিহত্য (মারি)
পবি-ধা—পবিধায় (পিকি) হস্, রি-হস্—রিহস্ত (হাচি)

নি-ধা—নিধায় (থৈ) উপ-হস্—উপহস্ত (ঠাট্টা কবি)

নী, আ-নী—আনীয় (আনি)   ছা, ঝি-ছা—ঝিহায় (পৰিত্যাগ কৰি)

অহু-নী—অহুণীয় (অহুবোধ কৰি)   ছে, আ-ছে—আহুয় (মাতি)

টোকা :—তুমন্, জ্‌ঢ়াচ্ আৰু ল্যপ্ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দবোৰ অব্যয়ৰ দৰে ব্যৱহাৰ হয় ; সেই কাৰণে এই প্ৰত্যয় কেইটাক অব্যয় কুণ্ডল বোলে।

প্ৰয়োগ :—

বঘুঃ পাৰসীকান্ জেতুং প্ৰতষ্ঠে—বঘুৰে পাৰশ্বাসীসকলক জয়
কৰিবলৈ যাত্ৰা কৰিলে।

ন শক্ৰোমি গন্তং ন চ স্থাতুম্—যাবও নোৱাৰো, থাকিবও
নোৱাৰো।

ন যুক্তমনয়োস্তুত্ৰ গন্তুম্—এওঁলোক দুজন তালৈ যোৱা উচিত
নহয়।

পিতৰং প্ৰণম্য বাম আহ—পিতাকক নমস্কাৰ কৰি বামে কলে।
জীৰ্ণং বস্ত্ৰং পৰিত্যজ্য নবং বস্ত্ৰং গৃহাণ—পুৰণি এৰি নতুন
কাপোৰ লোৱা।

এতৎ শ্ৰুত্বা তে পলায়িতাঃ—এই কথা শুনি সিহঁত পলাল।

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা :—

পুতেকৰ মূখলৈ চাই মাকে কলে। তেওঁ খাই উঠি খাবলৈ ইচ্ছা কৰিছে।
মই এতিয়া যাব নোৱাৰোঁ। উমাই শিবক পতি পাবলৈ ইচ্ছা কৰিছিল।
পিতাকে পুতেকহঁতক মাতি আনি লুখিলে। এতিয়া ভাত খাবৰ সময় হৈছে।
অনুগ্ৰহ কৰি মোৰ কথা শুনক। ইয়াকে স্থিৰ কৰি সিহঁত তিনিও এখন
গাৱলৈ গল।

২। অসমীষালৈ ভাঙা :—

শোকং বিস্মজ্যাত্ত্বম্ভিতং ভজস্ব । সহস্রগুণমুৎশ্ৰুতম্ভিতং ভিৎসং বহিঃ ।
বজ্রনং হি কথং হত্বা স্তম্ভিনঃ স্তান মাধৱ ॥ শাস্ত্রাধ্যয়িত্যপি ভৱন্তি মুখাঃ ।
শারস্তং বিপুং দৃষ্ট্বা সৰ্বস্বমপি বুদ্ধিমান্ দত্বা হি বক্ষ্যেৎ পোধান । নাহি য়ে
প্ৰণয়ং বিহন্তম্ । ন সংশয়ম্ অনাকল্প নবো ভদ্রাণি পশুতি । নীচঃ জ্ঞাপ্যপদং
প্ৰাপ্য স্বামিনং হন্তমিচ্ছতি । দেৱং নিস্ত্য কুরু পৌকগম

৩। শূত্ৰ ঠাইবোৰ পূৰণ বৰা :—

পথিকঃ জলং ইচ্ছতি । পাহং পদে পঠিতং জাঘঃ
অৱদৎ । স গজাঘাং গিরং পূজয়তি । বাজা শক্ৰম
বাজ্যং ভুক্তে । অগং ন বালঃ ।

৪। শুদ্ধ বৰা :—

বালিকা জগমানষিতুং যতিতি । স ব্যাকবণমধীহা বদং পঠতি । শয্যাং
অপিত্তা কিং বণোমি । বাজা শক্ৰং পবত্ৰযিত্তা বাজ্যং ভুক্তে ।

ক্ৰিন্

ভাববাচ্যত ধাতুৰ পাচত ক্ৰিন্ প্ৰত্যয় হয় । ক্ৰিন্ৰ 'তি' যোগ
হয় । যেনে—

গ্যা—গ্যাতি	ধৃ—ধৃতি	ভজ্—ভক্তি	অপ্—অপ্তি
জ্ঞা—জ্ঞতি	ক্ল—ক্লতি	যুজ্—যুক্তি	গম্—গতি
হা—হানি	অ—অতি	স্বজ্—স্বষ্টি	ভ্রম্—ভ্রান্তি
নী—নীতি	গৈ—গীতি	বৃণ্—বৃদ্ধি	দৃশ্—দৃষ্টি
শ্ৰ—শ্ৰতি	শক্—শক্তি	সিধ্—সিদ্ধি	শম্—শান্তি
স্ব—স্বতি	মুচ্—মুক্তি	মন্—মতি	বন্—বষ্টি

টোকা :—ক্ৰিন্-প্ৰত্যয়ান্ত শব্দবোৰ সদায় জীলিঙ্গ ।

ভৃচ্ (ত)

কৰ্তৃবাচ্যত ধাতুৰ পাচত ভৃচ্ প্ৰত্যয় হয় ; ভৃচ্'ৰ ত্ যোগ হয়। যেনে—

দা—দাতৃ (দান কৰোঁতা) স্ব—সৱিতৃ—(স্বৰ্ঘ্য) জনি—জনয়িতৃ (জন্মদাতা)
নী—নেতৃ (নায়ক) ক্ত—কৰ্তৃ (কৰোতা) হন্—হন্ত (মাৰোঁতা)
ঞ—শ্ৰোতৃ (শুনোঁতা) ভৃ—ভৰ্তৃ (স্বামী) গম্—গন্তৃ (যাওঁতা)

টোকা :—ভৃচ্ প্ৰত্যয়াস্ত শব্দবোৰ স্ত্ৰীলিঙ্গত ঙ্গিকাৰাস্ত হয় আৰু তেতিয়ঃ ঞ্গকাৰৰ ঠাইত ৰকাৰ হয় ; যেনে—দাত্ৰী, নেত্ৰী ইত্যাদি।

গিনি (ইন্)

কৰ্তৃবাচ্যত ধাতুৰ পাচত গিনি প্ৰত্যয় হয় ; 'গিনি'ৰ ইন্ যোগ হয়। যেনে—

অৰ্ধ্—অৰ্ধিন্ (তিখাৰী) স্থা—স্থায়িন্ (যুগমীয়া) প্ৰ-ৱস্—প্ৰৱাসিন্
(বিদেশত থকা)
মজ্—মজ্জিন্ (মজ্জী) ভূ—ভাৱিন্ (হব লগা) অধি-ক্—অধিকাৰিন্
(গৰাকী)

টোকা :—স্ত্ৰীলিঙ্গত গিনি-প্ৰত্যয়াস্ত শব্দবোৰ ঙ্গিকাৰাস্ত হয়।

লুট্ (অন)

ভাববাচ্যত ধাতুৰ পাচত লুট্ প্ৰত্যয় হয় ; লুট্'ৰ ঠাইত 'অন' যোগ হয় ; কোনোৱে ইয়াক অনট্ প্ৰত্যয়ো বোলে। যেনে—

দা—দান	গী—গমন	স্ব—স্বৰ্ণ	‘ হ্—পতন
পা—পান	শ্র—শ্রবণ	গৈ—গান	কদ—বোদন
নী—নয়ন	মৃ—মৰণ	ভূজ্—ভোজন	দৃশ—দর্শন

টোকা :—লুট-প্রত্যয়ান্ত শব্দবোব সদায় শিরলিঙ্গ ।

ঘঞ্ (অ)

ভাববাচ্যত ধাতুব পাচত ঘঞ্ প্রত্যয় হয় , ঘঞ্'ব অ যোগ হয় । যেনে—

হু—ভার (হোর)	লভ—লাভ	কন্—বোণ	মৃন্—বোণ
ভূজ্—ভোণ	নাদ—ন্যাণ	নশ্—নাশ	মন—খাণ

টোকা :—ঘঞ্-প্রত্যয়ান্ত শব্দবোব সদায় পুংলিঙ্গ ।

অচ্ (অ)

ভাববাচ্যত ঈকাবাস্ত অক ঈকাবাস্ত ধাতুব পাচত অচ্ হয় , ‘অচ্’ব অ যোগ হয় । যেনে—

ধি—জয়	চি—চয় (সমষ্টি)	নী—নয় (নীতি)
--------	-------------------	-----------------

টোকা :—অচ্-প্রত্যয়ান্ত শব্দ পুংলিঙ্গ, কিন্তু ‘র্ভ’+অচ্—ভস শব্দ স্ত্রীলিঙ্গ ।

অপ্ (অ)

ভাববাচ্যত উ-ঊকাবাস্ত অক ঋ-কাবাস্ত ধাতুব পাচত অপ্ প্রত্যয় হয় ; অপ্’ব অ যোগ হয় । যেনে—

স্ত—স্তর (স্ততি)	ক—বর (শব্দ)	ভূ—ভর	হৃ—নব (বোজা)
--------------------	---------------	-------	----------------

টোকা :—অপ্-প্রত্যয়ান্ত শব্দ সদায় পুংলিঙ্গ ।

অনুশীলন

১। সংস্কৃতলৈ অনুবাদ কৰা :—

প্ৰহ্লাদৰ ভক্তিত ভগবান তুষ্ট হৈছিল। ৰাজহাঁহৰ গতি বৰ ধীৰ। সভাত বহুত শ্ৰোতা উপস্থিত আছিল। যুঁৱাটীৰ বৰ ল'গৱাদী (সত্যৱাদিন্) আছিল। মোৰ বাতি টোপনি নাহে। পুতেকৰ শোকত দৰ্শনৰ্থে প্ৰাণ এৰিছিল। এতিয়া জয়ৰ আশা নাই।

Disease (বোগ) is our great enemy. He was afflicted with sorrow (শোক) The husband (ভৰ্তৃ) of this woman is dead You will attain success (সিদ্ধি) There is some creator (স্ৰষ্ট) of the universe.

২। অসমীয়ালৈ অনুবাদ কৰা :—

প্ৰমাণং পৰমং ঐতিঃ। বুদ্ধিৰ্যন্ত বলং তন্ত্ৰ। ঙ্গদেতি সন্নিহতা তান্ত্ৰঃ।
কিং কৰিয্যন্তি ৰক্তাৰঃ শ্ৰোতা যত্র ন স্নিগ্ধতে। কৃতন্ত্ৰ কৰণং নাস্তি। পাদপানাং
ভয়ং স্নাতাৎ। শুণী শুণং ৰেত্তি।

৩। তলত দিয়া শব্দবোৰৰ প্ৰকৃতি আৰু প্ৰত্যয় ভাঙি দেখুওৱা :—

ৰক্তা, প্ৰাৰ্থী, বোদনম্, নাশঃ, ভয়ম্।

৪। ভুল সংশোধন কৰা :—

শিশুঃ দুষ্কং পীতম্। অত্র সপাং ভয়ঃ স্নিগ্ধতে। মাতৰি তন্ত্ৰ অচলঃ ভক্তিঃ।
যুদ্ধে পাণ্ডৱানাং জয়ং ভৱিষ্যতি।

কাৰক আৰু বিভক্তি প্ৰকৰণ

[প্ৰথম ভাগত কাৰক আৰু বিভক্তিৰ চমু আভাস দিয়া হৈছে। ইয়াত আৰু কিছুমান প্ৰয়োজনীয় নিয়ম আৰু উদাহৰণ দিয়া গ'ল ।]

কাৰক

কৰ্ত্তৃ-কাৰক

স্বতন্ত্ৰঃ কৰ্ত্তা—ক্ৰিয়া এটা সম্পন্ন হওঁতে যিয়ে প্ৰধানভাৱে অংশ গ্ৰহণ কৰে বুলি কোৱা হয় সিয়ে কৰ্ত্তৃ-কাৰক ; যেনে—

বালকঃ লিখিছে, স্তাৰ্ণী পঢ়িছে, ইত্যাদি ।

কৰ্ম-কাৰক

১। কৰ্ত্তৃ-বীপ্সিতভাৱঃ কৰ্ম—কৰ্ত্তাই ক্ৰিয়াৰ জৰিয়তে যাক পাবলৈ প্ৰধানকৈ ইচ্ছা কৰে, সিয়ে কৰ্ম-কাৰক ; যেনে—

শিশুঃ দুগ্ধং পিৱতি—কেচুৱাই গাখীৰ খাইছে ।

ভৃত্যঃ ৰেতনং গৃহ্ণতি—চাকৰে দৰমহা লৈছে ।

২। অধি-শীৰ্ণ-স্বাসঃ কৰ্ম—অধি উপসৰ্গগুক্ত শী, স্তা আৰু আস্ ধাতুৰ অধিকৰণ কৰ্ম হয় ; যেনে—

ৰোগী শয্যাম্ অধিশেত—বেমাৰীটোৱে বিচনা ত শুইছে ।

বৃদ্ধঃ গৃহমধিতিষ্ঠতি-অধ্যাস্তে—বুঢ়া মানুহজন ঘৰত আছে ।

৩। উপাধ্বষ্যাঙ্ ৰসঃ—(উপ-অনু-অধি-আঙ্ ৰসঃ)—উপ, অনু,

অধি, আ উপসৰ্গৰ যোগত বস্ ধাতুৰ অধিকৰণ কৰ্ম হয়;
যেনে—

উপবসতি-অনুবসতি-অধিবসতি-আবসতি বৈকুণ্ঠং হৰিঃ—হৰিয়ে বৈকুণ্ঠং
বাস কৰে।

৪। ক্ৰোধক্ৰোধকপশ্চয়োঃ কৰ্ম—উপসৰ্গযুক্ত ক্ৰোধ্ আক্ৰোধ্
ধাতুৰ সম্প্ৰদান কৰ্ম হয়; যেনে—

পিতা পুত্ৰম্ অভিক্ৰোধতি—পিতাকে পুত্ৰকক খং কৰিছে।

দুৰ্য্যোধনঃ পাণ্ডুরান্ অভিক্ৰোধতি স্ব—দুৰ্য্যোধনে পাণ্ডৱসকলৰ
দ্ৰোহ আচৰণ কৰিছিল।

কৰণ-কাৰক

১। সাধকভমং কৰণম্ —ক্ৰিয়া সাধনত কৰ্ত্তাৰ যিটো প্ৰধান
সহায় সিয়ে কৰণ-কাৰক; যেনে—

নবঃ কুঠাৰেণ ব,ক্ষং ছিনস্তি—মাহুহে কুঠাৰেৰে গছ কাটিছে।

বালকঃ লেখন্তা লিখতি—লৰাটোৱে কলমেৰে লিখিছে।

২। দিৱঃ কৰ্ম চ—দিব্ ধাতুৰ কৰণ-কাৰক বিকল্পে কৰ্ম-
কাৰকো হয়; যেনে—

অকৈঃ (অক্ষান্) দীৰ্য্যতি—পাশা গেলিছে।

সম্প্ৰদান-কাৰক

১। কৰ্মণা যমভিত্তিপ্ৰতি স সম্প্ৰদানম্—কৰ্ত্তাই দানার্থক ক্ৰিয়াৰ
কৰ্মৰ দ্বাৰা যাক লক্ষ্য কৰে অৰ্থাৎ যাৰ উদ্দেশ্যে দান কৰে সিয়ে
সম্প্ৰদান-কাৰক; যেনে—

ৰাজা পণ্ডিতেভ্যঃ ধনং দদাতি—ৰজাই পণ্ডিতক ধন দিছে।

দৰিদ্ৰায় অন্নং যচ্ছ—দুখীয়াক ভাত দিয়া।

২। ক্ৰিয়য়া যমভিপ্রৈতি সোহপি সম্প্রদানম্ (বা)—যাৰ উদ্দেশ্যে কোনো ক্ৰিয়া কৰা যায় সিয়ো সম্প্রদান হয় ; যেনে—

পিতা পুত্ৰায় কন্দুকম্ আনযতি—পিতাকে পুত্ৰকলৈ বল আনিছে।

দূতঃ বাঞ্চে নিবেদযতি—দূত বজাক জনাইছে।

৩। কচ্যর্থানাং প্রীয়মাণঃ—কচ্, স্বদ্ আদি প্রীতি-অর্থক ধাতুৰ প্ৰয়োগত যাৰ প্রীতি উৎপন্ন হয় সি সম্প্রদান হয় ; যেনে—

হৰষে বোচতে ভক্তিঃ—ভক্তিয়ে হৰিৰ প্রীতি সাধন কৰে।

ৰাজ্ঞনম্ ইদং ম স্বদতে—এই আজ্ঞাখন মোৰ ভাল লাগিছে।

৪। স্পৃহেবীক্ষিতঃ—স্পৃহি ধাতুৰ প্ৰয়োগত কৰ্ত্তাই যাক পাবলৈ ইচ্ছা কৰে সি সম্প্রদান হয়, যেনে—

ইযং বালা অলঙ্কারেভ্যঃ স্পৃহযতি—এই ছোৱালীজনীয়ে অলঙ্কাৰলৈ
হেঁপাহ কৰিছে।

স্পৃহয়ামি খলু অশ্বৈ—ইয়াক মোৰ ভাল লাগিছে।

৫। ধাবেকন্তমৰ্গঃ—ধাবি-ধাতুৰ প্ৰয়োগত উত্তমৰ্গ অৰ্থাৎ ধাব দিওঁতা সম্প্রদান হয় ; যেনে—

ত্বং মহং শতং ধাবযসি—তুমি মোক এশ ৰূপ দিব লাগে।

৬। ক্ৰোধদ্রোহেৰ্যাসুয়ার্থানাং যং প্রতি কোপঃ—ক্ৰোধ-অর্থক দ্ৰোহ (অপকাৰ)-অর্থক, ঈৰ্ষ্যা-অর্থক আৰু অসুয়া (গুণত খুঁত উলিওৱা) অর্থক ধাতুৰ প্ৰয়োগত যাৰ প্রতি খং, অপকাৰ আদি প্ৰকাশ হয়, সি সম্প্রদান হয় ; যেনে—

পিতা পুত্ৰায় ক্ৰুধ্যতি—পিতাকে পুত্ৰকক খং কৰিছে।

শঠঃ জনঃ সৰ্ব স্মৈ দ্ৰুহতি—দুৰ্ভুলোকে সকলোৰে অত্যাচ কৰে।

দৰিদ্ৰঃ ধনিনে ঈৰ্ষ্যতি—দুখীয়াই ধনীক ঈৰ্ষ্যা কৰে।

অসাধুঃ সাধৱে অসুযতি—অসৎ লোকে সাধুৰ দোষ ধৰে।

অপাদান-কাৰক

১। ক্রমপায়েহপাদানম্—ছটা পৰস্পৰ সংযুক্ত বস্তু বা ব্যক্তিৰ এটা আনটোৰপৰা আঁতৰি অহা বুজালে, যিটো স্থিৰ থাকে তাকে অপাদান কাৰক বোলে ; যেনে—

রক্ষাং পতন্তি পত্নাণি—গছৰপৰা পাতবোৰ পৰিছে।

জানাদানাদ্ অপসব—এই ঠাইৰপৰা আঁতৰি যোৱা।

২। ভীত্বার্থানাং ভয়হেতুঃ—ভয় আৰু ৰক্ষা অৰ্থ বুজোৱা ধাতুৰ প্ৰয়োগত ভয়ৰ কাৰণ অপাদান কাৰক হয় ; যেনে—

পাপী মৃত্যোঃ বিভেতি—পাপীয়ে মৃত্যুক ভয় কৰে।

ভায়স্ব মাম্ অস্তাঃ স্নিপদঃ—মোক এই বিপদৰপৰা ৰক্ষা কৰা।

৩। জনিকৰ্ত্ত্বুঃ প্রকৃতিঃ—জন, ভূ আদি ধাতুৰ কৰ্ত্তাৰ যিটো প্ৰকৃতি বা হেতু, অৰ্থাৎ য'ৰপৰা উৎপত্তি হয় সি অপাদান হয় ; যেনে—

ব্রহ্মণঃ প্রজাঃ প্রজায়ন্তে—ব্ৰহ্মাৰপৰা লোক সৃষ্টি হৈছে।

লোভাৎ ক্রোধঃ প্রভৱতি—লোভৰপৰা ৰগ হয়।

৪। ভূৱঃ প্রভৱঃ—ভূ ধাতুৰ প্ৰয়োগত তাৰ কৰ্ত্তাৰ যিটো প্ৰভৱ অৰ্থাৎ প্ৰথম প্ৰকাশ পোৱা ঠাই সি অপাদান হয় ; যেনে—

হিমৱতো গঙ্গা প্রভৱতি—হিমালয়ৰপৰা গঙ্গা ওলাইছে।

৫। আখ্যাভোপযোগে—আখ্যাতা শব্দৰ অৰ্থ বক্তা বা শিক্ষক ; উপযোগ অৰ্থাৎ যথানিয়মে বিদ্যা গ্ৰহণ কৰা বুজালে আখ্যাতা অপাদান হয় ; যেনে—

শিষ্যঃ উপাধ্যায়ান্ অধীতে—শিষ্যই উপাধ্যায়ৰ ওচৰত পঢ়িছে।

অধিকৰণ-কাৰক

আধাৰঃ অধিকৰণম্—কৰ্তা আৰু কৰ্মৰ উদ্দেশ্যে সম্পাদিত
ক্ৰিয়াৰ যি আধাৰ বা আশ্ৰয় সেয়ে অধিকৰণ কাৰক, যেনে—

বামঃ আসনে উপৰিশিতি—বাম ৩ ৭নং বহিছে।

স্থাল্যাং তঙুলান পচতি—থানীত চাউল সিঁজাইছে (ভাত বান্ধিছে)।

(ক) অধিকৰণ তিনি প্ৰকাৰঃ

- ১। ঔপপ্লেমিক বা ঐকদেশিক—গঙ্গায়াং স্নান - গঙ্গান, অৰ্থাৎ
স্নান এক অংশত গা ধুইছে।
- ২। বৈষয়িক—নমঃ স্ত প্ৰব। মতিঃ—ধৰ্মনিষয়ত, গুণৰ নব বাপ।
- ৩। অভিৰূপক—সৰ্বস্বান্ আশ্ৰা অস্তি—আশ্ৰা সকলোৱো ব্যাপ্ত
আছে।

অনুশীলন

১। তলত দিয়া বাক্যবোৰ অসমীয়ালৈ ভাঙাঃ—

(তং) স্নিবিদন্তমিদং বাক্যমুবাচ মধুসূদনঃ। স্বামনো বলিঃ সমুখাং যাচতে।
যঃ পযো দোন্ধি পামাণং স স্বামাদ্ ভূতমাপ্নুয়াৎ। শকুন্তলা অক্লুয়া সন্ধীং
তৰ্জযতি। কিং বস্ত বিদন্ গুবরে প্ৰদেযম্। আৰ্যে, কথযানি তে ভূতৰ্থম্।
ভোজেন দূতো বঘরে বিস্ফটঃ। ইযং স্বৰ্ণপূৰ্বী লক্ষ্য ন মে বোচতে লক্ষণ।
সংগাং সংজায়তে কামঃ। ন নিশ্চিতাৰ্থাৎ বিবৰমস্তু ধীবাঃ। ভৱন্ত্যঃ ধৰ্মং
শ্ৰোতুমিহাগতঃ। মৃত্যো বিভেদি কিং বালঃ। ন ভীতো মৰণাদ্ অশ্মি।
ক্ষমা শক্ৰো চ মিত্ৰে চ যতীনামেৰ ভূষণম্।

২। ওপৰৰ বাক্যবোৰৰ তলত অঁচদিয়া পদবোৰৰ কাৰক নিৰ্ণয় কৰা।

৩। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা :—

মাহুহজন ঘোঁৰাবপৰা পৰিছিল। শিক্কে ছাত্ৰ দুজনক ঘৰলৈ পঠিয়াইছিল।
সকল লবাই মিঠা বস্তু ভাল পায়। সীতাই বাবণৰ ভয়ত কঁপিছিল। তুমি
মোৰ ওচৰত এহেজাৰ টকাৰ ধৰুৱা। চিকাৰীয়ে বাগেৰে হৰিণটো মাৰিছিল।
ছৰীষাক দান দিয়া উচিত। শিষ্যই গুৰুৰ ওচৰত বেদ পঢ়িছে।

My father is angry with me. The king got down from
the chariot. The sprout (অঙ্কুর) comes out of the seed. An
old man lives in this hut. The girl is afraid of the cat
Children do not like bitter things.

২। শুদ্ধ কৰা :—গৃহে অধিবসতি রক্ষঃ। প্রভুঃ ভৃত্যায় অভিক্রুধ্যতি।
মাতা পুত্রং ন ক্রুধ্যতি। নাহং ব্রাহ্মণং বিভেমি। বজ্রকাষ রত্নং দদাতি।

বিভক্তি

প্ৰথম বিভক্তি

১। কৰ্মবাচ্যৰ কৰ্মত প্ৰথম হয় : ইয়াক উক্তে কৰ্মণি প্ৰথমা
বোলে : যেনে—

ময়া এৰ নিহতাঃ এত—ময়ে এওঁলোকক মাৰিছো।

গৃহিণী গৃহমুচ্যতে—গৃহিণীক ঘৰ বুলি কয়।

দ্বিতীয়া বিভক্তি

১। কৰ্মপ্ৰৱচনীয়াযুক্তে দ্বিতীয়া—প্ৰ, পৰা আদি উপসৰ্গবোৰ
কেতিয়াবা বিশেষ অৰ্থত ধাতুৰ লগত নবহি অকলে প্ৰয়োগ হয় ;
তেতিয়া সিহঁতক কৰ্মপ্ৰবচনীয়া বোলে ; কৰ্মপ্ৰবচনীয়াৰ যোগত
দ্বিতীয়া বিভক্তি হয়। যেনে :—

অনু—অহু হৰিং শ্ৰবাঃ—দেৱতাসকল হৰিব তলত।

অতি—অতি দেৱান্ কৃষ্ণঃ—কৃষ্ণ দেৱতাসকলৰ ওপৰত ।

অভি—অগ্নিম্ অতি পতঙ্গাঃ ধারন্তি—পাকবোৰ জুইৰ ফালে লবিছে ।

২। অন্তৰাস্তৰেণ যুক্তে—অন্তৰা (মাজত) আৰু অন্তৰেণ (বিনে, সম্পৰ্কে)—এই দুই অবায়ব যোগত দ্বিতীয়া বিভক্তি হয় ; যেনে—

অন্তৰা ত্বাং চ মাং চ কমণ্ডলুঃ—গোমাৰে মাং মাজত কমণ্ডলুটো (আছে) ।

ত্বাম্ অন্তৰেণ অহং ক্ষণমপি নজীহাম—তু মিতেন মই মুহূৰ্ত্তকালো নিলীও ।

মাম্ অন্তৰেণ বিং ৱাপিতা চিস্তয়তি—মাৰ সম্পৰ্ক পিতাই বা কি গঢ়িছে

৩। কালান্ধবনোৰত্যন্তসংযোগে—অত্যন্তসংযোগ অৰ্থাৎ ব্যাপি থকা বৃজ্জালে কাল আৰু অন্ধা অৰ্থাৎ ঠাই বৃজ্জোৱা শব্দৰ পাচত দ্বিতীয়া বিভক্তি হয় , যেনে—

কালবাচক—মাসং ব্যাকৰণমধীতে—এমাহ (জুৰি) ব্যাকৰণ পাঁচছে ।

স জ্যৈষ্ঠে শবদঃ শম—তেও এণ বছৰ জীয়াই থাকিল ।

অন্ধবাচক—অযং গাৰিঃ যোজনম্ অযতঃ—এই পাহাৰটো এক

যোজন (আঠ মাইল জুৰি) দীঘল ।

ক্ৰোশং কুটিলো নদী—দুই মাইল জুৰি নদীখন বেকাবেকি ।

তৃতীয়া বিভক্তি

১। কৰ্ম আৰু ভাববাচ্যৰ কৰ্ত্তাত তৃতীয়া বিভক্তি হয় (ক) ইয়াকে অনুক্ষে কৰ্ত্তৰ তৃতীয়া বোলে , যেনে—

ৱানৰেণ হতো ৰাজা—বান্দৰ এটাই এজন ৰজাক মাৰিছিল ।

নশ্বতে পাপিভিঃ সদাঃ—পাপীৰ সদায় বিনাশ হয় ।

২। অপৰগে তৃতীয়া—ফিয়াৰ ফল লাভ হোৱা বৃজ্জালে ব্যাপ্তি

(ক) কৰ্ত্তৃকৰণযোতৃতীয়া ।

অৰ্থত সময় আৰু ঠাই বুজোৱা শব্দৰ পাচত তৃতীয়া বিভক্তি হয় ; যেনে—

বৰ্ষেণ ব্যাকৰণং পঠতি—এবছৰ ব্যাকৰণ পঢ়িছে।

ক্ৰোশেন পাঠঃ অদীতঃ—পাঠটো এক ক্ৰোশত (এক ক্ৰোশ বাট যাওঁতে) পঢ়া হল। (ইয়াত পঢ়াৰ ফল পোৱা বুজাইছে)।

৩। যেনাজন্মিকাৰঃ—যি অঙ্গৰ বিকৃতিৰ দ্বাৰা শৰীৰৰ বিকৃতি লক্ষ্য কৰা হয় তাৰ পাচত অৰ্থাৎ সেই বিকৃত অঙ্গ বুজোৱা শব্দৰ পাচত তৃতীয়া বিভক্তি হয় ; যেনে—

অসৌ বালকঃ কৰ্ণেন ৱধিৰঃ—সৌ লৰাটোৰ কাণ কলা।

পাদেন খঞ্জঃ জনঃ আযাতি—খোৰা গাহুহজন আহিছে।

৪। ইত্থন্তুলক্ষণে—কোনো বস্তু বা ব্যক্তিক যি লক্ষণ বা চিনেৰে বুজোৱা হয় সেই লক্ষণবাচক শব্দৰ পাচত তৃতীয়া বিভক্তি হয় ; যেনে—

জটাভিঃ তাপসং পশ্যামি—(মুৰত) জটাৰে তপস্বীজন দেখিছোঁ।

(ইয়াত, জটা থকা লক্ষণৰ দ্বাৰা হে তেওঁ যে তপস্বী এই কথা বুজা গৈছে)।

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা :—

মাহুহ দেৱতাতকৈ নীচ। তাগ্যৰ গুণতে সকলো সম্ভৱ হয়। বিন্ধ্য, নহলে সুখ নহয়। এমাহ জুৰি বৰষুণ দিছে। ভীষৰ দ্বাৰা কীচক নিহত হৈছিল। লাঠিৰ দ্বাৰা ব্ৰহ্মচাৰীজনক দেখিছিলো। তাৰ এটা চকু কণা। আকাশত জোন দেখা গৈছে।

Manthara was humpbacked. I read the Meghaduta in five days. God is above all. Please take your seat between the President and the Secretary. I have not seen you for a year.

২। ইংৰাজী বা মাতৃভাষাৰ অনুবাদ কৰা :—

মাসমেকং নৰো যাতি । স বাল আসীদ্ রপসা চতুর্ভুজঃ । কালেন ফলতি
 ক্রমঃ । বহুং সমাগচ্ছতু কাঞ্চানন । সহ মেধেন তডিৎ প্রলীয়াৎ । ঞ্জিগ্জ্যেন
 কাশ্মীরান্ গতঃ । ধনৈঃ সৰ্বং কি সিধ্যতি । মহাজনো যেন গতঃ স পশ্চাৎ ।
 শ্রোতস্ নীষত নোকা । পুণ্যং হি নাস্তি পুণ্যভিঃ সমানঃ ।

৩। ওপৰৰ আটচলা পৰ্য্যবেক্ষণ বিভক্তি নিৰ্ণয় কৰা ।

চতুৰ্থী বিভক্তি

১। পি সম্পূৰ্ণমান্ চ (বা) -কল্প, ভূ, সম্-পদ আদি ধাতুৰ
 প্ৰয়োগত যি যি সম্পন্ন হয় তাৰ পাচত চতুৰ্থী হয় ; যেনে -

অধর্মঃ নবকাস তরতি—অধর্মপৰা নবক হয় ।

ধনং স্তন্যং বহ্নত—ধনপৰা স্তন্য হয় ।

সাধোঃ শিক্ষা গুণায় সম্পত্তে—সাধুৰ শিক্ষা গুণ কৰী হয় ।

২। মন্যকর্মণ্যনাদনে বিভাষাহপ্ৰাণিসু—হেয়জ্ঞান কৰা বুজাল
 দিবাদিগণীয় মন ধাতুৰ হেয়তা বুজাবা কৰ্মত বিকল্পে চতুৰ্থী হয় ;
 যেনে—

নাহং স্থাং ত্বণায় (ত্বণং বা) মন্তে—মই তোমাক ত্বণ কুট যেনো নেদেখোঁ ।

৩। গত্যর্থকর্মণি দ্বিতয়াচতুর্থ্যো চেষ্টায়ামনধ্বনি—শাবীৰিক
 চেষ্টা বুজালে গমনার্থক ধাতুৰ কৰ্মত বিকল্পে চতুৰ্থী হয় ; যেনে—

নীডায় (নী) যান্তি পক্ষিণঃ—চৰাইবোৰ বাহলৈ যায় ।

শাবীৰিক চেষ্টা নুবুজালে দ্বিতীয়া হয় ; যেনে—

মনসা হৰিং র জতি—মনেৰে হৰিৰ ওচৰলৈ যায় ।

৪। ক্ৰিয়াৰ্থোপপদস্ত কৰ্মণি স্থানিনঃ—তুমুন্-প্ৰত্যয়ান্ত ক্ৰিয়া
প্ৰয়োগ নকৰিলে তাৰ কৰ্মত চতুর্থী হয় ; যেনে—

বামঃ ফলেভ্যো রনং যাতি—বামে ফল আনিবলৈ বনলৈ গৈছে ।

(ফলেভ্যঃ = ফলানি আনেতুম্) ।

৫। তুমৰ্থাচ্চ ভাৱরচনাং—তুমুন্-প্ৰত্যয়ান্ত ক্ৰিয়া ব্যৱহাৰ নকৰি
তাৰ সলনি ধাতুৰ পাচত ভাববাচ্যৰ ঘঞ্, অপ্ আদি প্ৰত্যয় যোগ
কৰি তেনে শব্দ ব্যৱহাৰ কৰিলে তাত চতুর্থী বিভক্তি হয় , যেনে—

গমনায় (গন্তং) মনঃ ন কৰোতি—যাবলৈ মন নকৰে ।

যাগাস (যষ্টম্) যাতি—যজ্ঞ কৰিবলৈ গৈছে ।

পঞ্চমী বিভক্তি

১। ‘ল্যবলোপে কৰ্মণ্যদিকৰণে চ’ (বা)—ল্যপ্-প্ৰত্যয়ান্ত
পদ উচ্চ থাকিলে তাৰ কৰ্ম বা অধিকৰণত পঞ্চমী হয় , যেনে—

কৰ্মত—ৰ্য্যধঃ রক্ষাং পশুতি—চিকাৰীয়ে গছত উঠি চাইছে ।

অধিকৰণত—আসনাদ্ রদতি রক্তা—বক্তাই আসনত বহি কৈছে ।

ইয়াত ল্যবস্ত পদ লোপ নকৰিলে, ক্ৰমে ‘ৰক্ষম্ আকহ’ আৰু
‘আসনে উপৰিশ্চ’ হব ।

২। পঞ্চমী বিভক্তি—বিভক্তি, অৰ্থাৎ বিভাগ বা ভেদ বুজালে
যাৰপৰা ভেদ বুজোৱা হয়, তাত পঞ্চমী হয় ; যেনে—

জীৱিতং মৰণাৎ শ্ৰেয়ঃ—মৃত্যুতলৈ জীৱন ভাল ।

ধনাৎ ৰিদ্ধা গৰীযসী—ধনতকৈ ৰিদ্ধা ডাঙৰ ।

৩। অন্ত্যর্থক শব্দৰ যোগত, অৰ্থাৎ অন্ত, ইতৰ, ভিন্ন আদি শব্দৰ যোগত পঞ্চমী বিভক্তি হয়; (১) যেনে—

মিত্রাদন্তঃ কো মাং ত্রাতুং সমর্থঃ—মিত্রঃ বাহিৰে আন কোনে মোক বক্ষা
কৰিব পাৰিব ?

তনয়ো জনকাৎ ন ভিঃ—পিতাকতকৈ পুত্ৰ তিন নহয়।

৫। দিশ আৰু কালবাচক শব্দৰ যোগত পঞ্চমী হয়;
১) যেনে—

দিশ—ঈশানমাৎ দক্ষিণঃ দিক্কাঃ—দিক্কা পৰৱৰ্তী ঈশানমাৎ দক্ষিণে।

কাল—শয়নাৎ প্ৰাতঃ ৫-৭ পিৰ—শায়াৰ আগত পান্য পান।

৫। সামা আৰু ব্যাপ্তি অৰ্থত ‘আ’ অব্যয়ৰ যোগত পঞ্চমী হয়, যেনে—

সীমা—আ সমুদ্ৰাৎ স্তম্ভ বাণ্যম—তেওৰ বাহ্য সাগৰলেন্দে।

ব্যাপ্তি—আ বাহাৎ দুৰ্ভিক্ষম—বাহ্য ব্যাপ্তি দুৰ্ভিক্ষ হওক।

৬। পৃথগ্ৰিনানানান্তিত্ত্বতীয়াহৃতবশ্যাম্—পৃথক, বিনা আৰু
নানা শব্দৰ যোগত দ্বিতীয়া, তৃতীয়া আৰু পঞ্চমী বিভক্তি হয়,
যেনে—

চৰিঃ বামং বামেণ বামাৎ বা পৃথক্—হৰি বামতকৈ তিন।

দুঃখং দুঃখেন দুঃখাৎ বা বিনা দুঃখং ন তৰতি—দুঃখ নকৰিব স্তম্ভ নহয়।

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা :—

তেওঁলোক নগৰলৈ গৈছে। ভক্তিৰপৰা জ্ঞান হয়। বামে মাজ আনিবলৈ
বজাবলৈ গৈছে। বজাই অট্টালিকাৰপৰা চাইছে। জ্ঞান নহলে ভক্তি নহয়।

(১) অন্ত্যবাদিতবৰ্ত্তে দিক্কাপুস্তবদাজাহিয়ুক্তে

আজিৰপৰা মোৰ ঘৰ শূন্য । খোৱাৰ পাচত শুই থাকিব। ভক্তিৰপৰা জ্ঞান হয় ।

He has gone to Banaras for study. Bring flowers for worship. The boys are going to play. The traveller has left for his home. He is blind from his birth. The heart of Krishna is harder than adamant.

২। তলত আঁচটনা পদবোৰৰ বিভক্তি নিৰ্ণয় কৰা :—

সখি ৰাসন্তি, দুঃখায় ইদানীং ৰামস্ত দৰ্শনম্ । অমুজানীহি মাং গমনায় ।
উপদেশো হি মূৰ্খাণাং প্ৰকোপায়, ন শাস্তয়ে । অলম্ এণা ক্লুপিতস্ত (মে) তৃপ্ত্যে ।
আ পৰিতোষাদ ৰিহ্বাম্ । জননী ভান্নভূমিশ্চ স্বৰ্গাদপি গৰ্ব্বাসী । মম ৰচনাং
অমাত্যং ক্ৰতি । মোনাং সত্যং ৰিশিষ্যতে । ইতৰো ৰাৱণাদেশঃ । আ মুলাং
শ্ৰোতুমিচ্ছামি । ৰত্ননাং বক্ষণং শ্ৰেয়ঃ । জন্মনঃ প্ৰভৃতি ৰত্নভা তে লবঙ্গিকা ।

৩। ওপৰৰ দাক্যবোৰ অসমায়্য বা ইংৰাজীত অনুবাদ কৰা ।

১। যষ্ঠী হেতুপ্ৰয়োগে—হেতু বজালে, হেতুবাচক শব্দ বাক্যত প্ৰয়োগ কৰিলে তাৰ পাচত যষ্ঠী বিভক্তি হয় ; যেনে—

অন্নস্ত হেগোঃ স অত্র ৰসতি—ভাত মুঠাৰ নিমিত্তে তেওঁ ইয়াত আছে ।

২। যষ্ঠ্যন্তসৰ্থপ্ৰত্যয়েন—দক্ষিণতঃ, উত্তৰতঃ, পূৰ্বঃ, অধঃ ইত্যাদি শব্দৰ প্ৰয়োগত যষ্ঠী বিভক্তি হয় ; যেনে—

সমুদ্ৰস্ত দক্ষিণতঃ লঙ্কা—লঙ্কা সাগৰৰ দক্ষিণ ফালে ।

ৰক্ষস্ত অধঃ সপ্তিস্তিষ্ঠতি—গছৰ তলত সাপ আছে ।

৩। দূৰাস্তিকার্থেঃ বৰ্ণ্যাত্তনশ্চাম্—দূৰার্থ আৰু অস্তিত্বার্থ
(ওচৰ বুজোৱা) শব্দৰ যোগত পঞ্চমী, ষষ্ঠী দুয়ো বিভক্তিয়েই হয়;
যেনে—

গ্রামাং গ্রামস্ত জা দূৰং নগৰম্—গাং নগৰা ন। দ দৎ

এইদৰে ‘অন্তিকম্’ও হয়।

৭। অধীগৰ্হদয়েশাং কৰ্মণি—অধিগৰ্হ অৰ্থাৎ অৰণ্যখক ধাতু,
দয় আৰু ঈশ্ পাণ্ডৱ কৰ্মত বিকল্পে ষষ্ঠী হয়, যেনে

শাঃ —(মাণ্ডৱ) অৰ্হাৎ গোবিন্দঃ—গোবিন্দই মাণ্ডক আৰু বৰ্ণিছে।

দীনস্ত (দীন) দয়ঃ—সাদুৱে দুখীয়াৰ দয় বৰ্ণ।

ৰাজা প্রজানাম (রাজা) ঈশ্—ৰাজা প্ৰজাসকলৰ শাসন বৰ্ণে।

৫। কৰ্ত্তৃকৰ্মণোঃ ক্লতি—ক্লৎ-প্রত্যয়ান্ত শব্দৰ প্ৰয়োগত ষষ্ঠী
আৰু কৰ্মত ষষ্ঠী বিভক্তি হয়, যেনে—

কৰ্ত্তাতি—নিশাঃ শয়নম্—নচুৱাব শাঃ নি।

অথস্ত গাঁওঃ—গাৱাল বেগ।

ইয়াত কৃদন্ত শব্দ ‘শয়নম্’ আৰু ‘গতিঃ’—এই পদ দুটা প্ৰয়োগ
নকৰা হলে—‘শিশু’ শোভে’, ‘অস্থঃ গচ্ছতি’,—বাক্য দুটা এনেকুৱা
হ’লহেঁতেন।

কৰ্মত—পয়সঃ পানম্—গাখীৰ খোৱা।

গুৰোঃ সেৱা—গুৰুৰ পৰিচৰ্যা।

ইয়াত কৃদন্ত শব্দ ‘পানম্’ আৰু ‘সেৱাঃ’ ক্লৎ যোগ নকৰা হলে—
‘পয়ঃ পিবতি’, ‘গুৰুং সেৱতে’—বাক্য দুটা এনেকুৱা হ’লহেঁতেন।

৬। উভয়প্রাপ্তৌ কৰ্মণি—ধাতু ক্লৎ-প্রত্যয়ান্ত হৈ প্ৰয়োগ হলে

যদি তাৰ কৰ্তা আৰু কৰ্ম দুয়োটাই বাক্যত থাকে, তেতিয়া অকল কৰ্মতহে ষষ্ঠী হব ; কৰ্তাত তেতিয়া তৃতীয়া হব । যেনে—

শিষ্যেণ গুৰোঃ সেরা—শিষ্যৰ গুৰু-সেরা ।

৭। শত্ৰু, শানচ্, ক্ত, ক্তৱতু, তুমুন্, ক্ত্বাচ্, ল্যপ, আদি কিচ্ছ-মান কৃৎ প্রত্যয়ৰ যোগত কৰ্তা বা কৰ্মত ষষ্ঠী নহয় (১) ; যেনে—

শত্ৰু—বালকঃ হসন্ চলতি—লৰাটোৱে হাঁহি হাঁহি গৈছে ।

শানচ্—বালিকা শয়ানা পঠতি—ছোৱালীজনীয়ে শুই শুই পঢ়িছে ।

ক্ত—শিশুঃ স্পৃশুঃ—কেচুৱাটোৱে শুইছে ।

ক্তৱতু—তমেতৎ কৃতৱান্—তুমি এইটো কৰিছিল।

তুমুন্—ৰামনঃ চন্দ্ৰং গ্ৰহীতুমিচ্ছতি—বাওনাই জোনটো ধৰিব খুজিছে ।

ক্ত্বাচ্—ঋং গৃহং গচ্ছ। জলং পিৰ—ঘৰলৈ গৈ পানী খাব।

ল্যপ্—পুত্ৰঃ পি ত্ৰং প্রণম্য উৱাচ—পুতেকে পিতাকক নমস্কাৰ কৰি কলে ।

৮। ক্তস্য চ বৰ্ত্তমানে—বৰ্ত্তমান কালত প্রয়োগ হোৱা ক্ত-প্রত্যয়ৰ যোগত ষষ্ঠী হয় ; যেনে—

মম এতৎ বিদিতম্—মই এইটো জানো ।

৯। নপুংসকে ভাৱ উপসংখ্যানম্—ভাববাচ্যত প্রয়োগ হোৱা ক্ত-প্রত্যয়ৰ যোগত কৰ্তাত বিকল্পে ষষ্ঠী হয় ; যেনে—

মম (ময়া) পতনম্ ; বালকস্য (বালকেন) হসিতম্ ।

১০। কৃত্যনাং কৰ্ত্তৰি রা—কৃত্য-প্রত্যয়ৰ যোগত কৰ্তাত তৃতীয়া আৰু ষষ্ঠী দুয়ো বিভক্তিয়েই হয় ; যেনে—

মম (ময়া রা) এতৎ কৰ্ত্তৱ্যম্—এইটো মোৰ কৰ্তব্য ।

সৰ্বেধাং (সৰ্বেঃ রা) অতিথিঃ পূজ্যঃ—অতিথি সকলোৰে পূজ্য ।

(১) ন লোকার্যয়নিষ্ঠাখল ঋতুগাম ।

১১। তৃপ্তি-অর্থক ধাতুর কবণত তৃতীয়া আক বঙ্গী ছয়ো
বিভক্তিরে প্রয়োগ হয় ; যেনে—

ন অগ্নিঃ তৃপ্যতি কাষ্ঠানাম্ (কাঠৈঃ)—কাঠেৰে জুইব তৃপ্তি নপলায় ।

স অপাং (অহিঃ) তৃপ্তঃ—তেও পানীৰে তৃপ্ত ।

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অন্তৰ্দাদি কৰা :—

দযাব সমান ধম নাই । গুৰু আনাৰ সদায় নমস্তু । বৰ্ণাশ্রম গুৰাচাৰী
দক্ষিণে । আমাৰ গাৱঁৰ ওচৰত এটা শিৱৰ মন্দিৰ আছে । মই আজি মাতৃৰ
কথা স্মৰিছোঁ । পিতা তীৰ্থ দৰ্শন কৰিবলৈ গৈছে । সেই কথাও আমাৰ মত
নাই । এনে কথা তুমি নকৰ ।

For what reason did you not come ? I remember my
childhood Greed is the source of sin She lived in a cottage
far from the town. A learned man is worshipped by all. I
am satisfied with milk.

২। অসমীয়ালৈ ভাঙা আৰু তলত আঁচটনা পদবোৰৰ বিতত্তি নিৰ্ণয়
কৰা :—

কামঃ কামানাম্ উপভোগেন ন শাম্যতি । ইয়ং হি ব্রহ্মণঃ সৃষ্টিঃ । ন নবস্তু
নৰো দাসঃ । বিস্মৃতং কস্তু হেতুঃ । অসাধ্যং নাম মনোভুয়ঃ । অহংময় মতো
মহীপতেঃ । তেষাং দয়সে ন কস্মাৎ ? ন স পুত্রঃ সন্তাং মতঃ । গাত্ৰাণাম্
অনীশঃ অস্মি । হা দেৱি, স্বৰসি বা তস্তু প্ৰদেশন্তু ? মৰণং প্ৰকৃতিঃ শৰীৰিণাম্ ।

সপ্তমী বিভক্তি

১। **সাধ্বসাধুপ্ৰয়োগে চ (বা)**—সাধু আৰু অসাধু শব্দৰ যোগত সপ্তমী হয় ; যেনে—

কৃষ্ণঃ নাভবি সাধুঃ—কৃষ্ণ নাকৰ হিতাকাজ্ঞী ।

২। **নিমিত্তাৎ কৰ্মযোগে**—কৰ্মৰ লগত নিত্য সম্বন্ধ থাকিলে নিমিত্তবাচক শব্দৰ পাচত সপ্তমী হয় ; যেনে—

চমণি দ্বীপিনং হস্তি—ভালৰ নিমিত্তে কুটুকী বাঘ গাবিছে ।

দন্তযোঃ হস্তি কুঞ্জবন্—দাঁতৰ কাৰণে হা গী গাবিছে ।

ইয়াত নিমিত্তবাচক শব্দ ‘চৰ্মন্’ আৰু ‘দন্ত’ ; কৰ্মপদ ‘দ্বীপিনম্’—ইয়াৰ লগত ‘চৰ্মন্’ (চাল)ৰ নিত্য সম্বন্ধ, ‘কুঞ্জবন্’—ইয়াৰ লগত ‘দন্ত’ (দাঁত)ৰ নিত্য সম্বন্ধ ।

৩। **যস্য চ ভাৱেন ভাবলক্ষণম্**—যাৰ অৰ্থাৎ যি কৰ্ত্তা বা কৰ্মৰ ক্ৰিয়াৰ কালৰ দ্বাৰা অন্য ক্ৰিয়াৰ কাল সূচিত হয়, তাৰ পাচত সপ্তমী বিভক্তি হয় ; কৰ্ত্তা বা কৰ্মপদটো সপ্তমীত ব্যৱহাৰ হলে ক্ৰিয়া পদটো উপযুক্ত কৃৎ-প্ৰত্যয়ৰ যোগত কৰ্ত্তা বা কৰ্মৰ বিশেষণ হয় ; ইয়াকে সংক্ষেপে ভাৱে ঐমীও বোলে । যেনে—

চৌৰে গত্য গৃহস্থঃ প্ৰবৃধ্যতে—চৌৰ মোৰাত গৃহস্থই সাৰ পাইছে ।

গোষু ছহমানান্স তে গতাঃ—গাই বীৰাই থাকোঁতে তেওঁলোক গ’ল ।

৪। **যজ্ঞী চানাদৰে**—যাৰ অৰ্থাৎ যি কৰ্ত্তা বা কৰ্মৰ ক্ৰিয়াৰ কালৰ দ্বাৰা অন্য ক্ৰিয়াৰ কাল নিৰূপিত হয় তাৰ প্ৰতি অনাদৰ বা

অবজ্ঞা বুজালে তার পাচত ষষ্ঠী আৰু সপ্তমী ছয়ো বিভক্তিয়ে
হয় ; যেনে—

কদতি পুত্রে (কদতঃ পুত্রস্ত রা) পিতা বনং ভগাম—কান্দি থকা পুতেকক
অৱহেলা কৰি পিতাক বনলৈ গ'ল ।

৫ । ৰি-শ্বস্, স্নিহ্ আদি দাতৃ বা তাৰপৰা উৎপন্ন হোৱা শব্দৰ
যোগত যাব প্ৰতি বিশ্বাস, স্নেহ আদি কৰা যায় তাত সপ্তমী
হয় ; যেনে—

কিং স্তু গল বালেহস্তিন স্তিহাং মে মনঃ—এই লবাতোঁলৈ কিমনো থাক
মোৰ মন লাগিছে ।

অস্তি স এঃ স্ন স্নেহঃ—এওঁলোকৰ পৰি মোৰ মন লাগিছে ।

কথং ত্বয়ি বিশ্বাসঃ—তোমাক বিশ্বাস কৰো কেনেকৈ ?

তে ভগৱন্তি, ময়ি প্ৰসাদ—ত ভগৱান, মোৰ প্ৰতি ভূষ্ট হ'ৱা ।

অনুশীলন

১ । সংস্কৃতলৈ অনুবাদ কৰা :—

বেৰ্ণলোকে সাপৰোঁ ছালৰ বাদৰে মাৰিছিল । সেও ব্যাকৰণত পাঠিত
(সাধু) । পৰ্বতৰ ভিতৰত ঠিকালসে পালে । সকলোৱে তোক বন মন কৰে ।
শঠ লোকক বিশ্বাস নকৰিব ।

They were satisfied with me The mother loves her
child. The sun having set, the birds returned to their
nests. The thief stole away the necklace, while the master
of the house was looking on. He is proficient in mathematics.

২ । তলত আঁচটনা পদবোৰৰ বিভক্তি নিৰ্ণয় কৰা :—

প্ৰতিবেশ কথং বামো ৰাজা স্তান্ময়ি জীৱতি । কেশে চমদং হস্তি ।
উপকাৰিষু যঃ সাধুঃ সাধুত্বেন তন্ত কো গুণঃ । স চ স্নিহিত্যৱযোঃ । ত্বয়ি বিশ্বসিত

মে হৃদযম্ । বুদ্ধিমৎসু নবাঃ শ্ৰেষ্ঠাঃ । সৰ্ৱনাশে সমুৎপন্নে অৰ্দ্ধং ত্যজতি
পণ্ডিতঃ । পশ্চতঃ বকমুৰ্খসু নকুলো খাদতি সূতান্ ।

৩। ওপৰৰ বাক্যবোৰ অসমীয়ালৈ তাল্গা ।

৪। বিভক্তি আৰু কাৰকৰ প্ৰভেদ কি ?

৫। উদাহৰণ দি বুজাই লিখা :—অব্যয়যোগে ১ম ; ভাৱে ৭মী ; অনাদৰে
৬ষ্ঠী, ল্যবলোপে ৫মী ; হেতৌ ৩য় ; অত্যন্তসংযোগে ২য় , তাদৰ্থে ৪থী ।

৬। শুদ্ধ কৰা :—অসৌ জনঃ পৃষ্ঠস্থ কুৰ্জঃ । ধনস্ত অন্তৰ্বেণ সুখং ন ভৱতি ।
পিতা পুত্ৰস্ত সহ গচ্ছতি । ভোজনস্ত প্ৰাক্ হস্তৌ প্ৰক্ষালয়েৎ । ৰাজা সূৰ্গং
দানং কৰোতি । সমুদ্ৰাৎ উত্তৰতঃ ভাৰতৱৰ্ষম । দেৱি মন্ত্ৰং প্ৰসন্ন৷ ভৱ ।
নদীত্যঃ গঙ্গা শ্ৰেষ্ঠা ।

তদ্ধিত-প্রকৰণ

প্ৰাতিপদিকৰ পাচত বেলেগ বেলেগ অৰ্থত কিছুমান প্ৰত্যয় যোগ হৈ নতুন শব্দ গঠিত হয়। এই প্ৰত্যয়বোৰক তদ্ধিত বোলে। সংস্কৃত ভাষাত তদ্ধিত প্ৰত্যয় বহুত : তাৰে প্ৰচলিত আৰু উজু চাই কেইটামানৰ উদাহৰণ দিয়া হ'ল :—

[প্ৰত্যয়বিলাকৰ নামবৰণ প্যাণিনিৰ মতে কৰা হৈছে ।

১। এওঁ তেওঁৰ বংশধৰ বা সন্তান (অপত্য)—এই অৰ্থত অণ (অ), ইঞ্ (ই), যঞ্ (য), গ্য (য), ছ (ঈয়), ঢক্ (এয়), ফক্ (আয়ন) আদি প্ৰত্যয় হয় °—

অণ্ (অ)—মহু—মানৱ, বদ্—বাবৰু শিৱ—শৈৱ, বশুপ—কাশুপ

পাণু—পাণ্ডৱ, পুত্ৰ—পৌৰ (নাতি), বসুদেৱ—বাসুদেৱ, পৃথা—পাৰ্থ
ইঞ্ (ই)—দশবথ—দাশৰাথ, সুমিত্ৰা—সোমিত্ৰি, বাৰণ—বাৰি।

যঞ্ (য)—জমদগ্নি—জমদগ্নী, গৰ্গ—গাৰ্গ্য, পুলস্ত—পৌলস্ত্য।

গ্য (য)—দিত্তি—দৈত্য, অদিত্তি—আদিত্য, প্ৰজাপতি—প্ৰজাপত্য।

ছ (ঈয়)—স্বস্থ—স্বস্তীষ (ভাগিন)।

ঢক্ (এয়)—গজ্ঞা—গান্ধেয় (ভীষ্ম), যিনতা—বৈনশ্বেয় (গৰুড),
কুন্তী—কৌণ্ডেয়, ৰিমাতৃ—ৰৈমাত্ৰেয় (সতিয়ে ভাই)।

ফক্ (আয়ন)—নৰ—নাৰায়ণ।

২। তলত দিয়া তদ্ধিত প্ৰত্যয়বোৰ ভাবাৰ্থে হৈছে—

অণ্—শিশু—শৈশৱ, গুৰু—গোবৰ, লঘু—লাঘৱ, শুচি—শোচ,
স্বভতি—সৌভত, মৃদু—মৰ্দৱ।

স্বঞ্ (য)—ধীৰ—ধৈৰ্য্য, ৰীৰ—ৰীৰ্য্য, সতায়—সাহায্য, বাল—বাল্য,
শীত—শৈত্য, মধুৰ—মাধূৰ্য্য।

২। ভাবার্থত স্ব, তল্ (তা), ইমন্ আদি প্ৰত্যয়ো হয়; যেনে—
 স্ব, তল্—গুরু—গুরুত্ব, গুরুতা; লঘু—লঘুত্ব, লঘুতা; বন্ধু—বন্ধুত্ব, বন্ধুতা
 সাধু—সাধুত্ব, সাধুতা ইত্যাদি।

ইমন্—নীল—নীলিমন্, গুরু—গৰিমন্, বক্তৃ—বক্তিমন্, মধুৰ—মধুৰিমন্, অ
 —অধিমন্, (স্বপ্নভাব), মহৎ—মহিমন্ [ইমন্ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দবো-
 পংলিঙ্গ ।]

৭। তেন তুল্যং ক্ৰিয়া চেৎ রতিঃ—সাদৃশ্য অৰ্থত রতি প্ৰত্যয়।
 হয়; রতিৰ রং যোগ হয়; রতি-প্ৰত্যয়ান্ত শব্দ অবায়।

পিতৃ—পিতৃৱৎ (পিতৃৱ দৰে), সমুদ্ৰ—সমুদ্ৰৱৎ, সপ—সপৱৎ।

সপৱৎ চেষ্টতে বীৰঃ—বীৰে সাপৰ দৰে পৰফৰ কৰিছে।

মাতৃৱৎ পৰদাৰেণু পশ্চতি—লোকৰ হিৰো হাক গাতৃ যেন জ্ঞান কৰে।

৫। পৰিমাণ বুজালে যদ্, তদ্, এতদ্ আদি সৰ্বনামৰ পাচত।
 বৃত্তুপ্ প্ৰত্যয় হয়; বৃত্তুপ্'ৰ এৎ যোগ হয়।

যদ্—যাৱৎ (যিমান পৰিমাণ), তদ্—তাৱৎ (সিমান পৰিমাণ), এতদ্—
 এতাৱৎ (ইমান পৰিমাণ)।

৬। তদন্ত্যন্ত্যশ্মিগ্নিতি মতুপ্—(তৎ অস্ত্য অস্তি অশ্মিন্ ইতি)
 সেইটো ইয়াৰ আছে, সেইটো ইয়াত আছে—এই অৰ্থত মতুপ্
 প্ৰত্যয় হয়। মতুপ্'ৰ মৎ থাকে।

বুদ্ধি—বুদ্ধিমৎ, দী—দীমৎ, শ্ৰী—শ্ৰীমৎ, অংগু—অংগুমৎ (স্বৰ্ঘ্য)।

(ক) অকাৰান্ত, আকাৰান্ত, অন্তত স্পৰ্শবৰ্ণ থকা আৰু
 উপধাত অ বা ম থকা শব্দৰ পাচত মতুপ্ হলে, 'ম' ৰ ঠাইত 'ব' হয়।

জ্ঞান—জ্ঞানৱৎ, ধন—ধনৱৎ, বিদ্যা—বিদ্যাৱৎ, দয়া—দয়াৱৎ, আশ্বিন্—
 আশ্বৱৎ, তাস—তাসৱৎ, লক্ষ্মী—লক্ষ্মীৱৎ।

৭। অস্মায়ামেধাভ্ৰজে বিনিঃ—অস্-ভাগান্ত শব্দ, মায়,

মেধা আৰু অজ্ শব্দৰ পাচত অস্তি অৰ্থত বিনি প্ৰত্যয় হয়।
বিনি'ৰ বিন্ থাকে ; যেনে—

তেজস্—তেজস্বিন্, যশস্—যশস্বিন্, মায়া—মায়াবিন্, মেধা—মেধাবিন্,
জ্—অস্থিন্ (মালাগাৰী)।

৮। অস্তি অৰ্থত শব্দৰ পাচত ইনি প্ৰত্যয় হয় ; 'ইনি'ৰ ইন্
যোগ হয় ; যেনে—

জ্ঞান—জ্ঞানিন্, ভ্যাগ—ভ্যাগিন্, গুণ—গুণিন, মান—মানিন্ ইত্যাদি।

৯। বিকাৰ, ব্যাপ্তি আদি অৰ্থত ময়ট্ প্ৰত্যয় হয়, 'ময়ট্'ৰ
নয় যোগ হয়, যেনে—

সুৱৰ্ণস্ত বিকাৰঃ—সুৱৰ্ণময়ঃ, মৃদঃ বিকাৰঃ—মৃদময়ঃ ; হিৰণ্যস্ত বিকাৰঃ
—হিৰণ্যময়ঃ, জালেন ব্যাপ্তম্—জালময়ম্, তমসী ব্যাপ্তম্—তমোময়ম্।

১০। পঞ্চম্যাস্তসিল্—পঞ্চমী বিভক্তিৰ অৰ্থত প্ৰাতিপদিকৰ
পাচত তসিল্ যোগ হয় ; 'তসিল্'ৰ তস্ যোগ হয় ; যেনে—

অশ্বাৎ—অশ্বতঃ, নতসঃ—নভস্তঃ, সৰ্বশ্বাৎ—সৰ্বতঃ।

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা :—

এই আঠঠোঁ সোণেৰে হেৰাবী। দেশৰ নেতাসকল হেৰাবী হব লাগে।
মুৰত মালা থকা মাহুজকলৈ চোৱা। দণ্ডবথৰ পুত্ৰ বাম বনলৈ গৈছিল।
লৰাকালতে বিছা উপাঞ্জন কৰা উচিত।

The daughter should also be educated like the son (পুত্ৰৱৎ).
My nephew lives with me. He believed in my goodness. The
pitcher is made of gold. Be a famous man.

২। শুদ্ধ কৰা :—

প্ৰজ্ঞাদঃ পৰমঃ তত্ত্বিজ্ঞান্ আসীৎ। ইদং হিৰণ্যময়ম্ অনুবীৰ্যকম। জয়দম্ভাঃ
পিতৃভক্তঃ আসীৎ।

৩। অসমীয়ালৈ ভাঙনি কৰা :—

প্ৰায়ো ধনব্ৰতামেৰ ধনে ভূষণা গৰীয়সী। হিৰণ্ময়েন পাণ্ড্ৰেণ সত্যস্ত পিহিভা
(বন্ধ) মুখম্। ব্ৰিহত্বঞ্চ নৃপত্বঞ্চ নৈব তুল্যে কদাচন। এতান্নান্ অস্ত মহিমা
জাতং বসময়ং জগৎ। শুণী শুণং স্বেতি। বুদ্ধিমৎসু নবঃ শ্ৰেষ্ঠঃ।

তদ্ধিত প্ৰত্যয় আৰু বিশেষণৰ ভাবতঃ

১। তবপ্, ঈয়স্মন্—ছটা বস্তুৰ মাজত এটাৰ উৎকৰ্ষ বা অপকৰ্ষ বুজাবলৈ হলে বিশেষণৰ পাচত তবপ্ বা ঈয়স্মন্ প্ৰত্যয়োগ হয়, তবপ্'ৰ তব আৰু ঈয়স্মন্'ৰ ঈয়স্ যোগ হয়; যেনে—
গুৰু—গুৰুতব, গৰীয়স্।

২। তমপ্, ইষ্ঠন্—ছটাতকৈ বেছি বস্তুৰ মাজত এটাৰ উৎকৰ্ষ বা অপকৰ্ষ বুজাবলৈ হলে বিশেষণৰ পাচত তমপ্ বা ইষ্ঠন্ প্ৰত্যয়োগ হয়; 'তমপ্'ৰ তম আৰু 'ইষ্ঠন্'ৰ ইষ্ঠ যোগ হয়। যেনে—
গুৰু—গুৰুতম, গৰিষ্ঠ।

তবপ্ আৰু তমপ্ প্ৰত্যয় যোগ কৰিলে বিশেষণৰ আকাৰৰ বিশেষ পৰিবৰ্তন নহয়, কিন্তু ঈয়স্মন্ আৰু ইষ্ঠন্ প্ৰত্যয়ৰ যোগত কিছুমান বিশেষণৰ আকৃতিৰ বিশেষ পৰিবৰ্তন হয়।

কেইটামান ঈয়স্মন্ আৰু ইষ্ঠন্ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দ—

ঈয়স্মন্ ইষ্ঠন্		ঈয়স্মন্ ইষ্ঠন্	
উৰু (বিস্তৃত)—দ্রাবীযস্	দ্রাবিষ্ঠ	বৃদ্ধ (বুঢ়া, জ্ঞানী)—দ্রব্যীয়স্	দ্রব্যিষ্ঠ
গুৰু (ডাঙৰ)—গৰ্ভীয়স্	গৰ্ভিষ্ঠ	জ্যায়স্	জ্যেষ্ঠ
দীৰ্ঘ (দীঘল)—দ্রাঘীযস্	দ্রাঘিষ্ঠ	যুৱন্ (ডেকা)—	যৱীয়স্
দুৰ (দূৰ)—	দৱীযস্	দৱিষ্ঠ	কনীয়স্
			কনিষ্ঠ